

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ทุนวิจัย
กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานวิจัย

พะเยาท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์กับความเป็นท้องถิ่น :
หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์กับการท่องเที่ยว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โดย

ปรีชา คุณินทร์พันธุ์

กรกฎาคม ๒๕๔๗

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัย

กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานผลการวิจัย

พะเขาท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์กับความเป็นท้องถิ่น :

หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์กับการท่องเที่ยว

โดย

รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา คุวินทร์พันธุ์

กรกฎาคม 2547

“จะมีประโยชน์อะไรเล่า ถ้าผู้ใดจะได้โลกทั้งโลก
แต่ต้องเสียชีวิตของตนเองไป”

(มธ. 16 : 26)

เลขหมู่ ๓๑๕
เลขทะเบียน ๐๑๒๓๕๖
วัน, เดือน, ปี ๓๓๑.๑๕

กิตติกรรมประกาศ

แรกเริ่มวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้อยู่ที่ผลิตภัณฑ์ผักตบชวา บ้านสันปาม่วง ซึ่งอยู่ในโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของจังหวัดพะเยา แต่เมื่อได้อ่านงานวิจัยของ อาจารย์ยศ สันตสมบัติ เรื่อง “แม่หญิง สีขาวตัว : ชุมชนและการค้าประเพณีในสังคมไทย” จึงเกิดความคิดว่าการจะเข้าใจความสำเร็จของกิจกรรมหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นเรื่องที่จะต้องอธิบายในบริบทที่กว้างกว่านั้น คำตอบคงไม่ได้อยู่ที่หมู่บ้านเท่านั้น โดยเหตุดังกล่าวงานนี้จึงได้ขยายไปถึงโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดพะเยา โดยเฉพาะการพัฒนาทิวทัศน์พะเยา และชุมชนรอบทิวทัศน์ ไม่เช่นนั้นแล้ว ผู้อ่านอาจจะเข้าใจว่า ความสำเร็จของกิจกรรมผลิตภัณฑ์ผักตบชวาเป็นเพียง “อุบัติเหตุ” หรือ “ความบังเอิญ” มากกว่าการเกิดจากความตั้งใจจริงของผู้นำและชาวบ้าน และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าผลสุดท้ายของความสำเร็จของความพยายามทั้งหมดที่รวมอยู่ในแผนพัฒนาการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดเป็นเรื่องที่ยังไม่ทราบได้

ผู้วิจัยขอขอบคุณ อาจารย์มนตรา พงษ์นิล แห่งมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ ภาระอันนี้บางครั้งก็กระทบไปถึงครอบครัวของอาจารย์มนตราด้วย จึงใคร่ขอขอบคุณ ‘นาย’ ภรรยาอาจารย์มนตราและลูกเล็ก ๆ อีกสองคนที่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับภาระนี้ด้วย

ขอขอบคุณแม่หลวงม่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร บ้านสันปาม่วง และคุณเจริญศรี ไชยชาติ บ้านทุ่งไส อำเภอมืองพะเยา ที่ให้ข้อมูลและความกระตือรือร้นในปัญหาสำคัญบางเรื่องอย่างอดทน และตั้งใจ ขอขอบคุณชาวบ้านริมฝั่งกว๊านทั้งตะวันออกและตะวันตก ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ สำหรับข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์มากในการปรับปรุงต้นฉบับ และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว ที่แนะนำหนังสือ **Economics and Cultures** ของ Richard R. Wilk ที่เป็นแนวคิดหลักที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้

ท้ายที่สุดงานวิจัยนี้คงเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากทุนวิจัยกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้เขียนขอขอบคุณมา ณ ที่นี้สำหรับโอกาสและความเอื้ออาทรที่มีต่อผู้วิจัย

การเดินทางไปพะเยา หมายถึงการทิ้งภาระในครอบครัว ผู้วิจัยขอขอบคุณ คุณอังฉรา คุณินทร์พันธ์ ภรรยาผู้ทำหน้าที่แม่บ้านและผู้ช่วยวิจัยที่พิเศษสุด ขอขอบคุณ ‘น้ำหวาน’ ลูกสาวที่ช่วยจัดเตรียมต้นฉบับภาพพิมพ์และเป็นแรงใจให้การทำให้วิจัยได้ลุล่วงไปด้วยดี ภาระงานในภาควิชาฯ ทำให้การเขียนรายงานต้องกระทำอย่างรีบเร่ง ในเวลาที่จำกัด ข้อผิดพลาดทั้งหมดที่อาจเกิดขึ้นเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

Project Title	Phayao Under Globalization and Localization : One Tambon One Product and Tourism.
Name of the Investigators	Associate Professor Preecha Kuwinpant, Ph.D
Year	July 2004.

Abstract

Water hyacinth fiber products of Ban San Pa Muong is under the One Tambon One Product (OTOP) scheme of Phayao Province. The success of the San Pa Muong hyacinth production group is attributable to the co-operation among villagers under the supervision of a prominent and charismatic female leader, and also derived from the major supports from relevant government agencies. The success must be perceived in the wider context of the promotion and development on tourism of the province with which tourism around the Kwan Phayao (Phayao natural public pond) in the heartland of the city and the surrounding rural village communities are involved. The weaving of hyacinth fiber generates extra income and enhances the women's role in the community. This indeed helps kindle the group spirit among members of the family and community, and further strengthens the people's love of their homeland and the pride of their products made upon local wisdom.

Phayao is a small province located in the Upper Northern region. Its history can be traced as far back as the Sukhothai and Chiangmai Kingdoms. Phayao possesses many natural attractive sites popular for tourism. At present, the sense of localization and conservatism of the Phayao people has protected Phayao not to be fully exploited from outside capitalism. Consumerism has not reached Phayao to the point that peaceful and simple life of the people is disturbed. Big scheme projects on the development and promotion of tourism may in the future introduce new elements that would make Phayao lose its present charms and local identity. Indeed, conflicts between the "progress" and the "conservative" or between state and people have occurred for a certain period. Development and promotion of tourism and OTOP scheme has to be examined under the global forces within three dimensions of human-nature, i.e. the economic, the social and the cultural or the moral man. Balancing between these three dimensions within one's own self and the community in any development schemes, has to be closely observed. The future of Phayao Province is nonetheless rested in the hands of its agencies and the people themselves in order to choose and make decision.

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 : บทนำ	1
1) ความสำคัญของปัญหา	1
2) วัตถุประสงค์ในการวิจัย	3
3) สมมติฐาน	3
4) แนวคิดและทฤษฎี	4
4.1 มานุษยวิทยาเศรษฐกิจกับการพัฒนาทางแนวคิด: เปิดประเด็น	4
4.1.1 Substantivist & Formalist	5
4.1.2 สตรีนิยม (Feminism)	6
4.1.3 ชาวไร่ชาวนา (Peasant Studies)	9
4.2 ธรรมชาติของมนุษย์ (Human Nature): ประเด็นวิจัย	11
4.2.1 ตัวแบบเกี่ยวกับการเห็นประโยชน์ส่วนตน (The Self-interested Model)	13
4.2.2 ตัวแบบทางสังคม (Social Model)	14
4.2.3 ตัวแบบทางวัฒนธรรม (Moral Model)	15
4.2.4 การผนวกตัวแบบทั้งสาม	16
4.3 Giddens กับโครงสร้างใหม่ (Structuration) และผู้กระทำตัวแทน (Agency) กับการเปลี่ยนแปลง	18
4.4 การศึกษาหมู่บ้านไทย	21
5) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	23
6) ระเบียบวิธีการวิจัย	33
7) ขอบเขตการวิจัย	38
บทที่ 2: ลักษณะทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	40
ประวัติความเป็นมา	40
ลักษณะทางภูมิศาสตร์	43
เศรษฐกิจ	46
สังคมและวัฒนธรรม	47

	หน้า
บทที่ 3: กวีานพะเยาและการท่องเที่ยว: การเมืองเรื่องการพัฒนา	58
ชุมชนรอบกวานพะเยา	59
การพัฒนากวานพะเยาโดยรัฐ	62
“คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์กวานพะเยาและแม่น้ำอิง	68
การท่องเที่ยว: การพัฒนาและการอนุรักษ์พื้นฐานของความขัดแย้ง	72
บทที่ 4: หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์: เศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนรอบกวานพะเยา	78
ชุมชนรอบกวานพะเยา: แหล่งจักสานผักตบชวา	78
I. ประวัติความเป็นมาของกลุ่มหัตถกรรมบ้านสันป่าม่วง	85
การดำเนินงานของกลุ่มฯ	87
การผลิตและการจำหน่าย	90
ปัญหาและความสำเร็จของกลุ่ม	93
II. ความเป็นมาของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ไสทุ่ง	96
หัตถกรรมผักตบชวา: ความสำเร็จของโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของพะเยา	98
บทที่ 5: สตรี ผู้นำ และการเมือง	102
สตรีกับการเมืองท้องถิ่น	102
1) ผู้นำสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง	104
2) ผู้นำสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่ไสทุ่ง	109
บทที่ 6: หมู่บ้าน ชุมชน และครอบครัว	116
บ้านสันป่าม่วงใต้	116
ประวัติ	119
สาธารณูปโภค	121
การบริหาร	122
หมู่บ้าน กับชุมชน	125
วัด	127
ครอบครัว และเครือญาติ	129
เมือง กับชนบท	133
	หน้า

บทที่ 7: พระยาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์กับความเป็นท้องถิ่น	136
ธรรมชาติของมนุษย์ กับหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์: มุมมองทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ	137
กระแสโลกาภิวัตน์ กับการพัฒนา	142
สรุปท้ายเรื่อง	147
หมายเหตุจำเป็นท้ายบท	148

บรรณานุกรม

159

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1: พื้นที่จังหวัดพะเยา	41
ตารางที่ 2: เขตการปกครองและจำนวนประชากร	52
ตารางที่ 3: โครงการหีบตำบด หนึ่งผลิตภัณฑ์ อำเภอเมืองพะเยา	80
ตารางที่ 4: เครือข่ายกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง	82
ตารางที่ 5: เครือข่ายบัวลอยแก้วเกลียว	84
ตารางที่ 6: ประวัติและประสบการณ์ของคณะกรรมการกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านสันป่าม่วง	89
ตารางที่ 7: เปรียบเทียบราคา และชนิดของผักตบชวาในและต่างจังหวัด	91
ตารางที่ 8: จำนวนหมู่บ้าน ครัวเรือน และประชากรตำบลสันป่าม่วง	119

สารบัญแผนที่

แผนที่ 1: แผนที่จังหวัดพะเยา	42
แผนที่ 2: แผนที่ลุ่มน้ำอิง	45
แผนที่ 3: แผนที่อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา	51
แผนที่ 4: ลักษณะพื้นที่ และการใช้ประโยชน์ที่ดินรอบกว๊านพะเยา	61
แผนที่ 5: แผนที่แสดงโครงการพัฒนากว๊านพะเยา	66
แผนที่ 6: แผนที่แสดงเขตผังเมืองรวมเมืองพะเยา	67
แผนที่ 7: อำเภอเมืองพะเยา	117
แผนที่ 8: กว๊านพะเยา	118
แผนผังหมู่บ้านสันป่าม่วงใต้	123

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 1: โครงสร้างองค์กรของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านสันป่าม่วง	88
แผนภาพที่ 2: เครื่องมือการจักสานผักตบชวาของกลุ่มจักสานผักตบชวา บ้านสันป่าม่วงใต้	95
แผนภาพที่ 3: เครื่องมือกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ใส่ทุ่ง (บัวลอยแก้วเกลียว)	111

สารบัญภาพประกอบ

ภาพที่ 1 - 2: ตลาดสด “กาดเจ้า” ของเมืองพะเยา	150
ภาพที่ 3 - 4: “กาดเจ้า” เมืองพะเยา และร้านค้าโดยรอบ	151
ภาพที่ 5: ผู้วิจัยกับเจ้าอาวาสบ้านสันป่าม่วง	152
ภาพที่ 6: การดำเนินาในทุ่งนารอบหมู่บ้าน	152
ภาพที่ 7 - 8: ก้านผักตบชวาสด	153
ภาพที่ 9 - 10: การเปียและสานผักตบชวา	154
ภาพที่ 11 - 12: การทำ “วงกระเป่า” โดยสานผักตบชวารอบเส้นสายไฟฟ้า	155
ภาพผักตบชวาสันป่าม่วงในวันนี้	156
ภาพกลุ่มสินค้าผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาวของ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ จังหวัดพะเยา ปี พ. ศ. 2546	157 - 158

บทที่ 1

บทนำ

1) ความสำคัญของปัญหา

นับแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504-2509) รัฐได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท และได้บรรจุวัตถุประสงค์ลงในแผนดังกล่าวมาแต่ต้น อย่างไรก็ตามการดำเนินงานสนับสนุนอุตสาหกรรมชนบทไม่ได้ปรากฏชัดเป็นรูปธรรม จนกระทั่งเข้าสู่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และ 7 (2530-2539) ความสนใจในการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลาง และขนาดย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในการพัฒนาประเทศอีกต่อไป ความสำคัญอยู่ที่การสร้างงานและดูดซับแรงงานจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและการบริการเป็นการกระจายรายได้เข้าสู่ส่วนภูมิภาค และชนบทมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า การกระจายตัวของอุตสาหกรรมยังคงเจริญเติบโตอยู่ในกรุงเทพและปริมณฑล (อภิชัย พันธเสน และคณะ 2546)

สิ่งที่ตามมาหลังจากเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2540 รัฐบาลเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลางที่มีความสามารถในการปรับตัว มีความยืดหยุ่นสูงและมีขนาดการลงทุนที่เล็กกว่าการลงทุนในอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทั้งนี้เพื่อสร้างความแข็งแกร่งให้กับเศรษฐกิจรากแก้ว โครงการ SMEs (Small and Medium Enterprises) และโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” (One Tambon One Product : OTOP) เป็นโครงการเร่งด่วนของรัฐบาลเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของเศรษฐกิจในระดับล่าง ((8 Institutes 2543) โดยทั่วไปแล้วการกำหนดขนาดของวิสาหกิจขนาดเล็กถือเอาจำนวนแรงงานระหว่าง 10-49 คน และวิสาหกิจขนาดกลางมีแรงงานระหว่าง 50-299 คน (Paitoon 2002) การสนับสนุนจากรัฐและธุรกิจเอกชนทำให้เกิดการขยายจำนวนของ SMEs อย่างรวดเร็ว ดร.ไพฑูรย์ (Paitoon 2002) ได้เสนอจำนวนของวิสาหกิจขนาดเล็กในปี 1996 ทั้งประเทศอยู่ที่ 25,912 แห่ง คิดเป็น 28.14% ของจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมดในประเทศ ในขณะที่วิสาหกิจขนาดกลางมี 9,094 แห่ง เท่ากับ 9.8% ของอุตสาหกรรมทั้งประเทศ (Paitoon 2002) แนวโน้มของการขยายตัวของ SMEs มีสูงขึ้นเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน

ในขณะที่เดียวกัน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นหนึ่งใน SMEs มีแนวโน้มสูงขึ้นเป็นลำดับเช่นกัน เงินสนับสนุนจากรัฐและการส่งเสริมทางด้านการเงินของเอกชนมีผลทำให้เกิดการขยายตัวของการประกอบการตามโครงการดังกล่าว ชุมชนหลายชุมชนประสบความสำเร็จทำให้ฐานเศรษฐกิจของชุมชนเข้มแข็งขึ้น บางหมู่บ้านราษฎรไม่จำเป็นต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ความสำเร็จของ SMEs และ OTOP จึงเป็นการแก้ปัญหาการว่างงานและเสริมรายได้ให้กับชาวชนบทอีกทางหนึ่ง

ภายใต้รัฐบาลของนายกรัฐมนตรี ทักษิณ ชินวัตร การส่งเสริมของรัฐบาลเป็นไปในแนวการพัฒนา SMEs ตามแบบอย่างของประเทศญี่ปุ่น และล่าสุดตามแบบอย่างของเกาหลีใต้ ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลญี่ปุ่น โดยยึดต้นแบบการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจจากจังหวัด Oita ในประเทศญี่ปุ่นและ SMEs โดยทั่วไปของญี่ปุ่น ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างกว้างขวาง การไปเยือน Oita ของนายกรัฐมนตรีทักษิณ เป็นการยืนยันถึงการร่วมมือและช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยและญี่ปุ่น และการหยิบยืมแนวการพัฒนา SMEs และ OTOP ตามลักษณะของ SMEs ญี่ปุ่น ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปเยือน Oita ในปี พ.ศ. 2545 พบว่าหลายชุมชนประสบความสำเร็จในการพัฒนาสินค้าของชุมชน และส่งไปจำหน่ายในตลาดทั่วไป ทั้งในและนอกประเทศ ผู้วิจัยพบว่าเหตุผลหนึ่งที่ทำให้โครงการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์ของญี่ปุ่น ประสบความสำเร็จคือความรักชุมชน ความผูกพันช่วยเหลือกันในชุมชนญี่ปุ่นมีอยู่สูง ความสำเร็จของโครงการหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความรู้ในความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจชุมชน แต่ความสำเร็จอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม การยกระดับคุณภาพของสินค้า รวมถึงวิธีการจัดการธุรกิจชุมชนมีความสำคัญ แต่บ่อยครั้งเราพบว่าความสำเร็จหรือล้มเหลวของเศรษฐกิจชุมชนอยู่ที่ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึงภาวะความเป็นผู้นำ บทบาทของสตรีในการประกอบการธุรกิจชุมชน ความสามัคคีของคนในชุมชน และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของคนในชุมชน การปกครองตนเองและการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของความคิด ความเชื่อของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาอุตสาหกรรมของตำบลหรือหมู่บ้านนั้น ๆ เป็นอย่างมาก

ผู้วิจัยเชื่อว่า ความเข้าใจในความสำคัญของปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมมีความสำคัญพอ ๆ กับหรืออาจเพิ่มขอบเขตของความมั่นใจในความสำเร็จในทางเศรษฐกิจของชุมชน ประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมมักไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร การศึกษาวิจัย SMEs และ OTOP ส่วนใหญ่มุ่งที่ปัจจัยทางเศรษฐกิจและระดับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการจัดการ โดยให้ความสำคัญ

กับปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมน้อย การศึกษาวิจัย OTOP ครั้งนี้เป็นการมองแง่มุมของพัฒนาการของ SMEs และ OTOP ในแง่สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

2) วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของอุตสาหกรรมชุมชน โดยเฉพาะของ OTOP
2. เพื่อศึกษาผู้นำและเครือข่าย และภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน และ OTOP
3. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีทั้งในแง่ที่เป็นแรงงานเศรษฐกิจทั้งในครอบครัว ชุมชน และอุตสาหกรรมพื้นบ้าน และการมีส่วนร่วมในภาคเศรษฐกิจของชุมชน
4. เพื่อนำเสนอผลกระทบของการพัฒนาและส่งเสริม OTOP และการท่องเที่ยวต่อชีวิตสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดพะเยา

3) สมมติฐาน

1. ความสำเร็จของ OTOP ขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน
2. ผู้นำมีความสำคัญต่อความสำเร็จของ OTOP มากน้อยต่างกันตามลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือข่ายของชุมชน และผู้นำ
3. บทบาทของสตรีในกิจการ OTOP มีมากน้อยต่างกันในการเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชน โดยทั่วไป และมีผลต่อความสำเร็จของ OTOP โดยเฉพาะ
4. โครงการพัฒนาและส่งเสริม OTOP และการท่องเที่ยวส่งผลต่อชีวิตสังคมและวัฒนธรรมของสังคมเมืองและชนบทของจังหวัดพะเยา

4) แนวคิดและทฤษฎี

4.1 มานุษยวิทยาเศรษฐกิจกับการพัฒนาทางแนวคิด : เปิดประเด็น¹

ความพยายามในการสร้างมานุษยวิทยาเศรษฐกิจให้เป็นแขนงหนึ่งของมานุษยวิทยา เช่นเดียวกับมานุษยวิทยาการเมือง หรือมานุษยวิทยาศาสนา เริ่มต้นประมาณทศวรรษที่ 1950 ทั้ง ๆ ที่การศึกษาชุมชนดั้งเดิมในแ่งมุมเศรษฐกิจได้มีมานานแล้ว ข้อโต้แย้งเริ่มตั้งแต่การประยุกต์ใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งถือกำเนิดในสังคมตะวันตกว่าเหมาะสมเพียงไรในการศึกษาชุมชนดั้งเดิมที่เศรษฐกิจยังเป็นแบบประเพณี ปัจจุบันข้อโต้แย้งดังกล่าวลดความสำคัญลง เศรษฐกิจสมัยใหม่ได้แผ่ขยายเข้าสู่สังคมทุกระดับและประเภท ตรงกันข้ามนักวิชาการส่วนใหญ่ในปัจจุบันเห็นว่า เศรษฐกิจเป็นหัวใจสำคัญของชีวิตสังคมของมนุษย์ในทุกชุมชน โดยพื้นฐาน เศรษฐกิจเป็นกิจกรรมที่มนุษย์ทุกคนในทุกชุมชนต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง การยอมรับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เพื่อใช้ในการวิเคราะห์เศรษฐกิจของชุมชนมีมากขึ้น และแม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่กิจกรรมบางกิจกรรมที่ไม่ถือว่าเป็นเรื่องเศรษฐกิจสำหรับนักเศรษฐศาสตร์ก็กลายมาเป็นเรื่องเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่อสังคม สำหรับนักมานุษยวิทยา เช่น ในการส่ง ส.ค.ส. ในวันปีใหม่ ซึ่งถือเป็นเรื่องประเพณี และเรื่องส่วนตัว ก็ถูกนำมาคิดคำนวณและศึกษาตามแนวทางเศรษฐศาสตร์ได้

Wilk (1996) ได้อภิปรายเกี่ยวกับธรรมชาติ ขอบเขต และเนื้อหาของมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ เขาเชื่อว่า การโต้แย้งในเชิงวิชาการเกี่ยวกับขอบเขตและเนื้อหาของมานุษยวิทยา และเศรษฐศาสตร์ สามารถกำหนดและเข้าใจได้โดยการเข้าใจพื้นฐานปรัชญาของข้อสมมติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่นักปรัชญาในอดีตได้โต้แย้งไว้ และยังหาข้อยุติไม่ได้ เราเชื่อว่าประเด็นถกเถียงทางปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจอยู่ที่การกำหนดประเด็นพื้นฐานธรรมชาติของมนุษย์ใน 3 ลักษณะด้วยกัน คือ มนุษย์ในแง่สังคม (social) วัฒนธรรม (moral) และการต้องการได้ประโยชน์ส่วนตนของปัจเจกบุคคล (self-interested) มนุษย์ต้องอยู่ร่วมเป็นสังคมพร้อม ๆ กับที่ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมในการประพฤติปฏิบัติต่อกันในการอยู่ร่วมเป็นสังคม ขณะเดียวกัน มนุษย์ก็มีความเห็นแก่ตัวและมีความต้องการส่วนตนอยู่ด้วย ธรรมชาติของมนุษย์ทั้ง 3 ลักษณะ ยังคงมีอยู่ในทุกสังคม โดยอาจจะต่างระดับกันเช่นในสังคมดั้งเดิม ปัจจัยทางสังคม และวัฒนธรรมกำหนดพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์อย่างชัดเจน แต่ในสังคมสมัยใหม่ความต้องการส่วนตัวและ

¹ผู้ที่สนใจการอภิปรายในเรื่องนี้ อ่านได้จากงานของ Wilk (1996)

หลักคิดในเชิงเหตุ-ผล (rationality) มีมากขึ้น ปัจเจกบุคคลสามารถหลุดรอดจากการควบคุมทางสังคมและวัฒนธรรมได้มากขึ้น มีโอกาสและทางเลือกมากขึ้น ความแตกต่างระหว่างสังคมดังกล่าวเป็นเรื่องของระดับ (degree) มากกว่าความแตกต่างในเรื่องประเภทหรือชนิดของธรรมชาติของมนุษย์ (kind) ระหว่างสังคมทั้งสอง ชาวเกาะโปลินีเซียนทำการแลกเปลี่ยนสิ่งของเป็นข้อกำหนดทางสังคมวัฒนธรรมพอ ๆ กับการให้ของขวัญและการดัดในวินัยใหม่ของสังคมปัจจุบันที่เป็นเรื่องของความรู้สึกมากกว่าเรื่องของเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม ข้อโต้แย้งที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะระหว่างนักมานุษยวิทยาด้วยกันเอง หรือนักมานุษยวิทยากับนักเศรษฐศาสตร์อยู่ที่ว่า นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่เชื่อว่า การจะเข้าใจสังคมแต่ละสังคมต้องเข้าใจภายในบริบทของวัฒนธรรมนั้น ๆ ต่างวัฒนธรรมก็ต่างสังคม แต่สำหรับนักเศรษฐศาสตร์ (และนักมานุษยวิทยาบางส่วน) เชื่อว่า เราสามารถค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปสำหรับสังคมทุกสังคม นักเศรษฐศาสตร์จึงสร้างตัวแบบ (model) ที่คิดว่าจะใช้กับสังคมได้ทุกสังคม ไม่ว่าจะเป็สังคมดั้งเดิม หรือสังคมสมัยใหม่ ข้อโต้แย้งดังกล่าวข้างต้น สามารถนำเสนอแสดงถึงการพัฒนาด้านแนวคิดและปัญหาของมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ ที่เป็นแนวทางในการอภิปรายประเด็นทางวิชาการเกี่ยวกับเศรษฐกิจหมู่บ้านและของจังหวัด ที่ประกอบเป็นเนื้อหาของการวิจัยในครั้งนี้ดังต่อไปนี้

4.1.1 Substantivist & Formalist

ข้อโต้แย้งในวิชามานุษยวิทยาเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 1950 เกิดขึ้นระหว่างนักมานุษยวิทยา 2 ขั้วคือ formalist-substantivist debate ที่มีประเด็นอยู่ที่สมมติฐานเบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง (relativist) เชื่อในความหลากหลายของวัฒนธรรม โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของชนเผ่าดั้งเดิม กับวัฒนธรรมของสังคมสมัยใหม่ (สังคมตะวันตก) ทำให้การจะเข้าใจเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชนเผ่าดั้งเดิมโดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ของสังคมสมัยใหม่ไม่สามารถทำได้ ในขณะที่ นักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง (นักเศรษฐศาสตร์) เชื่อว่า ไม่ว่ามนุษย์ในสังคมไหนต่างก็ต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นการจะเข้าใจปัญหาเหล่านี้ที่มีลักษณะเป็นสากล จึงสามารถทำได้โดยเหตุที่พื้นฐานมนุษย์มีความต้องการและเผชิญปัญหาเดียวกัน

ข้อโต้แย้งระหว่าง substantivist และ formalist มีลักษณะคล้ายคลึงกับข้อโต้แย้งในประเด็นปัญหาหลังความเป็นสมัยใหม่ (post modernism) สิ่งที่แยกนักวิชาการทั้งสองกลุ่มออกจากกัน ไม่ใช่เรื่องของความถูกต้อง แต่เป็นเรื่องของการหาจุดเริ่มต้นในการตั้งสมมติฐาน นักมานุษยวิทยาเชิงเนื้อหา (substantivist) เริ่มต้นในการอภิปรายที่ความแตกต่างระหว่างสังคม ขณะที่นักมานุษยวิทยาเชิงทฤษฎี (formalist) เริ่มต้นข้อโต้แย้งจากปัจเจกบุคคล substantivist เริ่มต้นโต้แย้งในเรื่องโครงสร้างที่ต่างกันไปหาพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ในขณะที่ formalist เน้นการเลือกกระทำ (choice) ของปัจเจกบุคคลที่เป็นพลวัตในการกำหนดโครงสร้าง แนวคิดทั้งสองล้วนมีส่วนถูก เพราะมนุษย์มีทางเลือกที่จำกัดภายใต้ข้อกำหนดของการเล่นเกมส์ (rules of the game) ตามกฎกติกาทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ขณะเดียวกันเราก็เชื่อว่า สังคมเป็นผลของการเลือกของปัจเจกบุคคลในการที่จะกำหนดกติกาของเกมส์ หรือโครงสร้าง ในลักษณะเช่นนี้ ปัจเจกบุคคลเป็นคนกำหนดและเปลี่ยนแปลงสังคมตามโอกาสและทางเลือกที่ปัจเจกบุคคลได้เลือกแล้ว ข้อยุติของข้อโต้แย้งที่เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันคือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมแทบทุกสถาบัน ไม่ว่าจะครอบคลุม การเมืองจนถึงระบบความเชื่อและศาสนา (embedded in all institutions) ที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ตามแนวคิด substantivists ในทางตรงข้าม นักมานุษยวิทยาก็เชื่อว่า โอกาสและการเลือกของปัจเจกบุคคลที่กำหนดอนาคตและความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดโดยโครงสร้าง (เหมือนหุ่นยนต์) ให้ต้องกระทำตามข้อกำหนดทางความเชื่อนั้น ๆ เสมอไป มนุษย์คิดและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามหลักของการเลือก (choice) (Giddens 1979, 1984) นักมานุษยวิทยาเศรษฐกิจได้ตระหนักถึงและยอมรับความจริงในเรื่องนี้ และมีผลให้การโต้แย้งระหว่าง substantivist & formalist หักความสำคัญลง

4.1.2 สตรีนิยม (Feminism)

นักสตรีนิยมพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า สตรีมีบทบาทที่สำคัญในเศรษฐกิจทั้งในและนอกครอบครัว เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่พยายามที่จะแยกขอบเขตการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ในเรื่องของการผลิตและธุรกิจโดยถือเป็นเรื่อง "สาธารณะ" (public sphere of production and business) ออกจากระบบการบริโภคของครัวเรือนที่ถือเป็นเรื่อง "ส่วนตัว" (private domestic realm of household consumption) แนวคิดนี้ยึดถือว่า กิจกรรมของสตรีไม่ถือเป็นเรื่อง "เศรษฐกิจ" ผู้หญิงถูกตัดขาดจากเรื่องอำนาจ และการควบคุม ความคิดดังกล่าวสืบเนื่องมาจากความคิดในตะวันตกในศตวรรษที่ 19 ที่ผู้หญิงอยู่กับบ้าน และผู้ชายทำงาน ซึ่งได้กลายมาเป็นความคิดที่เป็นสากล (universal scientific law) ในทางสังคมและวัฒนธรรม (ไม่ใช่ในเชิงกายภาพ)

พัฒนาการดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อเกิดระบบตลาดเชิงพาณิชย์ ครอบครัวและครัวเรือนที่แต่เดิมถือเป็นฐานของระบบเศรษฐกิจที่เป็นกิจกรรมร่วมกันระหว่างหญิง ชาย และเด็ก ได้สูญเสียฐานะบทบาทเดิมไป เรื่องของ “สาธารณะ” กับเรื่องของ “ส่วนตัว” ถูกแยกส่วน ผู้หญิงถูกกำหนดให้ทำงานในครัวเรือน และถูกกีดกันออกจากส่วนที่เป็น “สาธารณะ” ในระดับที่ไม่เคยเป็นมาก่อน เศรษฐกิจไม่ใช่เรื่องของการทำงานของครัวเรือน แต่กลายเป็นเรื่องของอุตสาหกรรม การค้า และอำนาจในสังคม เศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐ การเมือง โลก และสงคราม หมายเรื่องของครอบครัวหรือครัวเรือนต่อไป และ ณ จุดนี้เองที่เรื่องเหล่านี้กลายเป็นเรื่องของผู้ชาย (male domain) สิ่งที่ผู้หญิงทำ เป็นเรื่องในบ้าน (domestic) ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจ

มานุษยวิทยาสำนักโครงสร้าง (structuralism) จะคุ้นเคยกับการจัดประเภทของสิ่งต่างๆ ในโลกออกเป็น 2 ส่วนเช่น ความดี-ความชั่ว ความมืด-ความสว่าง ชาย-ขวา จิตใจ และร่างกาย เป็นต้น การแบ่งดังกล่าวอาจไม่ชัดเจนในการกระทำของมนุษย์ แต่เป็นการจัดระบบคิดของมนุษย์ในเรื่องของโลก ชีวิต และประสบการณ์ มันช่วยบอกเราว่า อะไรบ้างที่เราต้องสนใจ และอะไรบ้างที่จะต้องตัดออกไปในการดำเนินชีวิตประจำวัน เหนือขึ้นไปมันช่วยในการรักษาผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม และทำให้เป็นสิ่งที่ยากที่กลุ่มผู้เสียประโยชน์จะตระหนักและเข้าใจ ถึงรากเหง้าได้ การแบ่งคู่ดังกล่าว (dualism) ได้ทำให้สิ่งที่คนสูญเสีย นั้นเป็นเรื่อง “ธรรมชาติ” (natural) ที่ต้องเป็นอย่างนั้น แทนที่จะเป็นเรื่องของการกดขี่เอาเปรียบกัน

การแบ่งขั้วดังกล่าว เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วเป็นการแบ่งเพศระหว่างเพศหญิง ชาย
 ตัวเอง

สาธารณะ	:	ส่วนตัว
เศรษฐกิจ	:	ครอบครัว
ชาย	:	หญิง
จิตใจ	:	ร่างกาย
เหตุผล	:	อารมณ์
วัตถุวิสัย	:	จิตวิสัย
วิทยาศาสตร์	:	ศิลปศาสตร์

ประเด็นสำคัญคือ เศรษฐศาสตร์ถือเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการครอบงำของเพศชาย กิจกรรมของผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจ การผลิตอยู่ที่โรงงาน กิจกรรมในครัวเรือนถือเป็นเรื่องอื่นเช่น งานบ้าน การกำเนิดบุตร หรือการบริโภค

การจัดประเภทดังกล่าวหาเป็นไปได้โดยตั้งใจหรือตระหนักรู้ถึงการกลายเป็นวิธีการในการกีดกัน หรือเอาเปรียบสตรีเพศ ตรงกันข้ามมันเป็นกระบวนการที่สะท้อนให้เห็นถึงการแยกขั้วทางวัฒนธรรม (cultural dualism) ในสังคมโดยทั่วไปทุกคนเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าวและเห็นว่า การแยกขั้วเป็นเรื่องธรรมดาที่เป็นอย่างนั้น แม้กระทั่งในการคิดคำนวณกิจกรรมทางเศรษฐกิจในครัวเรือน มักจะถูกถือว่าไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจ (real work) ทั้งหมดฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์หาได้ขึ้นกับข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์แต่ประการใด นักสตรีนิยมได้ไปไกลในการโต้แย้งถึงขนาดว่า ครัวเรือนและกิจกรรมอื่น ๆ ที่ถือว่าไม่เป็นเรื่องของตลาด เช่น มิตรภาพ เครือญาติ ศาสนา และเส้นทางสังคมโดยแท้เป็นจุดศูนย์กลางของเศรษฐกิจแทบทั้งนั้น แม้ว่าโลกในยุคสมัยใหม่จะเปลี่ยนไปเป็นโลกของ ATM (เช่น การใช้บัตรเครดิตเสริมของสมาชิกในครอบครัว) เศรษฐกิจสมัยใหม่จึงยังเป็นเรื่องของการเกี่ยวโยงกันทางสังคมและวัฒนธรรมเช่นเดียวกับเศรษฐกิจของชาวเกาะโทรโบรอันด์ (Trobriand Islands) ยิ่งไปกว่านั้น เราต้องพิจารณาความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างเพศ อำนาจ และเศรษฐกิจ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมในการกำหนดเพศ ทำให้ผู้หญิงได้รับค่าจ้างต่ำกว่าผู้ชายในงานชนิดเดียวกัน หากใช่เป็นไปโดยกฎเกณฑ์ของตลาดแต่อย่างใด

นักสิทธิสตรีได้ปฏิเสธการแยกระหว่าง “ครัวเรือน” (domestic) และ “เศรษฐกิจ” (economic) ครัวเรือนได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของข้อโต้แย้งของนักเศรษฐศาสตร์สตรีนิยม เพราะมันเป็นจุดที่มักจะถูกละเลยและปิดบัง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในปัจจุบันมีผลกระทบต่อบทบาททางเพศ (gender roles) ถึงขนาดที่จะมองข้ามบทบาทของสตรีในเรื่องเศรษฐกิจไม่ได้อีกต่อไป

ในโลกปัจจุบัน ครัวเรือนได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจโดยเหตุที่รายได้จากการทำงานของผู้ชายเองไม่เพียงพอต่อการยังชีพของทุกคน ครัวเรือนจึงเป็นแหล่งของการรวบรวมรายได้ทุกประเภทไม่ว่าค่าจ้าง งานฝีมือ การทำงานในไร่นา และธุรกิจขนาดเล็ก มันเป็นสถานที่ที่เศรษฐกิจและสังคมมีการปฏิสังสรรค์กันตลอดเวลา ผู้หญิงเข้าไปเกี่ยวพันกับงานแทบทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นงานในครัวเรือน ลูกจ้าง พนักงานบริษัทและห้างร้าน ศูนย์กลางคอมพิวเตอร์ การเป็น

ช่างเย็บปักถักร้อย และอื่น ๆ ในสังคมไทยงานในไร่นา การผลิตสินค้าพื้นบ้านเป็นเรื่องของเครือญาติและครอบครัวที่ถูกผูกพันกันไว้เป็นระบบเดียวกัน สิ่งที่ต้องตระหนักคือ เรื่องของการกดขี่ขูดรีด ความไม่เท่าเทียมกัน ความไม่ยุติธรรมในทางเพศ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ และเกี่ยวข้องกับบรรษัทข้ามชาติ ตลอดจนนโยบายของรัฐในเรื่องเหล่านี้

4.1.3 ชาวไร่ (Peasant Studies)

การศึกษาด้านมานุษยวิทยาเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษที่ 1970 และ 1980 เป็นเรื่องของชาวไร่เป็นส่วนใหญ่ โดยเหตุที่ว่าประชากรในโลกล้วนใหญ่ยังคงทำเกษตรกรรมในการยังชีพและจำหน่ายเพื่อแลกกับสินค้าจำเป็นอื่น ๆ ประเด็นปัญหาอยู่ที่ว่า สังคมของชาวไร่เป็นกลุ่มสังคมที่มีลักษณะเฉพาะแยกออกจากสังคมทุนนิยมหรือเป็นเพียงสังคมที่อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากสังคมศักดินาเข้าสู่สังคมทุนนิยม ตระกาะในการทำมาหากินของชาวไร่เป็นไปเพื่อเลี้ยงครอบครัวมากกว่าการแสวงหาผลกำไรหรือเปล่า โดยพื้นฐานเศรษฐกิจของชาวไร่แตกต่างกับเศรษฐกิจของธุรกิจขนาดใหญ่ (big farm) ของชาวไร่ในอเมริกาหรือไม่ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวไร่เป็นผลมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรมหรือเป็นไปในทางกลับกัน เหล่านี้คือประเด็นที่ต้องการคำตอบในการศึกษาสังคมชาวไร่

หนังสือสำคัญ 2 เล่ม เกี่ยวกับข้อโต้แย้งดังกล่าว ปรากฏในงานของ Scott (1976) และ Popkin (1979) เกี่ยวกับชาวไร่ในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ Scott ใน *The Moral Economy of the Peasant* พบว่า เกษตรกรรมแบบทุนนิยมในช่วงศตวรรษที่ 20 ถูกผลักดันโดยอำนาจของเจ้าอาณานิคม ที่ทำลายระบบการเกษตรแบบยังชีพที่สืบต่อเนื่องมาแต่อดีต ระบบเกษตรทุนนิยมที่เน้นการส่งออกเช่น ข้าว ยางพารา และระบบการซื้อขายที่ดิน และแรงงานได้ทำลายระบบเศรษฐกิจชาวไร่เดิม วิธีการผลิตแบบชาวไร่เดิมขึ้นอยู่กับแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน (reciprocity) ภายในหมู่บ้านทั้งในเรื่องของการแบ่งปันและการครอบครองทรัพยากรที่สำคัญ รวมไปถึงการร่วมแรงกัน พื้นฐานสำคัญอยู่ที่หลักศีลธรรมของชาวไร่ (moral norms) ได้แก่ข้อผูกมัดในการแลกเปลี่ยนตอบแทน สิทธิที่จะมีพอกินพอใช้ และราคาของผลิตผลที่ยุติธรรม เศรษฐกิจแบบไร่นาจึงมีรากฐานอยู่ที่ระเบียบทางศีลธรรม ประเพณี และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญต่อชุมชน และเป็นเรื่องของชุมชนมากกว่าการติดต่อในระดับปัจเจกบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไร่และเจ้าที่ดินและขุนนางขึ้นอยู่กับข้อผูกพันทางศีลธรรมที่มีต่อกันและกัน (a moral system of mutual obligation) ในลักษณะที่ชาวไร่ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อเจ้านาย เพื่อแลกกับ

หลักประกันที่จะได้รับการคุ้มครองและช่วยเหลือในยามทุกข์ยาก การยึดมั่นในข้อผูกพันตามประเพณี (conservatism) และพฤติกรรมกรหลักเลี่ยงการเสี่ยงของชาวไร่นา เป็นการหวังผลในระยะยาวที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาตามวัฒนธรรมประเพณีที่มีมาแต่เดิม

ในระบบเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม ชาวไร่นามีลักษณะของความเป็นหนึ่งเดียวกันสูง (homogeneity) และมีความผูกพันตามประเพณีกับเจ้าที่ดินและผู้ปกครอง ชาวไร่นาโดยทั่วไปไม่คิดถึงการเปลี่ยนแปลงและมักจะไม่ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคล ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของปัจเจกบุคคลอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนและการคำนึงถึงความกินดีอยู่ดีของทั้งชุมชน ไม่ใช่เฉพาะตัวปัจเจกบุคคลนั่นเอง ชาวไร่นามองระบบเกษตรแบบทุนนิยมและการเข้าแทรกแซงของอำนาจจักรวรรดินิยม (ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น) ว่าเป็นอันตรายต่อและทำลายระบบรากฐานทางศีลธรรมของชุมชน พวกเขาอาจก่อการกบฏต่อต้านระบบดังกล่าว แต่ส่วนมากแล้วพวกเขาชอบรับโดยไม่มีข้อโต้แย้ง (passive) ทางออกของพวกเขาคือ การหันเข้าหาหลักความเชื่อทางศาสนา จัดตั้งขบวนการช่วยเหลือตนเองไปจนถึงเข้าร่วมในกระบวนการการเป็นคอมมิวนิสต์ ทั้งหมดมีพื้นฐานอยู่ที่หลักศีลธรรมแบบชาวไร่นา

Popkin ในทางตรงข้ามวิเคราะห์สังคมชาวไร่นาเชิงประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้ง เขาได้โต้แย้งว่า ชุมชนทางศีลธรรมและการร่วมมืออย่างแข็งขันภายในชุมชนที่พบเห็นได้ในเวียดนามและสังคมอื่น ๆ โดยแท้จริงแม้หาใช่เงื่อนไขของสังคมที่กำลังจะเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยม สังคมชาวไร่นาเป็นผลจากการสร้าง (creation) ของระบบศักดินา และทุนนิยมที่ถูกกำหนดโดยการเข้าแทรกแซงของรัฐ (โดยสร้างภาพมายาดังกล่าวขึ้นมา) โดยพื้นฐานเดียวกับสังคมอื่นโดยทั่วไป ชุมชนชาวไร่นาเป็นชุมชนที่ขึ้นอยู่กับหลักเหตุและผล (rational response) ที่ตอบโต้ ระบบจัดเก็บภาษีที่เข้มงวด การเอาเปรียบของรัฐ โดยเฉพาะการปฏิเสธสิทธิในการถือครองที่ดินที่เป็นส่วนของปัจเจกบุคคล เพราะฉะนั้น รัฐจึงต้องเข้าจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการปกครองบริหาร และเพื่อขูดรีดการเก็บภาษี

Popkin แสดงให้เห็นว่า ชุมชนชาวไร่นาเหล่านี้เต็มไปด้วยการแข่งขันและขัดแย้ง และมีความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างสูง การเข้าบริหารของรัฐ โดยการจัดตั้งสหกรณ์หรือการกระจายส่วนเฉลี่ยให้ใกล้เคียงกัน (leveling mechanisms) กลับส่งผลให้คนบางกลุ่มฉกฉวยผลประโยชน์ได้มากขึ้นและเป็นการรักษาอำนาจเดิมของคนไว้ได้อย่างต่อเนื่อง Popkin มองสังคมชาวไร่นาว่า หากได้เป็นชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของหลักศีลธรรม (การกินดีอยู่ดีของชุมชน) ที่ถือว่า

เป็นลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมดังกล่าวแตกต่างไปจากสังคมประเภทอื่น เขามองชุมชนชาวไร่นาว่าเป็นกลุ่มการเมือง (political group) ที่เป็นผลของการจัดชั้นทางสังคมและผลประโยชน์ของชนชั้น ในขณะที่ Scott เชื่อว่า พฤติกรรมของชาวไร่นาถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางวัฒนธรรมและโลกแห่งศีลธรรม Popkin กลับมองว่า พฤติกรรมดังกล่าวต้องเข้าใจจากมุมมองของเศรษฐกิจการเมือง โครงสร้างทางอำนาจ ทรัพย์สินไร่นาและอภิสิทธิ์ที่เป็นตัวกำหนดให้ชาวไร่นาแต่ละคนมีพฤติกรรมเฉพาะของตนเพื่อการอยู่รอด (คืนรนต่อสู้แสวงหาประโยชน์)

ประเด็นถกเถียงในงานทั้งสองชิ้นยังต้องมีการศึกษาและโต้เถียงกันต่อไป ชาวไร่นาในแง่มุมมองของ Scott จะต้องเปลี่ยนแปลงและละทิ้งวัฒนธรรมเดิมบางอย่าง หากต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาดโลก ในขณะที่ Popkin เสนอระบบชาวไร่นาที่ “ทันสมัย” ทั้งในแง่ความคิดและพฤติกรรม พวกเขาเพียงแต่ต้องการโอกาส อำนาจ และทรัพยากร หากทุกอย่างเอื้ออำนวย พวกเขาจะกลายเป็นเกษตรกร (farmers) ที่ผลิตเพื่อตลาดอย่างแข็งขัน พวกเขายังเป็นชาวไร่นา เพียงเพราะเขายังถูกกดขี่และเอาเปรียบจากคนบางกลุ่ม บางชนชั้น และผู้ปกครอง

ข้อแตกต่างระหว่างความคิดของทั้งสองท่านเกี่ยวข้องกับพื้นฐานสมมุติฐานที่ทั้งสองต้องการพิสูจน์ Scott มุ่งมองในแง่ชุมชน ในขณะที่ Popkin เชื่อว่าชาวไร่นาในฐานะปัจเจกบุคคลมีความคิดตามหลักเหตุและผล เหตุที่เขาเป็นอยู่อย่างนั้น เพราะการเข้ามาของรัฐและนโยบายที่ไม่เปิดช่องให้ชาวไร่นาได้ใช้ประโยชน์ทางความคิดและทรัพยากรอย่างเต็มที่ ทั้งสองได้ก้าวเข้ามาเกี่ยวข้องกับประเด็นหรือสมมุติฐานเกี่ยวกับมนุษย์ มนุษย์มีความคิดและพร้อมกระทำตามเหตุและผล หรือมนุษย์ถูกกำหนดจากอำนาจภายนอกคือ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม บุคคลหรือชุมชนอะไรมาก่อนกัน อะไรเป็นตัวกำหนดการเคลื่อนไหวของสังคม

4.2 ธรรมชาติของมนุษย์ (Human Nature) : ประเด็นวิจัย¹

เศรษฐศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่เกิดในสังคมตะวันตก นักปราชญ์ทางเศรษฐศาสตร์สมัยนั้นต้องการตอบคำถามพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ว่า มนุษย์เห็นแก่ตัว หรือมนุษย์มีความห่วง

¹ การอภิปรายเรื่องธรรมชาติมนุษย์ในที่นี้ เป็นเพียงการอภิปรายกว้าง ๆ ในแง่มานุษยวิทยา เศรษฐกิจตามที่ Wilk เสนอไว้ในงานของเขา หาชังเป็นการถกเถียงเชิงปรัชญาที่จะเข้าใจธรรมชาติมนุษย์โดยทั่วไป (ดู Wilk 1996)

หาอาหารซึ่งกันและกัน (self-interest หรือ altruism) นักเศรษฐศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ Adam Smith ในคริสต์ทศวรรษที่ 19 เชื่อเช่นเดียวกัน Thomas Hobbes (1588-1679) ว่ามนุษย์มีความเห็นแก่ตัว แม้แต่ในกรณีของการร่วมมือกันในการทำกิจกรรมหนึ่งใดและต้องช่วยเหลือกันนั้นยังคงเป็นเพราะ มนุษย์ต้องการผลประโยชน์ส่วนตัว (enlightened self-interest) เห็นประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง มากกว่าการเสียสละและมนุษย์สามารถคิดและเข้าใจเหตุผล และพบว่า บางครั้งตนเองจะได้ ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับคนอื่น ๆ มากกว่าการทำคนเดียว กลุ่มและสถาบันทางสังคม เช่น รัฐบาล สหกรณ์มักจะต้องเผชิญปัญหาเกี่ยวกับการทุจริต คอร์รัปชัน การไร้ประสิทธิภาพ เนื่องมาจากการมองข้ามพื้นฐานความเห็นแก่ตัว และการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจก บุคคล และให้ความสำคัญเฉพาะในเรื่องของส่วนรวมแต่เพียงด้านเดียว

อย่างไรก็ตาม นักปราชญ์ในสมัยนั้นหาใช่จะยอมรับข้อสมมุติฐานข้างต้นอย่างเป็น เอกฉันท์ โดยเฉพาะการเริ่มต้นของสังคมวิทยาที่ถือกำเนิดเป็นศาสตร์คู่ขนานและแตกต่างกับ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยาภายใต้การนำของ Auguste Comte และ Emile Durkheim เชื่อว่ามนุษย์ โดยทั่วไปเป็นสัตว์สังคม นักปราชญ์กลุ่มนี้เชื่อว่า มนุษย์ร่วมมือกันและเสียสละ เพราะพื้นฐาน ธรรมชาติของสังคมของมนุษย์หาใช่คิดคำนวณผลประโยชน์ส่วนตัว ในการกระทำกรรมมนุษย์ โดยทั่วไปคิดและรู้สึกในความเป็นปัจเจกบุคคลของตนในการตัดสินใจกระทำหนึ่งใด แต่ใน สถานการณ์ที่ร่วมกันของคนจำนวนมาก มนุษย์กระทำการโดยยึดความเป็นกลุ่มคนว่าสำคัญเหนือ ผลประโยชน์ส่วนตัว (เป็นเรื่องสังคม) เช่น แต่ละคนยอมตายและต่อสู้เพื่อครอบครัว เผ่า และ ประเทศชาติ

ความแตกต่างทางความคิดระหว่างนักสังคมวิทยาในเรื่องวิธีการที่มนุษย์จะคงไว้ซึ่ง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการคำนึงถึงกันและกัน (solidarity and altruism) ยังคงมีอยู่ บาง คนเช่น Durkheim เน้นอิทธิพลของกลุ่มต่อบุคคล พวกเขาเชื่อว่า มนุษย์ถูกกำหนดให้อยู่ในกลุ่ม และปฏิบัติตามกลุ่มโดยแรงกดดันของกลุ่ม (group pressure) โดยความรู้สึกของตนในการกระทำ ตามกระแสสังคม และโดยความกลัวและกังวลต่อผลทางสังคมที่ตามมา แต่สำหรับนักสังคมวิทยา คนอื่น ๆ เช่น Max Weber (1864-1920) เห็นว่า จินตนาการทางศีลธรรมของปัจเจกบุคคล (ความ เชื่อ) (moral imagination) มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติตามสังคมมากกว่าแรงกดดันทางสังคม มนุษย์ ทุกคนเรียนรู้ชุดของข้อกำหนดทางศีลธรรมตามสังคมที่เขาอยู่และเจริญเติบโตขึ้นมา (ศาสนา) ความสามารถในการกระทำตามสังคม การร่วมมือกับคนอื่น ๆ อย่างจริงใจ เป็นผลจากการ เรียนรู้และยอมรับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม นักมานุษยวิทยาที่เชื่อว่า มนุษย์ได้รับอิทธิพลจาก

วัฒนธรรมและมีส่วนในการประพุดติปฏิบัติตามการเรียนรู้และมีส่วนร่วมในทางสังคมล้วนแต่ได้รับอิทธิพลทางความคิดของ Durkheim และ Weber

ในความพยายามที่จะตอบคำถามเกี่ยวกับพื้นฐานของมนุษย์ Wilk (1996) ได้เสนอตัวแบบ 3 ตัวแบบในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในกระแสความคิดทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ

4.2.1 ตัวแบบเกี่ยวกับการเห็นประโยชน์ส่วนตัว (The Self-Interested Model)

แนวคิดนี้เป็นรากฐานของการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์จุลภาค (microeconomics) ที่สนใจพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลที่มีเหตุผลและกระทำการเพื่อประโยชน์ของตนเอง (self-interested rational individual) หรือ “มนุษย์เศรษฐกิจ” (“economic man”) เป็นประเด็นที่เป็นที่สนใจของปราชญ์ตั้งแต่ยุค Enlightenment ความคิดที่ว่า การต้องการประโยชน์ส่วนตนของปัจเจกบุคคลเป็นเรื่อง “ธรรมชาติ” ของมนุษย์ หน้าที่ของมนุษย์คือ ต้องพยายามควบคุมความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ให้ได้ จึงจะทำให้เกิดสันติสุขและสร้างสรรค์อารยธรรม เศรษฐศาสตร์ยุคใหม่พยายามประนีประนอมแนวคิดนี้ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า มนุษย์ไม่ได้แสวงหากำไรหรือผลประโยชน์ในรูปของ “วัตถุ” (material gain) เสมอไป มนุษย์มุ่งประโยชน์ที่ความพึงพอใจมากกว่า เช่น ต้องการความรัก ความมั่นคง ความสุขใจและอื่น ๆ ที่ไม่ใช่วัตถุเสมอไป ปัจเจกบุคคลอาจจะทำอะไรหลาย ๆ อย่างโดยไม่เห็นแก่ตัวเพื่อคนอื่น แม้ว่าแรงจูงใจสำคัญอาจเป็นการทำเพื่อความพึงพอใจหรือความสุขส่วนตัว เช่น บุคคลอาจบริจาคเงินเพื่อการกุศลก็เพราะเขาหวังจะได้ประโยชน์จากความสุขใจ สบายใจส่วนตนเป็นเบื้องต้น นั่นก็หมายความว่าปัจเจกบุคคลยังหวังผลประโยชน์เพื่อตนเองอยู่ดี แม้จะไม่ใช่ในเรื่องวัตถุสิ่งของ แต่เป็นความต้องการทางด้านจิตใจ

แนวคิดนี้เป็นสมมุติฐานพื้นฐานของแนวคิดทางมานุษยวิทยาหลายแขนงเช่น แนวคิดหน้าที่นิยม (functionalism) นิเวศวิทยา และแม้แต่มานุษยวิทยาเศรษฐกิจ สิ่งสำคัญของแนวคิดนี้ที่แยกจากแนวคิดอื่นคือ การยึดเอาปัจเจกบุคคล (individual) ที่เห็นประโยชน์ส่วนตนเป็นหน่วยของการศึกษา

4.2.2 ตัวแบบทางสังคม (Social Model)

ทฤษฎีทางสังคมเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ มีจุดเน้นอยู่ที่ว่า มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มที่มีการจัดสรรเรื่องอำนาจ แนวคิดนี้เป็นรากฐานของการศึกษาในเรื่อง เศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy) มนุษย์สังคม (social person) จะอยู่ร่วมกับกลุ่มและมีแรงจูงใจที่จะทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของกลุ่ม (collectivity) เช่น คราวเรือน ญาติวงศ์ ชั้นทางสังคม เป็นต้น พวกเราชอบรับความลำบากเพื่อกลุ่มหรือสังคม พื้นฐานแนวคิดนี้ตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ว่า มนุษย์เป็น “ตัวร่วม” (joiners) พวกเขาต้องการฟังฟังบางสิ่งบางอย่างจากกลุ่มโดยที่เมื่อเขาได้เข้าร่วมแล้ว เขาพร้อมที่จะสละความเป็นตัวของตัวเอง (autonomy) ลงไปบ้างเพื่อประโยชน์ของกลุ่ม ซึ่งก็คือสิ่งที่ตนเองต้องการ การที่จะเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะนี้ เราต้องเข้าใจ “บรรทัดฐาน” (norms) หรือค่านิยมที่สมาชิกของกลุ่มยึดถือร่วมกัน และเราต้องเข้าใจความเข้มแข็งเป็นหนึ่งเดียว และการคงอยู่และสืบต่อเนื่องของกลุ่ม (solidarity and continuity of the group) Durkheim นักสังคมวิทยาผู้ยิ่งใหญ่ เชื่อมมันและยืนยันธรรมชาติของมนุษย์ตามแนวคิดนี้ แม้ว่า Durkheim ไม่ได้คิดว่ามนุษย์โดยธรรมชาติเป็นมนุษย์สังคม เขาโต้แย้งว่า ศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันสำคัญทางสังคมที่อบรมขัดเกลาให้มนุษย์เป็นมนุษย์สังคมที่พร้อมจะสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อกลุ่ม ผ่านสัญลักษณ์ร่วมของกลุ่ม (ความเชื่อในพลังของกลุ่ม)

ความคิดเกี่ยวกับมนุษย์สังคมปรากฏในงานเขียนทางมานุษยวิทยาโดยตลอด ในปี 1947 Robert Redfield ได้นำเสนอภาพของ “สังคมชนบท” (folk society) ในลักษณะที่ว่าบุคคลผูกพันอยู่กับกลุ่มเครือญาติ และหมู่บ้านในระดับที่ว่าคนในสังคมแทบไม่รู้สึกรู้ว่า ผลประโยชน์ส่วนตัวแยกแตกต่างจากผลประโยชน์ของกลุ่ม ตำสุดงานของ Marilyn Strathern ใน *The Gender of the Gift* (1988) แสดงให้เห็นว่า ในสังคมแถบเมลาเนเชีย บุคคลไม่สามารถคิดถึงตัวตนในลักษณะที่แยกเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสังคม ผู้หญิงถูกถือว่าเป็นส่วนขยายของกลุ่มญาติ และความคิดที่ว่า พวกเขาสามารถตัดสินใจอย่างอิสระ โดยตนเอง เป็นเรื่องเหลือเชื่อที่ไม่มีทางเป็นไปได้

ในระดับสุดโต่ง แนวคิดตัวแบบทางสังคมเห็นว่า แรงจูงใจส่วนบุคคลไม่มีทางเกิดขึ้นได้ แม้ว่าคนจะคิดว่าเขากำลังตัดสินใจตามความต้องการส่วนตัว แต่โดยแท้แล้วมันเป็นเพียงภาพมายาเกี่ยวกับความต้องการส่วนตัว ซึ่งเป็นเพียง สิ่งที่สังคมได้สร้างและกำหนดไว้โดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ในอีกระดับหนึ่งยินยอมให้บุคคลลงไว้ซึ่งความเป็นส่วนตัว และความเป็นปัจเจกบุคคล นับแต่ Durkheim ลงมา นักสังคมศาสตร์จำนวนมากเชื่อว่า ความแตกต่างระหว่าง

สังคมสมัยใหม่ และสังคมบุพกาล (modern and primitive societies) อยู่ที่ว่า เฉพาะในสังคมสมัยใหม่เท่านั้นที่บุคคลเป็นอิสระจากกลุ่ม

4.2.3 ตัวแบบทางวัฒนธรรม หรือศีลธรรม (Moral Model)

แนวคิดนี้สนใจความคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ของคนเกี่ยวกับโลกและระเบียบที่จะช่วยอธิบายพฤติกรรมของคน แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานของการศึกษาแนววัฒนธรรมเศรษฐกิจ (cultural economics) แรงจูงใจของมนุษย์วัฒนธรรมถูกกำหนดโดยระบบความเชื่อและค่านิยมเฉพาะของสังคมหนึ่ง ๆ พฤติกรรมและการตัดสินใจเลือกกระทำถูกชี้นำโดยความเชื่อว่าเป็นความถูกต้อง (what is right) ค่านิยมดังกล่าวเป็นผลมาจากความคิดเกี่ยวกับจักรวาล (cosmology) หรือความคิดทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับโลกและมนุษย์ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญ มนุษย์ศีลธรรมเป็นคนที่เชื่อ (believers) ในลักษณะที่พฤติกรรมของพวกเขาถูกกำหนดโดยความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องกับสิ่งที่ผิด (right and wrong) ที่พวกเขาได้รับการอบรมบ่มเพาะภายในวัฒนธรรมที่เขาเจริญเติบโตขึ้นมา ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาเป็นพวกบ้าคลั่งศาสนา แต่เป็นเพียงเพราะเขามีสำนึกทางศีลธรรมที่เป็นเรื่องของความเชื่อว่า โลก หรือจักรวาลเป็นอยู่อย่างไร ระบบสัญลักษณ์และการจัดประเภทของความคิด กำหนดขอบเขตของทางเลือกและความเป็นไปได้ของการกระทำ บุคคลถูกหลอมหล่อโดยระบบค่านิยมถึงระดับที่การละเมิดค่านิยม ทำให้บุคคลรู้สึกขัดแย้งภายในและแม้กระทั่งเกิดการเจ็บป่วยทางจิตได้

ลักษณะหนึ่งของแนวคิดนี้คือ การเน้นการศึกษาระบบภาษาและการจัดประเภทที่เป็นของเฉพาะของแต่ละสังคม แนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่า คนในสังคมจัดประเภทของสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งปรากฏการณ์ทั้งหลายบนพื้นฐานของความเข้าใจจากประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมในโลกออกเป็นสิ่งที่อันตราย (ไม่ดี) และสิ่งที่ดีและศักดิ์สิทธิ์ Mary Douglas ใน *Purity and Danger* (1966) เชื่อว่าวัตถุหรือสัตว์ที่อันตรายและไม่สะอาด (dangerous and unclean) มักจะเป็นสิ่งที่คนในสังคมไม่สามารถที่จะจัดรวมเข้าไว้ในระบบการแยกประเภทได้ (เช่น สัตว์ หรือมนุษย์ ชั่วร้ายในนิยายปรัมปรา) ในลักษณะนี้ คนในสังคมหนึ่ง ๆ จัดประเภท ศีลธรรม ความคิด และพฤติกรรมโดยผ่านภาษา และระบบสัญลักษณ์

นักมานุษยวิทยาใช้ความพยายามอย่างมากในการศึกษาศาสนา และความคิดเกี่ยวกับโลก และจักรวาล มีผลกระทบโดยตรงต่อโอกาสทางเลือกและการกระทำของคน เช่น เราไม่

สามารถเข้าใจการจัดระเบียบสังคม และพฤติกรรม ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนกลุ่มน้อย ถ้าเราไม่เข้าใจความคิดเกี่ยวกับโลกและจักรวาลที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของกลุ่มสังคมนั้น ๆ การศึกษาในลักษณะนี้เน้นงานวิจัยเชิงจิตวิสัย ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงความคิดความเชื่อในจักรวาลของคนในวัฒนธรรมนั้น ๆ และเป็นที่เข้าใจว่า โลกปัจจุบัน ได้สูญเสียความคิดความเชื่อดังกล่าวในการเลือก การกระทำ และถูกมองว่า เห็นแก่ตัวและไร้ศีลธรรม (ความเข้มงวดทางความเชื่อลดลง)

อย่างไรก็ตาม การให้น้ำหนักกับการมองและเข้าใจโลกศีลธรรมว่า มีอิทธิพลเหนือ พฤติกรรมของคนมีระดับที่แตกต่างกัน สำหรับบางคนพฤติกรรมของคนถูกกำหนดโดยกฎเกณฑ์ ทางศีลธรรม แต่สำหรับบางคนกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมเพียงแต่มีอิทธิพลเหนือ หรือช่วยอธิบาย พฤติกรรมของคน มนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดอย่างตายตัวโดยอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความเชื่อ

4.2.4 การผนวกตัวแบบทั้งสาม

หลังจากเสนอสมมุติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างตายตัวทั้ง 3 แบบแล้ว Wilk เน้นว่า ในชีวิตจริง การอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์มีความซับซ้อน และหลวมกัน ระหว่างตัวแบบ หรือแม้แต่การแยกอธิบายตัวแบบตามสมมุติฐานของแต่ละตัวแบบก็ยังคงต้องเข้าไปก้าวก่ายตัวแบบอื่นอีกได้ ยกตัวอย่างเช่น ครอบครัว พ่อแม่เลี้ยงดูลูกอาจโดยหวังประโยชน์ส่วนตัวในภายภาคหน้าว่า ลูกจะตอบแทนและเลี้ยงดูตนเองแก่ตัวลง นี่เป็นข้ออธิบายตามความคิดของตัวแบบ ประโยชน์ส่วนตน หรือพ่อแม่เลี้ยงดูลูกเพราะมนุษย์ไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ มนุษย์ต้องการกลุ่ม การเลี้ยงดูลูกก็เพื่อจะได้สืบทอดสังคมต่อไป ที่เป็นไปตามการอธิบายแนวมนุษย์สังคม หรือ สุกทัย พ่อแม่เลี้ยงลูกก็เพราะความเชื่อในศาสนาและศีลธรรม และเพื่อให้ลูกประพฤติปฏิบัติตาม หลักศาสนาและศีลธรรม ที่ตนยึดถือและเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม

ถ้าหากครอบครัวไม่สามารถหรือไม่ทำหน้าที่ของตน ไม่อบรมเลี้ยงดูเด็ก คำถามที่ ตามมาก็คือ เราจะแก้ปัญหานี้โดย ก) เพิ่มระบบการให้รางวัลเป็นสวัสดิการแก่ครอบครัว เป็น แรงจูงใจให้ปัจเจกบุคคลให้ความสนใจกับลูกและครอบครัว ข) บังคับพ่อแม่อย่างเข้มงวดให้ทำ หน้าที่อย่างเต็มที่ ค) สอนและอบรมหลักศีลธรรมให้มากขึ้น เพื่อซึมซับเอาหลักศีลธรรม ทางแก่ ของ Wilk คือความเชื่อของเขาที่ว่า มนุษย์ล้วนแล้วแต่ประกอบด้วยคุณลักษณะทั้ง 3 แบบ ซึ่งก็ ได้แก่ 1) การเห็นแต่ผลประโยชน์ส่วนตน 2) สำนึกทางสังคม และ 3) สำนึกทางศีลธรรมที่ดี งาม นักสังคมศาสตร์จำนวนมากที่พยายามอภิปราย และได้แย้งลักษณะทั้ง 3 แง่มุมของมนุษย์

บางครั้งมนุษย์ก็เลือกกระทำเพื่อตนเอง บางครั้งเพื่อกลุ่ม และบางครั้งโดยสำนักชีวิตตามที่ได้รับ การปลูกฝังมา คำถามสำคัญคือในสถานการณ์อย่างไร มนุษย์จะเลือกกระทำตามตัวแบบใดเพื่อ จุดประสงค์อันใดอันหนึ่ง

เป็นเรื่องยากสำหรับนักมานุษยวิทยาที่เน้นข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical sources) ที่จะ นำเสนอมนุษย์ทั้ง 3 แง่มุม Wilk เชื่อว่า โดยการจำกัดความวัฒนธรรมให้กว้างขึ้น เราสามารถรวม เอามนุษย์ใน 3 ลักษณะเข้าไว้ในการศึกษาได้ วัฒนธรรมคือ ผลรวมของพฤติกรรมด้านสังคม ผลประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจกบุคคล และระบบศีลธรรม (culture is really the sum total of social, self-interested and moral behaviour) ธรรมชาติของมนุษย์ไม่แสดงเจตนาชัดเจนในแง่มุมใดแง่มุม หนึ่ง มนุษย์พยายามประสานแรงจูงใจทั้ง 3 ไว้ในการประพฤติปฏิบัติ และใช้ชีวิตในโลก มนุษย์จึง มีส่วนผสมของพื้นฐานธรรมชาติ ทั้ง 3 ลักษณะ เป็นเรื่องยากสำหรับมนุษย์ในการเลือกแสดงตาม เจตนาทั้ง 3 ในเวลาและสถานที่เดียวกัน และต่างกัน มนุษย์จำเป็นต้องประสานประโยชน์ใน 3 ลักษณะ เข้าไว้ด้วยกัน¹

การศึกษาของ Charles Keyes (2000) เกี่ยวกับการพัฒนาในภาคอีสานของประเทศไทย พบว่า ชาวอีสานเข้าใจเรื่องการพัฒนาตามนโยบายของรัฐที่มุ่งก่อให้เกิดการกินคือผู้ดีเป็นอย่างดี พวกเขาเป็นมนุษย์เศรษฐกิจ (economic man) ที่หวังการกินคือผู้ดีส่วนตัว โดยออกไปทำงานใน ประเทศที่ต้องการแรงงาน เพื่อผลตอบแทนส่วนตนในรูปค่าจ้างแรงงานที่สูงกว่าในประเทศ แม้ว่า จะต้องอดทนและประสบความทุกข์ยากลำบาก เงินที่ได้รับถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตนใน การปลูกสร้างบ้านเรือน รูปทรงต่าง ๆ ที่สวยงาม พวกเขาเป็น rational man ในความหมายทาง เศรษฐศาสตร์และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามเจตนาของรัฐที่มุ่งเน้นการกินคือผู้ดี แต่ในขณะที่เดียวกัน เงินบางส่วนจากค่าจ้างแรงงานถูกใช้เพื่อการกินคือผู้ดีในครอบครัว และถูกบริจาคให้กับวัดตาม กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เขาได้รับการอบรมและเชื่อมั่นตามหลักของศาสนาพุทธ พวกเขาเป็น "moral man" ความเจริญของวัดสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและเศรษฐกิจของสังคมหมู่บ้าน พวกเขาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ความผูกพันช่วยเหลือกันของชาวบ้านยังมีอยู่สูง (solidarity) แสดงถึงการพึ่งพาผูกพันกับทางสังคมของชาวบ้าน หมู่บ้านในความคิดของชาวบ้านยัง

¹ผู้ที่สนใจการอภิปรายธรรมชาติของมนุษย์ทั้ง 3 แง่มุมในรายละเอียดและการศึกษาดตาม แนวทางทั้ง 3 ในการศึกษา มนุษย์ตามแนวมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการประยุกต์แนวคิดและ วิธีการศึกษาดตามแนวเศรษฐศาสตร์ ที่ Wilk ต้องการนำเสนอโดยเฉพาะ หาด่านได้ใน Wilk 1969.

มีความหมายมากกว่า การแข่งขันเอารัดเอาเปรียบกัน “บ้าน” มีความหมายรวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัย และเป็นชุมชนที่รวมเอาญาติพี่น้องเพื่อนบ้านที่มีความหมายเหนือความเป็นปัจเจกบุคคล พวกเขาจึงเป็น social person ที่มีตัวตนผูกพันกับชุมชนที่เขาอาศัยอยู่

งานของ Keyes แสดงให้เห็นพื้นฐานธรรมชาติของมนุษย์ในทั้ง 3 ลักษณะ ปัจเจกบุคคลในสังคมอิสาน มีอิสระมากขึ้น การออกไปแสวงโชคในต่างแดน แสดงถึงความเป็นมนุษย์เศรษฐกิจ (economic man) ที่กระทำเพื่อทางรอดและประโยชน์ส่วนตัว ทักษะคิด และการมองโลกของคนอิสานเปลี่ยนไป การทำงานต่างประเทศเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ขัดกับวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของชนบท พวกเขาที่กลับมาแล้วก็จะนำประสบการณ์ และวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่เขาเคยประสบในต่างแดนมาเผยแพร่ในหมู่บ้าน พวกเขาได้รับการยอมรับ และบางครั้งด้วยความนับถือ ซึ่งชมจากเพื่อนบ้าน การสร้างบ้านทันสมัย หรือความสามารถในการซื้อที่ดินเพิ่มในหมู่บ้าน เป็นตัวอย่างที่น่าอิจฉาสำหรับชาวบ้านในหมู่บ้าน แต่ละคนก็ต้องการจะเอาอย่างเพื่อความกินคือผู้คิดของตนเอง คนอิสานไม่ได้ขาดแรงจูงใจในด้านกำไร ทุกคนต่างพยายามแสวงหากำไรและเพิ่มกำไร (maximizing profit) ตามหลักของเศรษฐกิจจุลภาค (micro economics) ที่เป็นประโยชน์ของปัจเจกบุคคลที่ดิ้นรนเพื่อผลกำไรทางวัตถุของบุคคล แต่ในขณะเดียวกัน ชาวอิสานยังคงยึดพื้นฐานค่านิยมของคนอิสานไว้โดยการบริจาคเงินให้วัด ร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ของวัดและของหมู่บ้าน ความสุขใจและความเชื่อในศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจและผูกพันคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ในแง่นี้ผลประโยชน์ทางสังคมและวัฒนธรรมมีเหนือผลประโยชน์ส่วนตัว โดยผ่านการเรียนรู้ (socialization) เลือกลงและยอมรับของแต่ละปัจเจกบุคคล Keyes พยายามประนีประนอมข้อโต้แย้งระหว่างปัจเจกนิยม (interactionism) กับ โครงสร้างนิยม (structuralism) โดยแสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกัน (co-existence) ของมนุษย์ในทั้ง 3 แง่มุม

4.3 Giddens กับโครงสร้างใหม่ (Structuration) และผู้กระทำตัวตน (Agency) กับ การเปลี่ยนแปลง

ปัญหาเชิงแนวคิดที่เป็นที่ถกเถียงกันในปัจจุบันคือ การประนีประนอมระหว่างแนวคิดชุดข้อ 2 แนวคิดคือ interactionism และ structuralism แนวคิดแรกให้ความสำคัญกับผู้กระทำตัวตน (agent) หรือปัจเจกบุคคลมากกว่าโครงสร้างทางสังคม structuralism ถูกวิจารณ์ว่า ให้น้ำหนักกับโครงสร้างในการเป็นตัวกำหนดความคิดและพฤติกรรมของคนมากเกินไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดนี้มองปัจเจกบุคคลในลักษณะที่เป็นคนเฉื่อยชา (passive) ยอมรับสภาพการและ

ข้อกำหนดทางสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่มีปฏิกริยาตอบโต้ใด ๆ โดยเหตุนี้สังคมในแง่ของแนวคิดนี้มีลักษณะที่หยุดยั้ง การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลจากการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มเกิดขึ้นไม่ได้ ทุกคนคิดและกระทำไปในแนวเดียวกันหมด นอกจากนี้ แนวคิดนี้ยังเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่สำคัญต้องเริ่มจากการเปลี่ยน โครงสร้างที่เป็นตัวกำหนด โดยเหตุนี้แนวคิดนี้ถูกกล่าวหาว่า ยึดถือการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างที่ผลที่ตามมาจะเป็นไปในรูปแบบที่กำหนดไว้แล้ว ตามแนวคิดนี้ เช่น แนวคิดเชิงมาร์กซิสต์ ที่ลำดับขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมบุพกาล มาเป็นสังคมเกษตร สังคมทุนนิยม และคอมมิวนิสต์ หรือสังคมนิยม หรือแนวคิดเกี่ยวกับความทันสมัย (modernization) ที่ผลสุดท้ายคือ การเปลี่ยนแปลงตามตัวแบบของสังคมตะวันตกเป็นต้น ข้อกำหนดทางโครงสร้าง (structural determinism) จึงเป็นจุดอ่อนของแนวคิดนี้

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ที่กลุ่มสังคมมีความหลากหลาย ทำให้แนวคิดปัจเจกบุคคลนิยม (interactionism) ซึ่งตรงข้ามกับแนวคิดโครงสร้างนิยมได้รับการรื้อฟื้นและมีความสำคัญมากขึ้นในการอธิบายการเปลี่ยนแปลง และพฤติกรรมของมนุษย์ในระดับจุลภาค (micro) แนวคิดปัจเจกบุคคลนิยมให้ความสำคัญกับผู้กระทำ (actors หรือ agents) ในการสร้างกำหนดและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม โครงสร้างนิยมมองข้ามและละทิ้งปัจเจกบุคคลในการวิเคราะห์มาเป็นเวลานาน

ดังกล่าวแล้วว่า ชรรถชาติมนุษย์พิจารณาได้ 3 มิติ (three dimensions) ด้วยกัน การเน้นเฉพาะแง่มุมใดแง่มุมหนึ่ง ย่อมทำให้ภาพของมนุษย์และสังคมขาดความสมบูรณ์และได้ภาพที่บิดเบือน (distorted) Giddens (1984) ได้นำเสนอทฤษฎี structuration หรือโครงสร้างใหม่โดยเชื่อมแนวคิดผู้กระทำตัวแทน (agency หรือ actors) เข้ากับ โครงสร้าง (structure) ทั้ง 2 ปัจจัย (duality) ล้วนมีส่วนในการกำหนดรูปแบบ กฎเกณฑ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคม ทั้ง 2 เป็นส่วนประกอบกันและกัน เขากล่าวว่า “Every research investigation in the social sciences or history is involved in relating action (often used synonymously with agency) to structure ... there is no sense in which structure determines action or vice versa”. (1984 : 219)

ประเด็นสำคัญของ Giddens คือ ความเป็นตัวตนของปัจเจกบุคคลยังคงอยู่และกระทำในสิ่งที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ส่วนตัว พวกเขาสร้าง ละทิ้ง เปลี่ยนแปลง และเลือกในการกระทำ การในสถานการณ์ต่าง ๆ ปัจเจกบุคคลโดยผ่านการอบรมให้เรียนรู้ระเบียบสังคม หาได้ถูกจำกัด

ขอบเขตของการกระทำภายใต้กฎระเบียบ หรือโครงสร้างสังคมที่เขาคุ้นเคย พวกเขาเลือกกระทำ การ โดยการพิจารณาไตร่ตรองทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและกลุ่ม ในสิ่งที่เขาเห็นว่า จะเกิด ประโยชน์สูงสุด ในแง่ปัจเจกบุคคลหาได้ถูกรอบงำ หรือถูกกำหนดในการประพฤติปฏิบัติตาม ข้อกำหนดทางโครงสร้าง ตรงข้ามมนุษย์เป็นผู้สร้างและเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ประกอบ เป็นโครงสร้าง

อย่างไรก็ตาม เป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า ในการดำเนินชีวิตประจำวัน กฎระเบียบ เป็นสิ่งสำคัญในอันที่จะให้การดำเนินชีวิตส่วนบุคคลและสังคมเป็นไปอย่างเรียบร้อย ปัจเจกบุคคลจึง ต้องยอมรับการคงอยู่ของกฎข้อบังคับทางสังคม นั้นหมายความว่า พฤติกรรมของมนุษย์ถูกกำหนด โดยสังคมและวัฒนธรรมในระดับหนึ่งที่ปัจเจกบุคคลจะปฏิเสธไม่ได้ ข้อจำกัดดังกล่าวลด ความสำคัญลงในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่มีความหลากหลายระหว่างปัจเจกบุคคล และกลุ่มเปิดโอกาส ให้ปัจเจกบุคคลมีสิทธิที่จะคิดและกระทำการอย่างเป็นอิสระ โครงสร้างสามารถเปลี่ยนได้ตาม สถานการณ์ที่บุคคลได้พิจารณาไตร่ตรองและกระทำการ โครงสร้างจึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว แต่เป็นสิ่งที่ต้องสร้างใหม่ ปรับเปลี่ยนตามสภาพการณ์และการคาดคะเนของปัจเจกบุคคลอยู่ ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ถ้ามองในระดับโครงสร้างปัจเจกบุคคลดูเหมือนจะถูกซ่อนและกดไว้ ภาพที่ปรากฏคือ ตัวตน (identity) ที่เป็นรูปแบบเหมือนกันไปหมดของปัจเจกบุคคล แต่ถ้ามองใน แง่ปัจเจกบุคคลจะพบว่า บุคคลเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงความคิดและการกระทำอยู่ตลอดเวลา อัน เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง ภาพของบุคคลที่เฉื่อยชา (passive) ได้กลับ กลายเป็นคนที่กระตือรือร้น (active) ในยุคโลกาภิวัตน์ Giddens จึงได้เสนอการประนีประนอม ระหว่างนักวิชาการ 2 ขั้ว โดยให้ความสำคัญทั้งในระดับปัจเจก และระดับโครงสร้าง (agency and structure) Giddens มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัต (dynamics) ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา โดยการผลิตและสร้างซ้ำของการปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมยุค โลกาภิวัตน์นี้

หากนำแนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างและผู้กระทำตัวแทน (structure-agency) ของ Giddens มาโยงเข้ากับแนวคิดของ Wilk ในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์แล้ว แนวคิดของ Giddens ให้น้ำหนักต่อความเป็นตัวของตัวเองและสิ่งที่ Bernstein (1989 : 23) ชี้ให้เห็นว่า “the very heart of the theory of structuration” is “intended to illuminate the duality and dialectical interplay of agency and structure” โดยเหตุนี้ ผู้กระทำตัวแทนและโครงสร้างต้องได้รับการพิจารณาพร้อมเหมือนกับ เหรียญ 2 ด้านนั่นเอง โครงสร้างคือ ผลของการเลือกกระทำและกระทำซ้ำกิจกรรม (practice) ของ

ผู้กระทำตัวแทนที่คิดและพิจารณาในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เขาได้สร้างขึ้นมานั่นเอง Giddens ไม่ได้ปฏิเสธอิทธิพลของโครงสร้างในการกำหนดทางเลือกของบุคคลผู้กระทำตัวแทนที่ ถูกกีดกัน (constraint) โดยโครงสร้างในระดับหนึ่ง แต่เขาให้ความสำคัญกับ agent ที่เป็นผู้กระทำ และกิจกรรม (agency) ที่เป็นผลจากการกระทำว่ามีอิทธิพลต่อโครงสร้าง โครงสร้างสำหรับ Giddens หมายถึง กฎเกณฑ์ และทรัพยากร (rules & resources) โครงสร้างไม่มีตัวตนทั้งในแง่ สถานที่ และเวลา แต่โครงสร้างเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ก็โดยผ่านการกระทำของมนุษย์ผู้กระทำ (human agent) ความมีเหตุมีผลของปัจเจกบุคคล (agents, actors) ในขณะเดียวกันก็ลดความสำคัญของมนุษย์สังคม และมนุษย์วัฒนธรรม นั่นคือ ลดความสำคัญของโครงสร้างตามแนวคิดของ ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (structuralism) ที่ไม่ให้พื้นที่ทางสังคมกับปัจเจกบุคคลในอันที่จะทำตามที่ ตนคิด แม้จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนตน เป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า มิตินของมนุษย์ทั้ง 3 สัมพันธ์กัน จะขาดมิติหนึ่งมิติใดไปไม่ได้ แต่บางครั้งในการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์เรามักจะ ให้ความสำคัญกับมิติใดมิติหนึ่ง มิติที่เหลือไม่จำเป็นต้องพูดถึง เพราะมักคิดว่า เป็นที่เข้าใจอยู่กัน แล้ว เป็นการง่ายสำหรับนักสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาที่ให้ความสนใจและมีจุดเน้นอยู่ที่มิติของ มนุษย์สังคม และมนุษย์วัฒนธรรม มนุษย์ถูกล่อลอมขึ้นมาจากสังคมโดยกระบวนการเรียนรู้ และอบรมทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ส่วนที่เป็นตัวตนของตัวเองของมนุษย์ยังคงอยู่ และมักจะ ถูกละเลยไม่ให้ความสำคัญกันมากนัก มนุษย์ในทัศนะของ Wilk ดิ้นรนต่อสู้และพยายาม เปลี่ยนแปลงบางครั้งเพื่อประโยชน์ส่วนตน บางครั้งก็เพื่อประโยชน์ของกลุ่มทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และศีลธรรม

4.4 การศึกษาหมู่บ้านไทย

ในความพยายามที่จะเข้าใจสังคมไทย ประเด็นปัญหาทางวิชาการ ประเด็นหนึ่งคือ ความคิดที่ว่าหมู่บ้าน (village) ไทยมีลักษณะความเป็นชุมชน (community) ที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งเป็นกันเอง ตลอดจนการร่วมมือกันในการพัฒนาชุมชน โดยเล็งเห็น ประโยชน์ที่จะเกิดกับคนในชุมชนทั้งหมด นักมานุษยวิทยากลุ่มหนึ่ง¹ มีความเห็นว่าความเป็น ชุมชนในความหมายของกลุ่มสังคมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น เป็นสิ่งที่ “ถูกสร้าง” ในช่วงของความทันสมัย (modernity) และการเปลี่ยนแปลงในการจัดระบบการเมืองใหม่ ให้มี

¹ดู The Village in Perspective : Community and Locality in Rural Thailand, edited by Philip Hirsch. Social Research Institute, Chiang Mai University, 1993.

ลักษณะเป็นการจัดองค์กรในรูประบบราชการเพื่อกำหนดอาณาเขตของรัฐ (nation state) และเขตการปกครองต่าง ๆ ในช่วงของการรุกรานเข้ามาของลัทธิอาณานิคมตะวันตก นักวิชาการกลุ่มนี้เชื่อว่าการพัฒนาโดยยึดแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในอุดมคติไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจหรือมีผลต่อการพัฒนาชุมชนได้เท่าที่ควร ลักษณะของความสัมพันธ์ในหมู่บ้านไทยยังขึ้นอยู่กับความเป็นปัจเจกบุคคลกับความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ในระดับหนึ่ง สังกัดได้จากในสถานการณ์ที่มีการเลือกตั้งไม่ว่าจะเป็นสมาชิกจังหวัด ตำบลหรือแม้แต่การเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎร ความไม่เท่าเทียมกันในฐานะตำแหน่ง (social hierarchy) ของบุคคลยังคงเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมไทย

Chayan (1993) ได้เสนอให้พิจารณาลักษณะของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน โดยอาศัยกิจกรรมต่าง ๆ ตามลักษณะเฉพาะของกิจกรรมนั้น ๆ ในแง่นี้ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดเรื่อง “เครือข่ายทางสังคม” (social network) จะเป็นวิธีการศึกษาหมู่บ้านในปัจจุบันได้เหมาะสมกว่าเครือข่ายทางสังคมเป็นเสมือนทุนทางสังคม (social capital) ที่แต่ละบุคคลจะเลือกหรือถูกเลือกให้เข้าร่วมในกิจกรรมเฉพาะอย่างในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยการเข้าใจ “เครือข่ายทางสังคม” ของหมู่บ้านจะช่วยนำเราไปสู่ความเข้าใจในโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และสุดท้ายสามารถอธิบายถึงความสำเร็จหรือล้มเหลวของแต่ละ OTOP ได้ (Preecha 2002)

แนวคิดเกี่ยวกับ “เครือข่ายทางสังคม” ให้ความสำคัญกับการกระทำของปัจเจกบุคคลภายใต้ข้อกำหนดทางโครงสร้างอยู่ในระดับหนึ่ง โครงสร้างคือ ผลในการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคล บุคคลกำหนดโครงสร้างหรือโครงสร้างกำหนดพฤติกรรมปัจเจกบุคคลจะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ทั้ง 2 แง่มุม แต่โดยการให้ความสนใจกับการปฏิสังสรรค์ในระดับบุคคล เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างได้ การเคลื่อนย้ายเปลี่ยนพื้นที่โดยไม่ขึ้นกับพื้นที่และเวลาเป็นลักษณะสังคมยุคโลกาภิวัตน์ หมู่บ้านไทย ในปัจจุบันย่อมไม่เหมือนกับหมู่บ้านไทยใน 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ข้อมูลข่าวสารได้แพร่กระจายไปยังทุกมุมโลกที่มีผลกระทบต่อทัศนคติ และความเข้าใจของชีวิต รวมถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายในโลก

ประเด็นปัญหาทางทฤษฎีดังกล่าวทำให้การศึกษาโครงสร้างและการปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคลในหมู่บ้านในระดับจุลภาค (micro) มีความจำเป็นและเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในกรณีเฉพาะของกิจกรรมของ OTOP แต่ในขณะเดียวกันเราจำเป็นต้องเข้าใจกิจกรรมของ OTOP ในบริบทของภาพรวมระดับมหภาค (macro) กล่าวโดยรวมคือ การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับหมู่บ้าน ในบริบทของจังหวัดและประเทศ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในปฏิบัติการของ OTOP ภายใต้เงื่อนไขในทางสังคมวัฒนธรรมทั้งสองระดับ

5) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานเขียนและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านไทยเริ่มมานาน และมีอยู่เป็นจำนวนมาก (Chayan 1993) งานของ Sharp (1952) เกี่ยวกับหมู่บ้านบางชั้นในภาคกลาง และ Kingshill (1960) ซึ่งศึกษาหมู่บ้านทุ่งแดงในภาคเหนือ นับเป็นงานชิ้นแรก ๆ ของนักมานุษยวิทยา งานศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยที่มีผลกระทบต่อวงการของนักวิชาการเกี่ยวกับสังคมไทยเป็นอย่างมากคือ งานของ John F. Embree "Thailand-A Loosely Structured Social System" ในปี 1950 บทความของ Embree ก่อให้เกิดปัญหาที่ต้องถกเถียงเชิงวิชาการกันอย่างมากมายในระยะต่อ ๆ มา แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างหลวมของ Embree มีอิทธิพลต่อนักวิชาการสำนัก Cornell เป็นอย่างมาก งานของ Herbert Phillips ในเรื่อง Thai Peasant Personality (1965) เป็นตัวอย่างของงานที่ใช้และสนับสนุนแนวคิดโครงสร้างหลวม ซึ่งดูจากการที่คนไทยขาดระเบียบวินัยและความแน่นอนในการประพฤติปฏิบัติตามบรรทัดฐาน คนไทยมักจะทำอะไรตามอำเภอใจโดยไม่คำนึงถึงกฎระเบียบหรือข้อผูกพันทางสังคม

อย่างไรก็ตาม แนวคิดนี้ลดความสำคัญลงมากภายหลังการประชุมเชิงวิชาการที่มหาวิทยาลัย Yale ในปี 1969 (Evers (ed.) 1969) นักวิชาการยอมรับว่าลักษณะนิสัยของคนไทยรักสนุกและบางครั้งมักจะทำอะไรโดยไม่ยึดถือกฎเกณฑ์บรรทัดฐาน (individualistic) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการจำนวนมากไม่ได้คิดว่า โครงสร้างสังคมไทยหลวม ความคิดเกี่ยวกับระเบียบแบบแผนข้อกำหนดในการประพฤติปฏิบัติของคนไทย ปรากฏชัด อิทธิพลของกลุ่ม (หมู่บ้าน ชุมชน) มีเหนือปัจเจกบุคคล เช่น คนไทยมีความเข้าใจชัดเจนในการร่วมมือทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง ตลอดจนข้อผูกมัดและความรับผิดชอบต่อกัน กลุ่ม นักวิชาการจำนวนมากได้ยกกรณีศึกษาหมู่บ้านทั้งภาคเหนือ กลาง อีสาน ที่ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยไม่ใช่สังคมที่มีโครงสร้างหลวม ถ้าสดุดงานของ Jack Potter ที่พยายามจะพิสูจน์ว่า โครงสร้างสังคมไทยไม่หลวม ได้รวบรวมงานวิจัยของนักมานุษยวิทยาจำนวนมากรวมทั้ง ข้อมูลจากการศึกษาของ Potter เอง (Potter 1976) เพื่อแสดงว่า โครงสร้างหลวมเป็นแนวคิดที่ไม่ตรงกับปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในสังคมไทย เช่นเดียวกับงานของ Jeremy Kemp ในปี 1992 เกี่ยวกับหมู่บ้านในภาคเหนือตอนล่างได้แสดงให้เห็นว่าหมู่บ้านไทยหาได้มีโครงสร้างหลวม คนไทยมีความเข้าใจที่แน่นอนเกี่ยวกับข้อกำหนดประพฤติปฏิบัติที่มีต่อกันในสังคมอย่างชัดเจน แนวคิดเกี่ยวกับโครงสร้างหลวมจึงได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศน้อยมากในระยะต่อมา

ในช่วงปลายของทศวรรษที่ 1960 ถึงต้นทศวรรษ 1970 แนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ ได้ถูกนำเสนอในการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทย เริ่มต้นโดยงานของ ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์

เกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (1969, 1975) ในขณะที่เดียวกันก็มีงานของ Lucien Hanks (1962, 1975) ที่นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์และบริวาร และสังคมไทยถูกมองว่า เกี่ยวพันด้วยระบบอุปถัมภ์ตั้งแต่ชั้นยอดที่มีพระมหากษัตริย์และเจ้านายขุนนางไล่เรื่อยลงมาจนถึงไพร่ ทาสสามัญชน เป็นรูปปิรามิด ผูกพันกันด้วยข้อกำหนดทางศีลธรรมที่ผู้อุปถัมภ์จะต้องคุ้มครองดูแลความทุกข์สุขของข้าทาสบริวาร โดยผู้รับอุปถัมภ์คือ ข้าทาสบริวาร จะต้องทำงานรับใช้เจ้านายหรือผู้อุปถัมภ์ ไม่ว่าจะป็นงานใดเป็นการตอบแทน ระบบดังกล่าวได้เริ่มสักร่อนไปโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจเงินตราและธุรกิจสมัยใหม่ แม้ว่าจะยังคงเป็นที่ยอมรับว่า ระบบอุปถัมภ์ยังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของโครงสร้างสังคมไทย แต่สังคมยุคใหม่ภายใต้ระบบทุนนิยม การจัดโครงสร้างในรูปช่วงชั้นทางสังคม (social class) ในระดับมหภาคได้เริ่มก่อตัวและปรากฏชัดเจนขึ้น ในแง่มุมหนึ่งระบบอุปถัมภ์ที่จำกัดและปรากฏชัดเจนในระดับจุลภาคนั้น ยังคงอยู่ทำให้การก่อตัวทางชนชั้นไม่ชัดเจน ข้อผูกพันตามระบบอุปถัมภ์ระหว่างเจ้านายและลูกน้องยังคงมีอยู่ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มที่ต่างชนชั้น แต่ในอีกแง่มุมหนึ่ง การก่อตัวทางชนชั้น เช่น การรวมตัวกันในรูปสหพันธ์ชาวไร่ชาวนา สหพันธ์กรรมกร มีผลทำให้ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและการเมืองปรากฏชัดและแหลมคมมากขึ้น ซึ่งก็หมายความว่า การรวมตัวในแนวตั้งตามระบบอุปถัมภ์เริ่มอ่อนตัวลง แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ระบบอุปถัมภ์จะสูญหายไป การพัวพันกันระหว่าง ผู้ใหญ่-ผู้น้อยยังคงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมในสังคมไทย

สมหญิง (2532) ในงานวิจัยเรื่อง“ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท : กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก” ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่นชนบท ระบบอุปถัมภ์เอื้อต่อการที่ผู้อุปถัมภ์จะแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจากทรัพยากรในท้องถิ่น และของรัฐเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น การกระจายผลประโยชน์กระจุกตัวเฉพาะภายในกลุ่มผู้อุปถัมภ์ที่มีอิทธิพลทั้งอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงผลประโยชน์เหล่านั้นได้ และไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนาชนบท ในแวดวงทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ระบบอุปถัมภ์ยังเป็นตัวแปรที่สำคัญในการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ เช่น ในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัดและแม้กระทั่งสมาชิกสภาตำบล (จิตพงษ์ 2546)

ความผันผวนทางการเมือง และการเคลื่อนไหวทางการเมืองของนิสิตนักศึกษาและปัญญาชน ในช่วงปี 2516 และ 2519 ได้ก่อผลกระทบทางความคิดของนักวิชาการไทย และ

ต่างประเทศอย่างมากมาย มาร์กซิสม์ เป็นแนวคิดและอุดมการณ์ที่สำคัญในการนำเสนอและเรียกร้องสิทธิและความเสมอภาค รวมถึงการต่อต้านเผด็จการทางทหารในการปกครองประเทศ Andrew Tunon (1978) จะเป็นนักวิชาการต่างประเทศที่วิเคราะห์สังคมไทยโดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับชั้นทางสังคมและความขัดแย้ง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และกลุ่มนักวิชาการไทยโดยใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองในการวิเคราะห์ชุมชนชนบท และชนชั้นชาวนาได้พูดถึงความไม่เท่าเทียมกัน และการเอาเปรียบขูดรีดชนชั้นชาวนาของเจ้าที่ดินและอำนาจรัฐในเชิงประวัติศาสตร์ และสังคมไทยในปัจจุบัน นักวิชาการเหล่านี้พยายามชี้ให้เห็นว่า ในระดับท้องถิ่นการแบ่งแยกทางชนชั้นระหว่างคหบดีเจ้าที่ดิน ชาวนาขนาดเล็กและชาวนาที่ไร้ที่ทำกินปรากฏชัดเจน กรณีพิพาทในเรื่องที่ทำกินในภูมิภาครุนแรงยิ่งขึ้น รัฐต้องออกพระราชบัญญัติการเช่าที่ดิน และการถือครองที่ดินเพื่อประโยชน์ประนอมและยุติข้อพิพาทเหล่านี้ อย่างไรก็ตามสังคมไทยได้ผ่านพ้นวิกฤตเหล่านี้ไปได้จากความพยายามของหลาย ๆ ฝ่ายทั้งรัฐเอกชนและชาวนาโดยทั่วไป เมื่อสังคมไทยเข้าสู่ช่วงทศวรรษ 1980 แนวคิดเชิงมาร์กซิสม์ และเศรษฐกิจการเมืองเริ่มเบาบางลง แทนที่การเน้นเรื่องความขัดแย้งเชิงมาร์กซิสม์ นักวิชาการให้ความสนใจกับแบบชีวิตของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อย และกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มผู้ด้อยโอกาส เช่น ชีวิตของชาวลัม ชีวิตของชาวไร่เผงลอย ชีวิตของเกย์ และโสเภณี สิทธิสตรีและเด็ก เป็นต้น การนำเสนอชีวิตของคนชั้นล่างทำให้กลุ่มคนชั้นล่างมีความตื่นตัวและรวมตัวกันในการแข่งขันเรียกร้องพื้นที่ทางสังคม เพื่อแสดงตนและเรียกร้องสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคมมากขึ้น

ในช่วงทศวรรษ 1990 เป็นต้นมางานวิจัยชนบทเริ่มลดลง ปรากฏการณ์ที่สำคัญทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ รวมศูนย์อยู่ในนคร โดยเฉพาะกรุงเทพฯ งานขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เพิ่มขึ้นทั้งในแง่คุณภาพและปริมาณ การประสานงานของ NGO ที่มีเครือข่ายครอบคลุมทั่วประเทศ ทำให้ข้อพิพาทในท้องถิ่นไม่เป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละหมู่บ้านอีกต่อไป แต่เป็นเรื่องเครือข่ายที่ชาวนาชาวนาร่วมมือกัน ตลอดทั้งพื้นที่ครอบคลุมหลายหมู่บ้าน ในกรณีเกิดข้อพิพาทขึ้นมา การประท้วงและเดินขบวนเกิดขึ้นในนคร โดยชาวบ้านและการประสานงานของ NGO ทำให้การประท้วงต่อรัฐในแง่ของจำนวนคนและความชัดเจนของประเด็นในการเรียกร้องแหลมคมยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบทได้รับความสนใจมากขึ้น กระแสโลกาภิวัตน์ได้เปิดประตูทางความคิดและการร่วมกระทำและรับรู้กิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของชีวิตในชนบท นคร และโลก เป็นไปอย่างกว้างขวาง การโยกย้ายถิ่นทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศเป็นเรื่องธรรมดาที่คนในชนบทได้รับรู้และเลือกที่จะทำ โลกทัศน์และอุดมการณ์ของชาวนาชนบทหาได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่บ้านอีกต่อไป เมืองกับชนบทเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ ถึงจุดนี้เราคงต้องตั้งคำถามว่า แล้ว

หมู่บ้านไทยในปัจจุบันเป็นอย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการยกระดับความคิดและการกระทำของชาวบ้านที่ไม่ใช่เรื่องของ “ชาวบ้าน” อีกต่อไป โครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” เป็นการให้ความสำคัญกับหมู่บ้านในการพึ่งตนเอง และเป็นฐานเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของสังคมไทย แนวคิดและอุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อชีวิตของหมู่บ้านของชาวชนบทมาก เราไม่สามารถพิจารณา “หมู่บ้าน” ในบริบทของการเป็นหน่วยสังคมในชนบทที่เป็นเอกเทศได้อีกต่อไป การเข้าใจหมู่บ้านจำเป็นต้องกระทำในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างกระแสท้องถิ่นและกระแสโลก และนี่คือประเด็นที่การศึกษาครั้งนี้ให้ความสำคัญ

อภิเชก ปันสุวรรณ ในบทความเรื่อง “อุตสาหกรรมชนบท” (อภิเชก 2545) ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท อุตสาหกรรมของไทยทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลางมักจะกระจุกตัวอยู่ที่กรุงเทพมหานคร และเขตปริมณฑล อุตสาหกรรมชนบทในความคิดของ อภิเชก จะเติบโตได้ก็ต้องมีการพัฒนาในด้านเกษตรกรรมเพื่อเพิ่มทุน และการตลาดที่สามารถบริโภคผลิตภัณฑ์ อุตสาหกรรมภายในภูมิภาคได้ ความมุ่งหวังการกระจายความเจริญจากศูนย์กลาง (กรุงเทพฯ) อย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะเกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมในภูมิภาคได้ รัฐต้องให้การสนับสนุนทั้งในเรื่องทุนและความรู้ ทักษะ รวมถึงข่าวสารการตลาดที่สำคัญ เพื่อให้การพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบทเจริญขึ้นได้ อุตสาหกรรมชนบทช่วยให้เกิดการจ้างคนและลดการอพยพเข้าสู่นครและเมืองใหญ่ แม้ว่าตัวเลขของการเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมและการส่งออกโดยรวมจะสูงขึ้น แต่ในระยะยาวอุตสาหกรรมต่าง ๆ ต้องกระจายตัวไปสู่ภูมิภาคและชนบทเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นโยบายรวมจุดศูนย์กลางไม่เอื้อต่อการพัฒนา รัฐต้องสนับสนุนและเอื้อให้ภูมิภาคสามารถตัดสินใจเองตามนโยบายของรัฐ การจัดสรรรายได้เพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทจะช่วยให้ผู้ประกอบการท้องถิ่นสามารถมีส่วนร่วมและจัดสรรทรัพยากรตามชนิดและอุตสาหกรรมได้อย่างถูกต้องและพอเพียง เอกชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการนี้ ผู้ประกอบการในท้องถิ่น (ส่วนใหญ่คือ พ่อค้าคนกลาง) มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท พวกเขาขาดความรู้เรื่องเทคนิค และการตลาด แต่ผู้ประกอบการท้องถิ่นมีความคุ้นเคยกับคนในท้องถิ่นชนบท สามารถมองเห็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น รัฐจำเป็นต้องเข้าสนับสนุนธุรกิจและอุตสาหกรรมดังกล่าวในระดับรากหญ้าเพื่อสร้างการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจท้องถิ่น ในลักษณะดังกล่าว ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบทเป็นสิ่งที่มองข้ามไปไม่ได้ เช่นเดียวกับบทบาทของพ่อค้าคนกลาง และผู้ประกอบการก็มีความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจของชนบท

งานของ Keyes สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดดังกล่าว Keyes (2002) ได้เสนอว่า ชาวอีสาน มีความตื่นตัวมากขึ้นในการตอบรับนโยบายการพัฒนาของรัฐ Keyes พบว่า มีการรวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องสิทธิประโยชน์ของหมู่บ้านจากการบริหารประเทศและรัฐโดยรวม การรวมตัวของชาวบ้านโดยการนำของผู้กระทำตัวแทน (passive) เพื่อเรียกร้องจากรัฐบาลในการยกระดับการกินดีอยู่ดีของพวกเขาตามแนวการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐ นั่นคือสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านไม่ได้เฉื่อยชา (active) แต่เป็นผู้ที่เข้าใจการพัฒนาคมนโยบายของรัฐเป็นอย่างดี กระแสโลกาภิวัตน์ผลักดันให้ชาวบ้านเรียกร้องความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากรัฐ และพวกเขามีความมุ่งมั่นในการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาเอง โดยทั่วไป อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นในทุกหมู่บ้าน หรือตำบล เป็นเรื่องที่น่าแปลกใจว่าบางหมู่บ้านมีความสำคัญในการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นบ้าน ชาวบ้านมีความตื่นตัวแต่ทำไมบางหมู่บ้านไม่ตอบรับการพัฒนาตามแนวทางของรัฐ

Kitahara (2000) ในอีกด้านหนึ่งพบว่า รายได้จากการทำนาไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านต้องหารายได้เสริมจากการเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ หรือต่างประเทศเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชน สิ่งที่ Kitahara พบก็คือ การขยายตัวของอุตสาหกรรมชุมชนหรือการรับจ้างผลิตสินค้าพื้นเมืองให้กับตัวแทนจำหน่ายในจังหวัดและกรุงเทพฯ เครือข่าย (network) กับพ่อค้าคนอกชุมชนมีส่วนในการยกระดับการครองชีพของครอบครัวต่าง ๆ ในชุมชน ความหวังในการพึ่งพากิจกรรมทางการเกษตรเช่น ปลูกข้าว ถั่ว และอื่น ๆ ที่ให้ผลตอบแทนที่ต่ำมากบีบบังคับให้ชาวชนบทเข้ามาเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมพื้นบ้านและอุตสาหกรรมชุมชนมากขึ้น

ข้อเสนอขั้นต้นในการศึกษาครั้งนี้คือ เราต้องการเข้าใจโครงสร้างทางสังคมเศรษฐกิจมากขึ้นเพื่อเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมความสำเร็จของเศรษฐกิจชุมชนหรือ OTOP ชุมชนที่มีฐานโครงสร้างของชุมชนที่แน่นแฟ้น มักจะประสบความสำเร็จในการจัดตั้งโครงการ OTOP ของตนเอง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจาก กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ปัจเจกบุคคลเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น และมุ่งมองผลตอบแทนในรูปวัตถุสิ่งของในการติดต่อสัมพันธ์กัน ในขณะที่เดียวกัน “ความเป็นท้องถิ่น” (localism) ยังมีความสำคัญและยึดโยงหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งภายในและระหว่างหมู่บ้านตามประเพณีเดิม พวกเขาตื่นตัวในการดิ้นรนเพื่อเพิ่มรายได้ แต่พวกเขาก็ยังรักษาประเพณีปฏิบัติที่มีต่อกันของคนในชนบทไว้ได้

เพื่อยืนยันความคิดดังกล่าว Charles Keyes (2002) ได้วิเคราะห์แนวคิดของรัฐบาลในเรื่อง “การพัฒนา” Keyes พบว่าชาวชนบทในภาคอีสานมีความเข้าใจอย่างดีถึงแนวคิดเกี่ยวกับการ

พัฒนา แต่การตอบรับการพัฒนาที่เน้นการยกระดับการกินคืออยู่ดีเป็นไปในแนวทางเฉพาะของบุคคล และกลุ่มสังคมในท้องถิ่นเอง โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับ Agency ของ Anthony Giddens (1979, 1984) Keyes ได้แสดงให้เห็นว่าชาวชนบทอีสานอพยพไปทำงานทั้งในกรุงเทพฯ และต่างประเทศ (เช่น ใต้หวัน, ฮองกง, ตะวันออกกลาง) โดยมุ่งหวังที่จะหาเงินและประสบการณ์เพื่อที่จะสามารถยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ในพื้นที่บ้านเกิดของตนเมื่อคนได้อพยพกลับบ้านเกิด เมืองนอน รายได้จากการทำงานในต่างประเทศหรือในกรุงถูกนำมาใช้สร้างบ้านเรือนที่สวงาม และทันสมัยในหมู่บ้าน ชาวชนบทเหล่านี้เป็น rational agency ในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของตนและเป็นไปตามแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ต้องการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชนบท และเป็นแนวคิดที่คนอีสานเข้าใจ นั่นคือสร้างความเจริญให้กับหมู่บ้านของตนตามแนวนโยบายของรัฐ อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่หนึ่ง คนอีสานมีลักษณะเป็น moral man ซึ่งคือค่านิยมท้องถิ่นและศาสนาพุทธที่เป็นพื้นฐานของการจัดระเบียบสังคมยังคงมีอิทธิพลต่อวิถีคิดและการปฏิบัติของคนอีสาน เมื่อได้เงินมาส่วนหนึ่งจะใช้บริจาควัดทำบุญให้วัด วัดยังเป็นศูนย์กลางของชีวิตสังคมของคนอีสาน งานของ Keyes เป็นพื้นฐานของงานวิจัยครั้งนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ SMEs และ OTOP ส่วนใหญ่เป็นไปในแง่เศรษฐศาสตร์ และการบริหารจัดการ งานศึกษาจากแง่มุมทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยายังมีอยู่จำกัด การศึกษาทั้งสองแง่มุมน่าจะช่วยให้การมอง SMEs และ OTOP ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในที่นี้จะขอยกงานศึกษาในด้าน SMEs และ OTOP เพียงบางชิ้นเพื่อเป็นแนวทางประกอบในการเข้าใจสถานะของงานวิจัย SMEs และ OTOP ในปัจจุบัน

Kitahara (2000) ได้ศึกษาวิสาหกิจขนาดย่อมและขนาดกลางในกรณีประเทศไทย เขายอมรับว่าแนวโน้มของการทำการเกษตร (เช่น ทำไร่ ทำนา) ในอีสานจะลดลงหรือทำเดิม แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นใหม่เป็นผลจากความสัมพันธ์ระหว่างเมือง และชนบท ชาวชนบท โดยเฉพาะผู้หญิงหันไปหากิจกรรมทางด้านอุตสาหกรรมชุมชนหรือครอบครัวมากขึ้น พ่อค้าในเมืองเป็นทั้งผู้ส่งเสริมการผลิต การรับซื้อ และจำหน่าย ชาวบ้านตระหนักดีว่า การเกษตรในปัจจุบันมีปัญหาความไม่แน่นอน โดยเฉพาะราคา พวกเขาจำต้องหันเข้าหาอุตสาหกรรมพื้นบ้านไม่ว่าจะโดยรับจ้างจากภายนอกหรือการทำธุรกิจของตนเอง ทางเลือกใหม่ดังกล่าวจะเป็นทั้งโอกาสและเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้ ชาวบ้านต้องเข้าไปพัวพันกับตลาดภายนอกเป็นอย่างมาก หากเขาต้องการอยู่รอด สำหรับ Kitahara อุตสาหกรรมชุมชนหรือครอบครัวที่เกิดขึ้นและขยายตัวจะเข้าใจได้ดีโดยบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับเมือง

Paitoon (2002) ได้วิเคราะห์แนวโน้มเกี่ยวกับ SMEs ในสังคมไทย เขาพบว่ามีการเพิ่ม/ลดจำนวน SMEs ภายนอกหลายอย่าง (เช่น วิกฤติเศรษฐกิจในสองทศวรรษก่อน) ทำให้มีการเพิ่ม/ลดจำนวน SMEs ภายในประเทศ ในอนาคตพื้นฐานทางเศรษฐกิจจะขึ้นอยู่กับกิจกรรมอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลางมากขึ้น แต่ประเด็นสำคัญคือความหลากหลายของธุรกิจขนาดย่อมและกลางมีมากมาย และต้องการความเข้าใจเฉพาะกิจกรรมของ SMEs ประเภทต่าง ๆ เป็นสำคัญ

เสรี พงศ์พิศ (2545) นักมานุษยวิทยาได้เสนอมุมมองที่ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขทางการเมืองสังคม และวัฒนธรรมมากขึ้น ‘วิสาหกิจ’ ชุมชนในความหมายของเสรี คือ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมมีส่วนในการกำหนดความสำเร็จและความล้มเหลวของอุตสาหกรรมชุมชนบางแห่ง วิสาหกิจชุมชนต้องเป็นเรื่องของชุมชน ชุมชนต้องคิดเอง คึงภูมิปัญญาที่มีอยู่เพื่อผลิตสินค้าที่เป็นลักษณะของชุมชน ต้องมีการประสานกันทางเครือข่ายระหว่างชุมชน ความสามัคคี ความเสียสละ ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จและฟันฝ่าอุปสรรคไปจนถึงจุดมุ่งหมาย

ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ และคณะ (2545) ได้นำเสนอเรื่อง “โลกาภิวัตน์กับสังคมไทย” โดยเริ่มตั้งแต่การนิยามปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่มีต่อ SMEs ทั้งในและนอกประเทศ ความจำเป็นของการร่วมมือกันทั้งสถาบันและธนาคารของรัฐและเอกชนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในความจำเป็นในการสร้าง บริหารและสนับสนุน SMEs ของไทย งานชิ้นนี้ได้ให้ความสนใจในปัญหาเรื่องคน สังคม และวัฒนธรรม ที่มีผลต่อความสำเร็จของโครงการอยู่บ้าง

Kittiphun Khongsawatkiat (2002) ได้เสนอความก้าวหน้าของ SMEs ไทย ตลอดจนปัญหาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับ SMEs ในภาคอีสาน วิธีการศึกษาของ Kittiphun มีลักษณะการศึกษาทางเศรษฐศาสตร์มาก โดยไม่ได้กล่าวถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรม แต่ก็จัดได้ว่าได้ให้ข้อมูลที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าโครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” ต่อไป

งานวิจัยอื่น ๆ ที่จัดทำโดยหน่วยงานของราชการยังมีอีกมาก ทั้งโดยนักวิชาการไทยและต่างประเทศ นับว่าเป็นพื้นฐานข้อมูลที่สำคัญยิ่ง ในการเสนอโครงการวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยจะมุ่งมองไปที่ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อ SMEs และ OFOP มากกว่าที่จะเป็นประเด็นทางเศรษฐกิจ (Preecha 2002)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ ใน “วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติพลังที่สร้างสรรค์” (2538) ได้เสนอวัฒนธรรมในมิติใหม่ที่มีชีวิตและเคลื่อนไหว วัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นควรได้รับไม่เพียงแต่การอนุรักษ์ แต่ควรส่งเสริมให้ปรับเปลี่ยนเพื่อสนองชีวิตของชุมชน และเป็นพื้นฐานของแนวคิดที่สร้างสรรค์ที่ทำให้ชุมชนมีการขับเคลื่อนและมีชีวิตชีวา นโยบายของรัฐที่เน้นวัฒนธรรมแห่งการแข่งขันและอุดมการณ์ทุนนิยมทำให้ชาวบ้านสูญเสียพื้นฐานของชีวิตและวัฒนธรรมไม่ให้เจริญเติบโต และจรรโลงชีวิตของท้องถิ่น สังคมไทยเป็นสังคมที่หลากหลายในชีวิตและวัฒนธรรม การเลือกนโยบายหลักที่ครอบคลุมทุกกลุ่มและทุกภูมิภาคเป็นสิ่งที่ทำลายชุมชน ปังเจกบุคคลที่เป็นพื้นฐานของทุนนิยมถูกใช้ในการพัฒนาทำให้มีการครอบงำและครอบครองทรัพยากรที่เป็นของท้องถิ่นแทนชุมชนที่มีความหลากหลาย วัฒนธรรมท้องถิ่นถูกทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งก็หมายความว่า ชีวิตของชุมชนต้องถูกทำลาย และถูกครอบงำ จนไม่สามารถนำมาซึ่งความเจริญและการพัฒนาอย่างมีรากเหง้าสืบต่อมาจากบรรพบุรุษที่เป็นผู้ให้กำเนิดและการสร้างสรรค์งานของพวกเขา ตามแบบภูมิปัญญาของชุมชนที่มีมาแต่เดิม

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542 : 135-160) ใน “วาทกรรมกับการพัฒนา” ได้กล่าวถึงขบวนการวัฒนธรรมชุมชนของนักวิชาการ และนักพัฒนากลุ่มหนึ่งนำโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ว่าเป็นขบวนการพัฒนาที่สำคัญในการให้คุณค่าและความสำคัญของวาทกรรมเกี่ยวกับชุมชน/ท้องถิ่นไทย เขากล่าวว่า “วาทกรรมการพัฒนากระแสหลัก นอกจากจะไม่มีที่ว่างให้กับวัฒนธรรมชุมชนในกระบวนการพัฒนาแล้ว ยังดูถูกดูแคลนวัฒนธรรมชุมชนอีกด้วยว่า “ล้ำหลัง” เป็นตัวสร้างปัญหาหรือเหนี่ยวรั้งการพัฒนา แต่ขบวนการวัฒนธรรมชุมชนกลับเห็นไปในทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ เห็นว่ายังมีวิธีการหรือรูปแบบการพัฒนาที่ไม่จำเป็นต้องทำลายล้างชุมชน หรือทำให้ชุมชนหมู่บ้านไทยแตกสลายไป..... การพัฒนากระแสหลักมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจในรูปของการพัฒนาอุตสาหกรรม และการเจริญรอยตามสังคมตะวันตก เป็นการพัฒนาที่มุ่งทำลายวัฒนธรรมชุมชนของไทยเป็นสำคัญ” (2542 : 138)

อย่างไรก็ตาม ไชยรัตน์ เห็นด้วยกับ Jeremy Kemp (1988, 1992, 1993) และนักวิชาการไทยอีกหลายคนที่เชื่อว่า “หมู่บ้าน” และ “ชุมชนหมู่บ้านไทย” เป็นเพียงการสร้างขึ้นมาของวาทกรรมชุดหนึ่งมากกว่า เป็น “มายาคติ” (myth) ของนักวิชาการตะวันตกในศตวรรษที่ 19 และเป็นการหยิบยืมแนวคิดจากเจ้าอาณานิคมตะวันตก และชนชั้นปกครองไทยในอดีต เพื่อผลในการปกครอง/ควบคุมและเก็บภาษีชาวบ้านไทยในกระบวนการสร้างรัฐชาติของชนชั้นปกครองไทย ในการดำเนินอิทธิพลตะวันตก การยึด “หมู่บ้าน” หรือ “ชุมชนหมู่บ้านไทย” จึงเป็นการนำภาพลักษณ์

ดังกล่าว (ที่เป็นผลผลิตของวาทกรรมที่สร้างขึ้นจากภายนอก แล้วยึดยึดเอกลักษณ์/ความหมาย ดังกล่าวให้กับชนบทไทย) กลับเข้าไปบรรจุให้กับสังคมชนบทไทย “นับเป็นการตอกย้ำวาทกรรม เรื่องหมู่บ้านและชุมชนของเจ้าอาณานิคมในอดีตโดยไม่รู้ตัว” (p. 153) ไชยรัตน์ ยังเห็นต่อไปว่า ขบวนการวัฒนธรรมชุมชนของไทยดังกล่าว ยังคงกลิ่นไอของความคิดแบบเชิดชูอดีตในเชิงเพื่อฝัน (romanticism) เช่นการเลือกพูดถึงเฉพาะสิ่งที่ดีงามของวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยภายใต้ฉลาก “ลักษณะพิเศษ” ของชุมชนหมู่บ้านไทย

อริยา เสวตวาร์ ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในบทความเรื่อง “นักพัฒนา กับ บทบาทในการสร้างความหมายใหม่ของ “ชุมชน” ” (ใน ณรงค์ เพชรประเสริฐ NGO 2000) ชุมชน ในสมัยใหม่อธิบายได้ใน 2 แก่มุม ในแง่วัฒนธรรม ชุมชนคือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน ค่านิยม และวัฒนธรรมเดียวกัน ชาวบ้านมีความผูกพันกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีวิถีชีวิตและ ระบบคิติกฎมีปัญญาของชุมชนร่วมกัน ในแง่โครงสร้าง ชุมชนในปัจจุบันไม่สามารถอยู่เป็นเอกเทศ ในเขตพื้นที่ทางภูมิประเทศอย่างโดดเดี่ยวต่อไป ความสัมพันธ์ภายในชุมชนได้ขยายขอบเขตรวม เอาชุมชนอื่นและกลุ่มคนอื่นที่เกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตประจำวัน คนเหล่านี้ได้แก่ ข้าราชการรัฐ พ่อค้า นักพัฒนา นักวิชาการ ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เป็นต้น เกิดเป็นเครือข่ายของชุมชนขึ้นมา ความ เข้าใจชุมชนของรัฐคือ หมู่บ้านซึ่งถือเป็นหน่วยย่อยที่สุดในระบบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น และผูกมัดคนกับพื้นที่และอาณาเขตที่แน่นอน รัฐพยายามควบคุมชุมชนหมู่บ้านในแทบทุก ๆ ด้านของ ชีวิต ความหมายใหม่ในการพัฒนาชุมชนอยู่ที่การให้ชุมชนโดยระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาด้วยตนเอง ตัดสินใจ จัดตั้งและจัดการกลุ่มพื้นฐานต่าง ๆ ในชุมชน แล้วขยายเครือข่าย ออกไปนอกชุมชน เป็นการเปิดช่องให้ชุมชนได้จัดการกับวิถีชีวิตของเขาเอง เท่ากับเป็นการลด ภาระความรับผิดชอบของรัฐให้กระทำการเฉพาะในบางเรื่องบางราว และเป็นผู้ช่วยเหลือดูแลให้ เกิดความยุติธรรม เป็นการสร้างประชาสังคม (civil society) ที่ชุมชนมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้วย

อริยาได้พูดถึงหมู่บ้านในจังหวัดพะเยา 2 แห่ง คือ บ้านแม่ณาเรือ และบ้านแม่ตำ อำเภอมือเมือง ทั้ง 2 หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านยากจน บ้านแม่ณาเรือเป็นหมู่บ้านที่ต้องพึ่งพาซื้อข้าวบริโภค เนื่องจากการทำนาไม่ได้ผล ขาดเหมืองฝายชลประทานและประสพฝนแล้งอยู่เสมอ ๆ ชาวบ้านต้องบุกเบิกป่าเพื่อปลูกพืชที่ใช้ทุนสูง เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่วแขก และอื่น ๆ และต้องทำงานรับจ้างทั้งในและนอกหมู่บ้าน อุตสาหกรรมชุมชนไม่ปรากฏในหมู่บ้าน ส่วนบ้านแม่ตำเป็นหมู่บ้านปลูกข้าวและรับจ้าง โดยที่เนื้อที่ถือครองมีขนาดเล็กทำให้ผลิตข้าวไม่พอต่อการบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจึงต้องออกทำงานรับจ้างเพื่อหารายได้เสริมทั้งในและนอกหมู่บ้าน ชาวบาง

รายขายที่ดินให้กับนายทุนภายนอก กลายเป็นชาวนาไร่ที่ดิน หมู่บ้านนี้มีปัญหามาก ขาดเงินทุนในการเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ การเกี่ยวโยงกับโลกภายนอก ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งป่วยเป็นโรคเอดส์ ทำให้ทางการต้องเข้ามาเกี่ยวข้อง

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2540) ใน “ภูมิปัญญาชาวบ้านสีภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย” ได้เน้นให้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาไทยที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต การพัฒนาที่ถูกต้องต้องตั้งอยู่บนฐานภูมิปัญญาเดิมของคนไทยในแต่ละท้องถิ่น ภูมิปัญญาตะวันตกที่เกี่ยวเนื่องด้วยความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จะต้องมีการปรับใช้ให้เหมาะสม ชาวบ้านมีประสบการณ์อันเกิดจากการเรียนรู้ที่สั่งสมกันต่อ ๆ มาเป็นเวลานาน ภายใต้สภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น สังคมจะเจริญและมั่นคงก็โดยการตระหนักรู้ถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมเดิมที่ทำให้สังคมนั้น ๆ เจริญรุ่งเรืองสืบต่อ ๆ กัน ขนบธรรมเนียมและประเพณีเดิมเป็นความสวยงามและสูงส่ง ที่ก่อให้เกิดการร่วมมือกันช่วยเหลือกัน สังคมไทยเป็นสังคมที่หลากหลายด้วยวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหลากหลายแสดงให้เห็นถึงความงดงามและสิทธของวัฒนธรรมไทย การพัฒนาโดยไม่คำนึงถึงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการดูถูกตัวเอง และทำลายภูมิปัญญาของประเทศไทย และนั่นก็หมายถึง การเสียความเคารพ และศักดิ์ศรีของตนเอง เป็นที่ดูถูกดูแคลนของคนต่างชาติต่างวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามใน 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา นักวิชาการและปราชญ์ชาวไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีการตื่นตัวในอันที่จะรักษาและการฟื้นฟูภูมิปัญญาไทย และหาทางที่จะประสานประโยชน์ภูมิปัญญาไทยกับความรู้และภูมิปัญญาสมัยใหม่ในการพัฒนาประเทศ

มัทนา พนานิรามัย (2541) ใน “สถานภาพของสตรีกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและเศรษฐกิจ” ได้พูดถึงสถานภาพของสตรีในครัวเรือน โดยพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางประชากรและเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้นมีผลต่อสถานภาพของสตรีในทางบวก การเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็วทำให้รายได้ของครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ทำให้แม่และบุตรสาวใช้เวลาตลอดชีวิต เพื่อการดูแลบุตรหรือเลี้ยงน้องในสัดส่วนที่น้อยลง ครอบครัวยังมีข้อจำกัดน้อยลงในการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการศึกษาของบุตร สิ่งเหล่านี้มีประโยชน์ต่อเด็กผู้หญิงมากกว่าเด็กผู้ชาย นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้มีการเคลื่อนย้ายการผลิตจากภายในครัวเรือนเป็นการผลิตนอกครัวเรือน รายได้ของการเป็นผู้ช่วยธุรกิจภายในครัวเรือนทำให้มีการลงทุนด้านการศึกษาของสตรีสูงขึ้น ทำให้ช่องว่างความแตกต่างในด้านการศึกษาระหว่างชายและหญิงลดลง

การศึกษาที่สูงขึ้น และภาวะเจริญพันธุ์ที่ลดลง ทำให้ผู้หญิงเข้าทำงานในสถานภาพที่มีเงินเป็นของตนเองได้มากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้ประกันว่าเธอจะมีอิสรภาพทางเศรษฐกิจดีขึ้นแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะทางเลือกในอาชีพของผู้หญิงยังคงแคบกว่าผู้ชายอยู่มาก และโดยเฉลี่ยผู้หญิงยังมีรายได้ต่ำกว่าผู้ชาย

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2541) ได้ศึกษา “ผู้หญิงกับขบวนการองค์กรชุมชนเมือง” โดยกล่าวถึงค่านิยมและชนบทประเพณีเดิมของไทยว่า ผู้หญิงเป็นเรื่องของ “บ้าน” ส่วน “เมือง” เป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชาย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ในกิจกรรมร่วมของชุมชนเมือง เป็นความจำเป็นต่อการพัฒนาชุมชนและประเทศในการให้โอกาสผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น ผู้หญิงได้รับการยอมรับในระดับหนึ่ง แม้ว่าส่วนใหญ่แล้วคนในชุมชนมักจะเลือกผู้นำที่เป็นผู้ชายมากกว่า

เมื่อเปรียบเทียบบทบาทและหน้าที่ของชายและหญิง ภาระหน้าที่ในการดูแลบ้าน และครอบครัวส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง ถ้าให้เลือกรับผิดชอบระหว่างภาระหน้าที่ในครอบครัว และภาระหน้าที่อื่น ๆ เป็นที่แน่นอนว่า ผู้หญิงส่วนใหญ่จะยังเลือกภาระหน้าที่ในครอบครัวมากกว่า การที่จะเข้าร่วมในโครงการพัฒนา จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้นำส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง

6) ระเบียบวิธีการวิจัย

เครือข่ายสังคม (social network) เป็นทั้งแนวคิดและเครื่องมือการวิจัย Boissevain ในหนังสือเรื่อง Friends of Friends (1974) ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมจากแง่มุมทางการเมือง สำหรับ Boissevain โครงสร้างสังคมคือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนต่อเพื่อน บุคคลในเครือข่ายสังคมอาจไม่รู้จักกันหมด แต่ทุกคนเกี่ยวพันกันจากเพื่อนคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง ในสังคมไทยเครือข่ายสังคมคือ “เส้นสาย” ที่โยงบุคคลต่าง ๆ โดยผ่านบุคคล ศูนย์กลาง (ego) ขยายวงออกไปเรื่อย ๆ บุคคลใดมีเส้นสายโยงใยที่กว้างมากก็ถือว่ามี “อำนาจ” หรือ “อิทธิพล” มาก ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งถือเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีฐานะและอำนาจไม่เท่ากัน ผู้อุปถัมภ์คือ ผู้ที่มีอำนาจเหนือคนในเครือข่าย อิทธิพลของผู้มีอิทธิพลอยู่ที่จำนวนคนในเครือข่ายของเขา ถ้าเขามีเส้นสายโยงใยในเครือข่ายกว้างขวางกว่าผู้อื่นก็แสดงให้เห็นว่าเขามี “อำนาจ” หรือ “บารมี” มาก

แต่ละเครือข่ายจะมีบรรทัดฐาน (norms) และค่านิยม (values) ทั้งที่เป็นของสังคมใหญ่ และของเครือข่ายเองเป็นตัวกำกับ แม้ว่าเครือข่ายจะมีลักษณะของการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ และส่วนมากมักจะขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ส่วนบุคคลและคนในเครือข่าย แต่โดยทั่วไปแล้วเครือข่ายหนึ่ง ๆ จะคงรูปถาวรในช่วงระยะเวลาหนึ่งพอที่เราจะสามารถสัมผัสหรือรู้สึกถึงการคงอยู่ของเครือข่ายนั้น ๆ บรรทัดฐานและค่านิยมภายในเครือข่ายเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ให้คงอยู่พอที่เราจะสังเกตได้ แม้ว่าบุคคลในเครือข่ายอาจเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เครือข่ายสามารถปรับตัวได้ดีกว่าความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่ม สมาชิกเครือข่ายอาจมีการเคลื่อนย้ายเข้า-ออกตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์และความแน่นอนของความสัมพันธ์ แต่เครือข่ายก็ยังคงอยู่ตราบเท่าที่ผลประโยชน์ที่จะต้องตอบแทนกันคงมีอยู่

เครือข่ายถือเป็น “ทุนทางสังคม” (social capital) ในกรณีที่ประสบความสำเร็จหรือต้องการความช่วยเหลือบุคคลสามารถหาได้จากความสัมพันธ์ในเครือข่าย เช่น กรณีของการหยิบยืมเงินทองเล็ก ๆ น้อย ๆ (กนกรัตน์ 2543) ไปจนถึงการจ้างวานให้กำจัดคู่อริที่เป็นคู่แข่งกันในทางการเมืองหรือธุรกิจ (พงษ์ศักดิ์ 2540) ในชนบทหนักการเมืองอาจสร้างเครือข่ายสังคมกับคนในหมู่บ้าน โดยการให้ความช่วยเหลือในเรื่องเงินทอง หรือการติดต่อกับราชการ เพื่อแลกกับคะแนนเสียง ชาวบ้านสนับสนุนนักการเมืองโดยเห็นว่า เข้ามาทำประโยชน์ให้กับหมู่บ้าน เช่น การตัดถนนเข้าหมู่บ้าน ช่วยพัฒนาวัด และแม้กระทั่งขอความช่วยเหลือในเรื่องการเงิน “บุญคุณ” คือพันธะผูกพัน (obligation) ที่ชาวบ้านยึดถือและถือเป็นเรื่องสำคัญในการที่จะตอบแทนบุญคุณนั้น ลักษณะของเครือข่ายเช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้ในหลาย ๆ สถานการณ์ และหลาย ๆ บทบาทเช่น ชาวบ้านอาจผูกพันกับพ่อค้าในตลาดอำเภอหรือจังหวัดที่ติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน จนกลายเป็นการผูกพันกันไปเนื้อเชื่อใจกัน พ่อค้าก็เห็นความสำคัญในการสร้างเครือข่ายโดยการให้บริการพิเศษ ไปเยี่ยมเยียนในโอกาสสำคัญเช่น งานแต่งงาน บวชนาค ทำบุญของชาวบ้าน เป็นต้น แม้กระทั่งในระดับหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานสภาตำบลอาจมีลักษณะเครือข่ายที่เกิดขึ้นเฉพาะกับชาวบ้านบางคน เครือข่ายของกำนัน ผู้ใหญ่บ้านจะมีขนาดเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับทรัพยากรที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านสามารถจัดสรรให้กับลูกบ้านได้ ในหลาย ๆ หมู่บ้าน โครงสร้างของหมู่บ้านอาจเป็นอันเดียวกับโครงสร้างของเครือข่ายโดยมีผู้มีอิทธิพล (ซึ่งอาจเป็นผู้ใหญ่บ้าน) เป็นบุคคลศูนย์กลาง (ego) ที่มีเส้นสายโยงใยกับคนทั้งหมู่บ้าน

เส้นสายโยงใยของคนในเครือข่ายอาจเป็นเรื่องหลายมิติทั้งของการเมือง เศรษฐกิจ มิตรสหาย หรือญาติพี่น้อง ยิ่งความสัมพันธ์เกิดจากปัจจัยหลาย ๆ ตัวเช่นเป็นทั้งญาติ และพึ่งพากัน

ในทางเศรษฐกิจ ข้อผูกพันระหว่างคู่สัมพันธ์ก็จะยิ่งแน่นแฟ้นและแน่นอน (แมเยอร์ 2539) ในชนบทความสัมพันธ์ระหว่างญาติมิตรมักจะผูกพันกันในหลาย ๆ ลักษณะและกิจกรรม เช่น เป็นญาติ และร่วมกิจกรรมในทางเศรษฐกิจและการเมืองในเวลาเดียวกัน สมหญิง (2532) ได้แสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรจากภายนอกเช่น จากรัฐในการพัฒนาหมู่บ้านมักจะถูกจัดสรรระหว่างญาติพี่น้องในเครือข่ายสังคมของผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านคนอื่นไม่มีส่วนร่วม แม้แต่สังคมนอกหมู่บ้าน เราจะพบว่าผู้มีอิทธิพลในหมู่บ้านมักจะมีเส้นสายโยงใย หรือเครือข่ายของตนขยายตัวออกไปรวมเอาข้าราชการของรัฐ หรือนักการเมือง พ่อค้า และผู้มีอิทธิพลคนอื่น ๆ ด้วย ความสำเร็จของโครงการพัฒนาทั้งของรัฐ และเอกชน บางครั้งขึ้นอยู่กับเครือข่าย หรือเส้นสายโยงใยระหว่างคนในหมู่บ้านกับอำเภอและจังหวัด

ในสังคมปัจจุบัน ลักษณะของความสัมพันธ์ในรูปของเครือข่ายขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น บุคคลมีอิสระในการเลือกที่จะสัมพันธ์กับใครก็ได้โดยไม่ถูกจำกัดโดยข้อผูกพันกับกลุ่มแบบประเพณีเดิม (traditional social groupings) บุคคลแต่ละคนเลือกสัมพันธ์กับคนที่ตนคิดว่าจะพึงพาได้หรือแสวงหาประโยชน์ได้หรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน เครือข่ายจึงมีลักษณะของระบบของการแลกเปลี่ยนทรัพยากร (system of interpersonal exchanges) トラบที่ทุกคนในเครือข่ายยังตอบสนองประโยชน์หรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน トラบนั้นความสัมพันธ์ของคนในเครือข่ายจะยังคงอยู่ อย่างไรก็ตาม ความคาดหวังผลตอบแทนของคนในเครือข่ายอาจเป็นเหมือนการลงทุนระยะยาว นั่นหมายความว่า ผลประโยชน์ตอบแทนอาจไม่จำเป็นต้องสนองตอบในทันทีทันใด แต่เมื่อใดที่มีความจำเป็นเครือข่ายสามารถจะช่วยเหลือสนองตอบความต้องการได้ การรักษาเครือข่ายอาจหมายถึงผลประโยชน์ต่อไปในภายภาคหน้า โดยเหตุนี้ลักษณะของความสัมพันธ์ในเครือข่ายจึงดำรงอยู่ได้ในระยะเวลาอันพอสมควร แม้จะเป็นเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวของแต่ละคนก็ตาม เครือข่ายให้อิสระกับบุคคลในการเข้าออก เลิกสัมพันธ์หรือเลือกสร้างเครือข่ายของตนได้ตลอดเวลา ในความเป็นจริงบุคคลมักจะเป็นสมาชิกของเครือข่ายหลายเครือข่ายและเป็นเวลานาน ผลประโยชน์ตอบแทนในระยะยาว รวมกับบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมยังคงผูกพันบุคคลให้อยู่ร่วมในเครือข่ายต่อไป การโยกย้ายเครือข่ายที่บ่อยครั้งอาจทำให้เป็นที่เข้าใจว่าเป็นคนที่ไม่มีหลักการหรือไม่น่าไว้วางใจก็ได้

อย่างไรก็ตาม แม้หลักเกณฑ์ของความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายจะเป็นไปอย่างกว้างขวางขึ้น ในชนบทกลุ่มทางสังคม (social groups) ที่สำคัญ ๆ ยังคงอยู่เช่น กลุ่มศรัทธาของวัด กลุ่มญาติ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน กลุ่มเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน และอื่น ๆ ยังคงมีบทบาทที่สำคัญ

เครือข่ายสังคมจึงมีลักษณะเหมือนทางเลือกที่บุคคลมีอิสระที่จะเลือกคู่สัมพันธ์ของตน หมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็นทั้งกลุ่มสังคม (social group) เช่นเดียวกับเป็นฐานสำหรับสร้างเครือข่ายสังคม ในที่นี้เครือข่ายสังคมจะเป็นเส้นสายสัมพันธ์ที่กว้างกว่ากลุ่มของหมู่บ้าน โดยรวมเอาคนต่างหมู่บ้าน ต่างตำบล กับคนในอำเภอ จังหวัดหรือแม้แต่กรุงเทพฯ เครือข่ายจึงมีความหมายรวมไม่เฉพาะภายในหมู่บ้าน แต่ขยายวงกว้างออกไปภายนอกหมู่บ้านด้วย การเข้าใจเครือข่ายสังคมจึงช่วยให้เราเข้าใจการร่วมมือหรือแข่งขันทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ ได้ดีกว่าการจำกัดขอบเขตทางสังคมของชาวบ้านเฉพาะภายในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง ข้อจำกัดคือ เครือข่ายสังคมเป็นความสัมพันธ์ที่เฉพาะเจาะจงของคนใดคนหนึ่ง ถือเป็นความสัมพันธ์ที่เริ่มต้นจากบุคคลศูนย์กลาง (ego-centric network) ที่เป็นเฉพาะของบุคคลคนนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อถึงที่สุด เราก็จะพบว่า แต่ละบุคคลในหมู่บ้านมีอำนาจไม่เท่าเทียมกัน บุคคลที่มีเส้นสายโยงใยกว้างขวางที่สุดจะเป็นผู้ที่มีอำนาจและทรัพยากรเหนือคนอื่นในหมู่บ้าน เพราะฉะนั้นเครือข่ายจึงช่วยบอกเราว่าใครเป็นคนสำคัญในหมู่บ้าน ใครเป็นคนมีอำนาจ ทำให้เราเข้าใจโครงสร้างอำนาจของหมู่บ้านได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเข้าใจกลไกของการทำกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าทางด้านศาสนา อาชีพ การเมือง การร่วมมือและการแข่งขันได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยผ่านโครงสร้างของเครือข่ายสังคมนั่นเอง

ในแง่ของการเป็นเครื่องมือวิจัย แนวคิดเครือข่ายสังคมจะเริ่มต้นจากบุคคลศูนย์กลาง (ego) จากนั้นก็จะสืบหาเส้นสายของความสัมพันธ์ทั้งในด้านความเป็นญาติ เพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง เครือข่ายที่มุ่งสืบเสาะในครั้งนี้คือ เครือข่ายของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งรวมเอาความสัมพันธ์กับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ในอำเภอ จังหวัด และกรุงเทพฯ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกิจการของหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ภายใต้การนำของผู้ใหญ่บ้าน กิจกรรมผลิตภัณฑ์เครื่องสานผักตบชวาของหมู่บ้านสันป่าม่วง ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ความสำเร็จ ส่วนหนึ่งมาจากลักษณะการเป็นผู้นำของผู้ใหญ่บ้านที่มีเครือข่ายโยงใยอย่างแน่นหนาทั้งในหมู่บ้าน และกับข้าราชการนอกหมู่บ้าน ความร่วมมือจากชาวบ้าน และการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการทำให้ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาของหมู่บ้าน (สันป่าม่วง) ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก (Preccha 2000)

เพื่อความมั่นใจ ผู้วิจัยและผู้ช่วยฯ ได้สอบถามข้อมูลเชิงลึก (in-depth interview) จากผู้นำหมู่บ้านคนอื่น ๆ เช่น สมาชิก อบต. และชาวบ้านที่เกี่ยวข้องด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วมตามแนวการศึกษาทางมานุษยวิทยา (anthropological participant observation) เป็นอีกส่วนหนึ่งในการเก็บข้อมูลเชิงลึก

งานวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยแบบมานุษยวิทยาโดยให้นักวิจัยผู้ช่วยภายใต้การแนะนำดูแลโดยผู้วิจัย เข้าประจำอยู่ในพื้นที่ที่ทำการวิจัยเพื่อการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) หรือการเก็บข้อมูลจากชาวบ้าน โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในกรณีนี้ได้ใช้ผู้ช่วยนักวิจัยที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโททางมานุษยวิทยา สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและชาวบ้านทั่วไป ผู้วิจัยจะเข้าหมู่บ้านทุก ๆ เดือน เพื่อสัมภาษณ์และตรวจสอบข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักหรือ key informants ในการเก็บข้อมูล บุคคลเหล่านี้คือ agency หรือผู้กระทำตัวแทน ทั้งผู้ที่เป็นผู้นำของหมู่บ้าน รวมถึงคนที่สำคัญในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยเฉพาะในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” จำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักจะเลือกจากคนสำคัญในชุมชนประมาณ 10 คน ข้อมูลเกี่ยวกับความเห็นและโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน จะได้รับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) การตรวจสอบข้อมูลเพื่อความถูกต้อง ต้องทำทุกวัน โดยการทบทวนบันทึกข้อมูลที่ได้มาอย่างสม่ำเสมอ ลักษณะของข้อมูลต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม (holistic information) และข้อมูลไม่ขัดแย้งกัน (consistency) การวิเคราะห์ที่มีลักษณะเป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) โดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาเป็นเครื่องมือ การเข้าใจความคิดและพฤติกรรมของคนในชุมชนเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญ (emic) ขณะเดียวกัน การอภิปรายในแนวคิดทฤษฎีจะกระทำโดยนักวิจัยโดยมีกรอบความคิดที่ชัดเจน (etic)

นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลยังอาศัยเอกสารอ้างอิง รวมทั้งความพยายามที่จะเชื่อมโยงการเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน ให้อยู่ในบริบทของชุมชนที่กว้างกว่า ทั้งในระดับหมู่บ้านและจังหวัดและของประเทศ (รัฐ) โดยรวม งานวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาทั้งในระดับจุลภาค (micro) และระดับมหภาค (macro) เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน (Gottdiener & Feagin 1988 อ้างใน ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ 2545 : 104-106)

งานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาจะแตกต่างกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยที่การวิจัยเชิงมานุษยวิทยามีการกำหนดขอบเขตของการศึกษา ในที่นี้คือ ชุมชนในความหมายที่เป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีขอบเขตพื้นที่หรือชุมชนเป็นตัวกำหนด ชุมชนในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการให้ความหมายชุมชนมากกว่าชุมชนตามธรรมชาติหรือชุมชนทางสังคมที่ความสัมพันธ์ไม่จำกัดเขตโดยพื้นที่ แต่โดยสายสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ซึ่งอาจกว้างไกลกว่าความสัมพันธ์ของคนเชิงพื้นที่ โดยนัยนี้ จึงเป็นที่เข้าใจว่าชุมชนที่ศึกษาต้องสัมพันธ์กับคนนอกชุมชนด้วย ซึ่งก็คืออิทธิพลของสายสัมพันธ์ในระดับอำเภอ จังหวัด ประเทศ และแม้แต่อิทธิพลของพลังของสังคมโลก (global forces)

ในยุคโลกาภิวัตน์ อิทธิพลจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างชุมชนในระดับจุลภาค (micro unit) เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก ความสำคัญของการวิจัยนี้จึงมุ่งมองถึงลักษณะการตอบรับกระแสโลกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ว่ามีลักษณะอย่างไร อิทธิพลของวิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และ internet เหล่านี้ล้วนเป็นอิทธิพลไม่เฉพาะในระดับประเทศ แต่เกี่ยวเนื่องถึงระบบโลกที่มีต่อชุมชนท้องถิ่น และทำที่หรือทัศนคติของคนในชุมชนต่ออิทธิพลดังกล่าว ประเด็นดังกล่าวนี้ทำให้ผู้วิจัยต้องการเข้าไปรื้อฟื้นการศึกษาชุมชนหมู่บ้านใหม่ (reconsidered) ในลักษณะเปิดกว้างต่อความคิดทัศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับชีวิตประจำวันและกิจกรรมต่าง ๆ เน้นอนที่ความคิด และพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในชุมชนที่จะเป็นข้อมูลที่สำคัญที่จะชี้ถึงโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ พอ ๆ กับที่ความคิดและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลในชุมชนถูกกำหนดหรือมีมุมมองที่เกิดจากอิทธิพลของโครงสร้างของสังคมในระดับหนึ่งเช่นกัน

งานวิจัยนี้เน้นความคิดความเข้าใจของชาวบ้านต่อประเด็นในเรื่องกิจกรรม “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจโดยทั่วไปในแง่ที่เป็นส่วนหนึ่งของกระแสโลก พวกเขาเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจในการกระทำ ซึ่งมีผลต่อทัศนคติและความคิดของชุมชนโดยทั่วไป ผู้วิจัยต้องการหาคำตอบจากคนในชุมชนที่จะต้องตัดสินใจและเผชิญหน้ากับวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของปัจเจกและชุมชน โดยนัยนี้การวิจัยเชิงมานุษยวิทยาเป็นวิธีการที่เป็นไปได้

ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการดำเนินงานของศูนย์ผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์จะได้รับการตรวจสอบตั้งแต่การเริ่มจัดตั้งกลุ่มเรื่อยมาจนปัจจุบัน ปัญหา และอุปสรรคในการดำเนินการของศูนย์ผลิตที่เป็นหนึ่งในโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของจังหวัด รวมถึงเหตุที่ทำให้โครงการนี้ประสบความสำเร็จในกรณีของบ้านสันป่าม่วง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา (Preecha 2002) ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล 1 ปี ตั้งแต่เดือนเมษายน 2546 ถึงเดือนมีนาคม 2547

7) ขอบเขตการวิจัย

เป็นการศึกษาโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อเข้าใจความคิดและการกระทำของปัจเจกบุคคล และศักยภาพของบุคคลหรือกลุ่มในการคิดสร้าง กำหนดและเปลี่ยนแปลงรูปแบบของโครงสร้างสังคม ความเข้าใจในเรื่องเพศสภาพ (Gender) ในสภาพแวดล้อมที่กำหนด โดยอิทธิพลจากภายนอก ตลอดจนความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับครอบครัว ชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน

และโลกทัศน์ของชุมชนเป็นจุดเน้นในอันที่จะเข้าใจ OTOP และเศรษฐกิจของชุมชนในบริบทของชุมชนจังหวัดและประเทศ

หมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกในการทำวิจัยคือ หมู่บ้านสันป่าม่วงใต้ อ.เมือง จ.พะเยา เหตุผลที่เลือกเอาหมู่บ้านนี้เป็นเพราะเป็นตัวอย่างของหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จในกิจกรรม “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” และที่สำคัญเป็นเขตที่นักวิจัยผู้ช่วยสามารถเข้าประจำการในสนามในการเก็บข้อมูลต่าง ๆ รวมทั้งการสังเกตและมีส่วนร่วม นักวิจัยผู้ช่วยเป็นอาจารย์อยู่ในมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศจังหวัดพะเยาที่สามารถเข้าเยี่ยมเยือน และค้างแรมในหมู่บ้านทุกช่วงเวลา ทำให้งานวิจัยเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ตามวิธีการวิจัยทางมานุษยวิทยา

บ้านสันป่าม่วง เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่นา แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นหมู่บ้านประมง ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีอาชีพจับปลาในกว๊านพะเยา เพื่อจำหน่ายในตลาด นอกจากนี้หมู่บ้านนี้ยังเป็นศูนย์กลางและตัวอย่างของหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่อาศัยวัสดุที่เป็นของท้องถิ่นคือ ผักตบชวา ผู้ใหญ่บ้านเป็นสตรีที่มีคุณสมบัติในการเป็นผู้นำของชุมชนและเป็นผู้ที่ผลักดันให้มีการรวมตัวเพื่อส่งเสริมการผลิตตามโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของรัฐบาล

งานวิจัยนี้ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่ในหมู่บ้านเดียว หรือโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เพียงแห่งเดียว แต่จะเข้าใจหมู่บ้าน ชุมชนและกิจกรรมในบริบทที่กว้างกว่า ทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด และประเทศ เป็นการเชื่อมโยงงานวิจัยระดับจุลภาพและระดับมหภาค

บทที่ 2

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ประวัติความเป็นมา

พะเยาหรือแต่เดิมเรียกขนานนามกันว่า ภูกามขาว หรือ พยว เป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน นับย้อนขึ้นไปถึงสมัยขุนจอมธรรม ผู้ตั้งอาณาจักรภูกามขาว มาจนถึงสมัยพระขำเมือง (พุทธศักราช 1310) เป็นพระสหายของพ่อขุนเม็งรายแห่งนครเชียงใหม่ และพระร่วงแห่งสุโขทัย ในท้ายที่สุดพะเยาก็ถูกรวมเข้าอยู่ในอาณาจักรนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ ในสมัยขุนคำลือ (พุทธศักราช 1881) ผู้สืบราชสมบัติต่อจากพ่อขุนงำเมือง ต่อมาอีก 2 รัชสมัย (สวัสดิ อ่องสกุล 2544)

ในปีพุทธศักราช 2386 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้เมืองพะเยาเป็นเมืองขึ้นของนครลำปาง จากนั้นพะเยายังคงมีผู้ครองเมืองต่อมาอีกหลายท่าน จนถึงพุทธศักราช 2457 จึงได้มีการยุบเลิกระบบเจ้าผู้ครองเมือง และได้ตั้งตำแหน่งนายอำเภอขึ้นมาเป็นผู้ปกครอง พะเยาจึงมีฐานะเป็นอำเภอพะเยาขึ้นอยู่กับจังหวัดเชียงราย จนกระทั่งเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2520 พะเยาจึงได้รับการยกฐานะจากอำเภอพะเยาขึ้นเป็นจังหวัดพะเยา ถือเป็นจังหวัดที่ 72 ของประเทศ มีอำเภอภายใต้การปกครอง 9 อำเภอคือ

1. อำเภอพะเยา
2. อำเภอดอกคำใต้
3. อำเภอแม่ใจ
4. อำเภอเชียงม่วน
5. อำเภอปง
6. อำเภอเชียงคำ
7. อำเภอจุน
8. กิ่งอำเภอภูกามขาว
9. กิ่งอำเภอภูซาง

ตารางที่ 1 พื้นที่จังหวัดพะเยา

มี 7 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ 68 ตำบล 790 หมู่บ้าน 1 เทศบาลเมือง

11 เทศบาลตำบล 59 องค์การบริหารส่วนตำบล 7 สภาตำบล ดังนี้

อำเภอ กิ่งอำเภอ	จำนวน ตำบล	จำนวนหมู่บ้านที่อยู่ในเขตเทศบาลตำบล		จำนวน หมู่บ้าน	จำนวน ท.บ. เมือง	จำนวน ท.บ.ค.	จำนวน อบต.	จำนวน สต.	พื้นที่ (ตร.กม.)	ระยะทาง จว.(กม.)
		ทั้งหมด	บางตำบล							
01 เมืองพะเยา	15*	13 ชุมชน	-	170	1	-	13	-	842.083	-
02 แม่ใจ	6	5	6	65	-	1	6	-	300.761	24
03 ดอกคำใต้	12	32	7	123	-	2	9	3	823.294	15
04 จุน	7	6	5	82	-	1	6	1	571.231	48
05 ปง	7	2	18	88	-	2	7	-	1,783.452	79
06 เชียงคำ	10	1	17	130	-	2	9	1	707.347	76
07 เชียงม่วน	3	8	2	34	-	1	2	1	722.860	117
08 กิ่ง อ.ภูพานขาว	5	2	6	58	-	1	4	1	370.200	91
09 กิ่ง อ.ภูซาง	3	2	13	40	-	1	3	-	213.832	18
รวม	68	56	74	790	1	11	59	7	6,335.06	-

- หมายเหตุ :
1. ตำบลในเขตเทศบาลเมืองพะเยา จำนวน 2 ตำบล
 2. ตำบลนอกเขตเทศบาลเมืองพะเยา จำนวน 66 ตำบล
 3. ท.บ.เมือง ย่อมาจาก “เทศบาลเมือง”
 4. ท.บ.ค. ย่อมาจาก “เทศบาลตำบล”
 5. อบต. ย่อมาจาก “องค์การบริหารส่วนตำบล”
 6. สต. ย่อมาจาก “สภาตำบล”

ข้อมูล ณ วันที่ 1 ตุลาคม 2545 ที่ว่าการอำเภอเมืองพะเยา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (ดูแผนที่ 1 หน้า 42)

ทิศเหนือ ติดกับ อำเภอพาน อำเภอป่าแดด และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
 ทิศใต้ ติดกับ อำเภองาว จังหวัดลำปาง และอำเภอสอง จังหวัดแพร่
 ทิศตะวันออก ติดกับ แขวงไชยบุรี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และ
 อำเภอท่าวังผา อำเภอบ้านหลวง กิ่งอำเภอสองแคว จังหวัดน่าน
 ทิศตะวันตก ติดกับ อำเภองาว อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์

จังหวัดพะเยา ตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 (พหลโยธิน) ประมาณ 73.5 กิโลเมตร อยู่ห่างจากเชียงใหม่ 150 กิโลเมตร และจากเชียงราย 90 กิโลเมตร โดยที่ถูกล้อมรอบโดยเมืองใหญ่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวของภาคเหนือตอนบนทั้ง 2 เมือง เมืองพะเยาจึงเป็นทางผ่านสำหรับนักท่องเที่ยวที่นิยมพักแรมที่เชียงราย หรือเชียงใหม่ จะมาเที่ยวเมืองพะเยาก็โดยไปเข้าเย็นกลับ แม้ว่าพะเยาจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ โดยมีแหล่งธรรมชาติเช่น ภูเขา น้ำตก ถ้ำน้ำพุ และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อยู่ไม่ใช่น้อย เมืองพะเยาไม่มีโรงแรมใหญ่และทันสมัยขนาด 5 ดาว มีโรงแรมขนาดกลางไม่กี่โรงแรม ไม่มีสถานเริงรมย์ยามราตรี เส้นผ่าของพะเยาอยู่ที่ความเงียบสงบ โดยเฉพาะรอบ ๆ ถ้ำน้ำพุที่มีร้านอาหารอยู่กลมกลืนกับธรรมชาติ และวัฒนธรรมประเพณีที่งดงามราบเรียบสุขสงบของชาวเมืองพะเยา นักท่องเที่ยวที่ตั้งใจมาพักที่อำเภอเมืองพะเยาก็ต้องการความสงบ ธรรมชาติ และผู้คนที่ไม่ซี้อของพะเยาที่หาได้ยากในนครที่เจริญด้วยศิสรของวัฒนธรรมสมัยใหม่

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดพะเยามีลักษณะเป็นที่ราบสูงและภูเขา มีระดับความสูงตั้งแต่ 300-1,550 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีพื้นที่รวมประมาณ 6,334,978 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 3,959,413 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 1,800,000 ไร่ หรือร้อยละ 46.00 ของพื้นที่จังหวัด (ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดพะเยา 2545) พะเยาเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอำเภอเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเดิม เป็นทางผ่านของสายน้ำหลายสาย โดยเฉพาะถ้ำน้ำพุ ซึ่งแต่เดิมเป็นบึงขนาดใหญ่และเป็นแหล่งน้ำสำคัญทางการเกษตรและประมง ปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

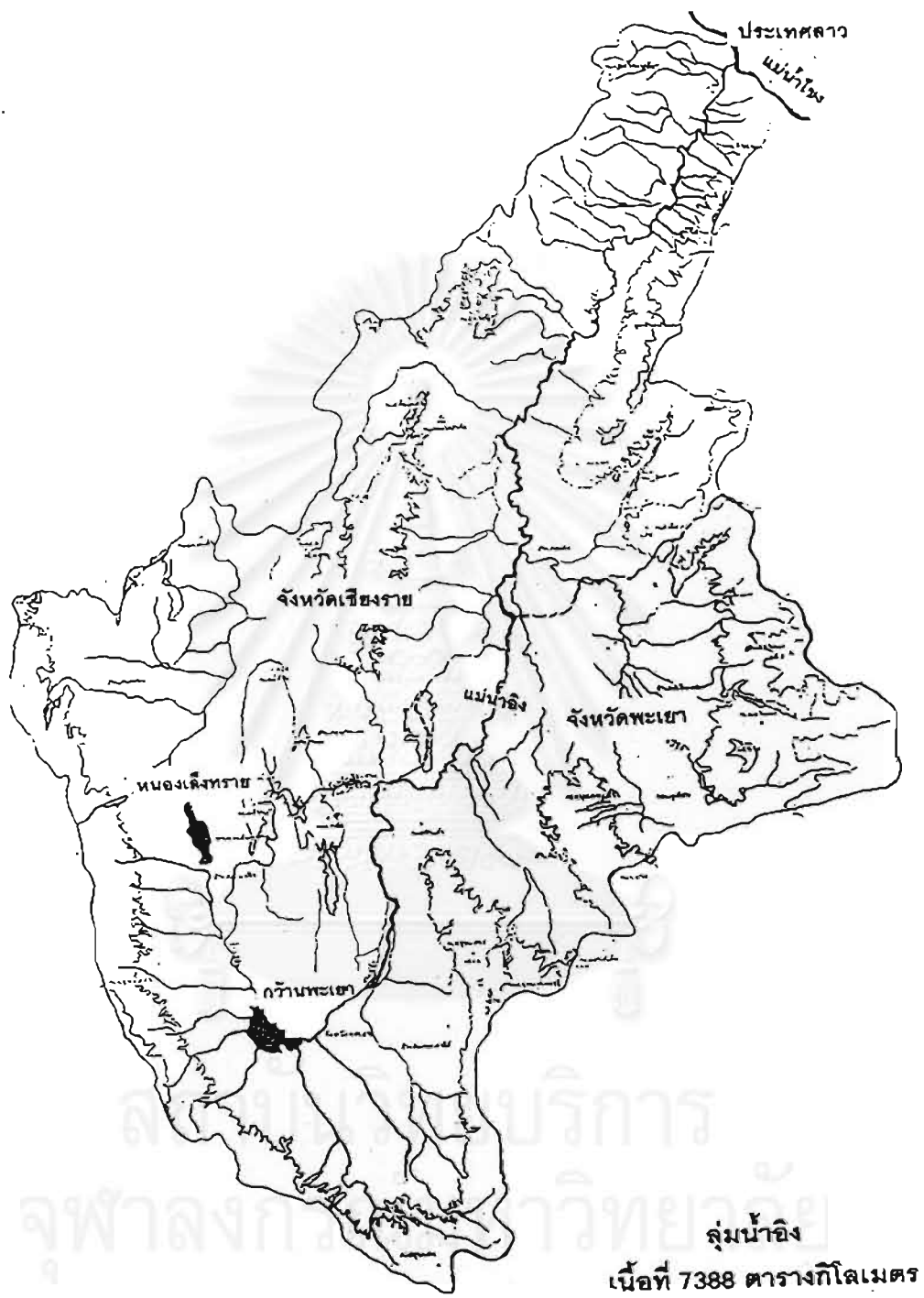
จากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ประชากรของจังหวัดพะเยาจึงมีทั้งที่อาศัยอยู่บนพื้นราบ ซึ่งส่วนใหญ่คือ คนไทย ในส่วนภูเขาก็มักจะมีชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่เช่น เข่า ม้ง ลีซอ และลื้อ ชาวเข่าเป็นกลุ่มชาวเขาที่มีประชากรสูงสุด คือประมาณ 7,799 คน รองลงมาคือ ชาวม้ง มีประมาณ 5,971 คน จำนวนประชากรทั้งจังหวัด จากการสำรวจในเดือนมีนาคม 2543 มีจำนวน 508,916 คน เป็นชาย 255,657 คน (หรือร้อยละ 50.24) และหญิง 253,259 คน (หรือร้อยละ 49.76) ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ย 80.46 คน ต่อกิโลเมตร

จังหวัดพะเยาเป็นจังหวัดที่ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรและประมง มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญที่เป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงเกษตร และชาวประมงคือ

1. กว๊านพะเยา เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญที่สุดของจังหวัดพะเยา เป็นแหล่งประมงน้ำจืดที่สำคัญที่สุดของภาคเหนือตอนบน เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด มีเนื้อที่ถึง 12,831 ไร่ สามารถกักเก็บน้ำได้โดยเฉลี่ย 31.45 ล้านลูกบาศก์เมตร กว๊านพะเยาเกิดจากแม่น้ำสายต่าง ๆ ทางเทือกเขาด้านตะวันตกของจังหวัด และลำน้ำต่าง ๆ ในเขตอำเภอแม่ใจ

2. แม่น้ำยม ต้นน้ำเกิดจากคอกภูลังกาของเทือกเขาผีปันน้ำ เขตท้องที่อำเภอปง ไหลผ่านอำเภอเชียงม่วนไปรวมกับแม่น้ำน่าน ที่บ้านเกษชัย อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ช่วงที่ผ่านพะเยาเป็นต้นน้ำ และมีระยะสั้น (21.75 กม.) แม่น้ำยมยาวประมาณ 550 กม. อยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในช่วงที่อยู่ในจังหวัดพะเยามีลำน้ำสาขาที่สำคัญต่อการพัฒนาแหล่งน้ำและการเกษตรคือ แม่น้ำควรร แม่น้ำจิม แม่น้ำปี้ ห้วยหลวง ห้วยผาวัว และห้วยแม่กำลัง ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอเชียงม่วน และอำเภอปง

3. แม่น้ำอิง เกิดจากการรวมตัวของลำน้ำสายต่าง ๆ จากเทือกเขาทางตะวันตกของอำเภอแม่ใจ ไหลลงสู่กว๊านพะเยา ผ่านอำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน วกชิ้นเหนือ ผ่านอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงของจังหวัดเชียงราย มีความยาวประมาณ 240 กม. แม่น้ำอิงจัดอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีลำน้ำสาขาสำคัญต่อการเกษตรและการพัฒนาแหล่งน้ำของจังหวัดพะเยา เช่น ลำน้ำจุน ลำน้ำแม่คำ ลำน้ำแม่ลาว และลำน้ำแวน เป็นต้น (ดูแผนที่ 2)

แผนที่ 2 แผนที่ลุ่มน้ำอิง

เศรษฐกิจ

พื้นฐานทางเศรษฐกิจของพะเยาขึ้นอยู่กับเกษตรและการประมงเป็นหลัก ในด้านอุตสาหกรรมได้มีความพยายามส่งเสริมให้มีการจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูป ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีความพยายามที่จะส่งเสริมโดยเห็นว่า พะเยามีกว๊านพะเยา และแหล่งธรรมชาติ เช่น ป่า เขา น้ำตกที่สวยงาม ที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วระดับการพัฒนาเศรษฐกิจของพะเยายังไม่อยู่ในระดับทันสมัย หรือก้าวหน้าเหมือนจังหวัดเชียงใหม่ หรือเชียงราย แม้อันพะเยาโดยทั่วไปไม่ถึงกับยากจน (รายได้เฉลี่ยต่อหัวตามตัวเลขของจังหวัดในปี 2540 อยู่ที่ 28,420 บาทต่อปี) ลักษณะการค้าการพาณิชย์ยังคงอยู่ในรูปแบบประเพณี เช่น การซื้อขายยังคงยึดรูปแบบการค้าแบบตลาดสด (market place) มากกว่าที่จะเป็นร้านค้าทันสมัย (firm-type business) รูปแบบตลาดเช้าและเย็นของคนในท้องถิ่นทั้งในระดับหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัด ที่เคยพบเห็นได้โดยทั่วไปในอดีตในภาคเหนือ ยังคงสามารถพบได้ในพะเยา ร้านค้าส่วนใหญ่จะเป็นตึกแถวปลูกกรอบ ๆ ตลาดสด และส่วนมากมักจะเป็นของคนจีน มีอินเดียอยู่บ้าง ในจังหวัดจะมีร้านแบบ “7 Eleven” เพียง 1 ร้าน ศูนย์การค้าเจริญภัณฑ์ที่ไม่ทันสมัยเทียบเท่าศูนย์การค้าในเมืองใหญ่อื่น ๆ เป็นเพียงศูนย์การค้าเดียวในจังหวัด กล่าวโดยรวมระบบเศรษฐกิจของจังหวัดพะเยาที่เป็นรูปแบบตลาดประเพณีมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างคนในท้องถิ่นยังคงมีให้พบเห็น ความเจริญสมัยใหม่ที่รุกเข้ามายังคงเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ลักษณะเศรษฐกิจเช่นนี้มักเป็นเสน่ห์สำหรับนักท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง

เพื่อให้เห็นภาพรวมของเศรษฐกิจของจังหวัดพะเยา ขอเสนอตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดในปี 2540 คือ จำนวน 14,238.25 ล้านบาท แบ่งเป็นเกษตรกรรมสูงสุดคือ ร้อยละ 24.89 หรือคิดเป็นมูลค่า 3,543.50 ล้านบาท การค้าส่งและปลีกร้อยละ 19.43 คิดเป็นมูลค่า 2,765.90 ล้านบาท ส่วนการบริการ ร้อยละ 19.14 คิดเป็นมูลค่า 2,725.80 ล้านบาท ทั้งนี้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ คิดเป็นร้อยละ 0.78 (สถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2540 หน้า 43 อ้างในข้อมูลพื้นฐานจังหวัดพะเยา 2545)

พื้นที่ที่ใช้ในการเกษตร (การเพาะปลูก) ของทั้งจังหวัด มีเพียงร้อยละ 29.12 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยส่วนใหญ่ใช้ในการเพาะปลูกข้าว ข้าวโพด หอม กระเทียม สวนผลไม้ เช่น ลำไย ลิ้นจี่ และมะม่วง

การประมง เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้ให้จังหวัดเช่น ในปี 2542 มีรายได้ถึง 54,676,500 บาท การประมงส่วนใหญ่จะทำกันในเขตลุ่มแม่น้ำอิง น้ำโขง และลุ่มแม่น้ำยมในเขตพื้นที่อำเภอแม่ใจ อำเภอเมือง อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน และอำเภอเชียงคำ นอกจากนี้ก็มีแหล่งน้ำเพื่อการประมงที่สำคัญที่สุดของจังหวัดคือ กว๊านพะเยาที่มีเนื้อที่ 12,831 ไร่ และมีอ่างเก็บน้ำต่าง ๆ ประมาณ 95 แห่ง คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 16,328 ไร่ แม่น้ำลำคลองและหนองน้ำต่าง ๆ จำนวนประมาณ 270 แห่ง รวมเนื้อที่ประมาณ 14,495 ไร่ นอกจากนี้ยังมีควัวเรือนเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดจำนวน 7,220 ครัวเรือน รวมจำนวนบ่อ 10,006 บ่อ เป็นเนื้อที่ 5,798.9 ไร่

ด้านอุตสาหกรรม เพื่อแก้ปัญหาแรงงานอพยพของประชากรหญิงและชาย ที่ออกไปทำงานในกรุงเทพและภูมิภาคต่าง ๆ ได้มีความพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลาง ในช่วงหลังเศรษฐกิจตกต่ำในปี 2540 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมชนบทโดยเฉพาะอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม และโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อแก้ปัญหาแรงงานอพยพ และการว่างงานในชนบท มีผลให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งโดยเฉพาะในหมู่บ้านรอบ ๆ กว๊านพะเยา มีรายได้เสริมจากการผลิตผลิตภัณฑ์จักสาน ผักตบชวาที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดพะเยายังอยู่ในระยะเริ่มต้น

สังคมและวัฒนธรรม

ชีวิตของชาวพะเยาไม่ว่าในเมืองหรือชนบทยังคงเป็นแบบประเพณีที่อิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยนิยม (popular culture) ตามแบบเมืองใหญ่ ๆ ยังเข้าไปไม่ถึง และไม่มีอิทธิพลต่อคนพะเยามากนัก ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ นักท่องเที่ยวที่มาพักค้างที่พะเยามีน้อย โรงแรมที่มีสถานเริงรมย์อยู่ภายในมีเพียง 1 โรงแรม ซึ่งก็มีเพียงคอฟฟี่ช็อป และคาราโอเกะ สถานบันเทิงสำหรับวัยรุ่น เช่น ดิสโกเธค ที่มักเป็นที่นิยมตามเมืองใหญ่ยังไม่ปรากฏในพะเยา ในเวลากลางคืนจึงมีเพียงร้านอาหารเท่านั้นที่เปิดบริการและส่วนมากแขกก็มักจะเป็นคนที่อาศัยอยู่ในพะเยาที่มาจากท้องถิ่นอื่น ชาวพะเยาเชื่อว่าเมืองพะเยาเป็นเมืองเล็ก ๆ ผู้คนรู้จักหรือเคยพบเห็นหน้ากันเสมอ จึงไม่ค่อยมีใครกล้าทำในเรื่องที่น่าอับอาย หรือที่จะทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง เช่น การไปเที่ยวคาราโอเกะก็ไม่เป็นที่นิยม พูดกันว่า หญิงบริการในเมืองพะเยามีน้อยมาก และที่มีอยู่ก็เป็นคนมาจากที่อื่น ๆ คนพะเยาไม่กล้าทำอาชีพนี้ในพะเยา เพราะคนรู้จักกันหมด ทำให้ไม่กล้า กลัวเสียชื่อเสียง ความจริงข้อนี้มักจะคลาดเคลื่อนไปจากความเชื่อและความคาดหวังของนักท่องเที่ยว

เพราะในระดับประเทศหรือโดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครในสมัยหนึ่ง ชื่อเสียงของสาวดอกคำใต้เป็นที่รู้จักคุ้นเคยในหมู่นักเที่ยวตามสถานอาบอบนวดโดยทั่วไป แม้ความเชื่อดังกล่าวยังคงมีอยู่แต่ข้อเท็จจริงคือ หญิงสาวชาวพะเยา โดยเฉพาะคนดอกคำใต้ที่ไปประกอบอาชีพในสถานเริงรมย์ในกรุงเทพฯมีจำนวนลดลง และในพะเยาเองก็มีการรณรงค์ให้เกิดความสำนึกในศักดิ์ศรีของความเป็นผู้หญิง ไม่ว่าจะโดยกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ส.ส. นักการเมือง และแม้แต่ชาวพะเยาเอง เช่นการจัดตั้ง “กลุ่มผู้หญิงเพื่อศักดิ์ศรีดอกคำใต้” และกลุ่มพัฒนาสตรีอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงที่ปฏิเสธไม่ได้คือ อัตราของผู้ป่วยด้วยโรคเอดส์ของจังหวัดพะเยา ยังสูงเป็นอันดับ 3 ของจังหวัดในภาคเหนือ รองจากจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย แต่หากคิดอัตราร้อยละของผู้ป่วยต่อประชากรจำนวนหนึ่งแสนคนแล้ว พะเยามีผู้ป่วยด้วยโรคเอดส์ 818 คน ต่อประชากรหนึ่งแสนคน ซึ่งสูงเป็นอันดับหนึ่งของภาคเหนือตอนบน 6 จังหวัด นับเป็นสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง

ในชนบท ชีวิตชาวบ้านยังเป็นแบบเรียบง่ายเหมือนชนบทโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม โดยที่การคมนาคมติดต่อไปมาระหว่างหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับเมืองสะดวกขึ้น มีผลให้ชีวิตชาวชนบทได้รับอิทธิพลจากเมืองมากขึ้น การเข้าเมืองเป็นเรื่องปกติธรรมดาและทำได้ง่าย ชีวิตของคนในชนบทยังได้รับอิทธิพลจากสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ จากภายนอกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะโทรทัศน์ แทบทุกหลังคาเรือนจะมีโทรทัศน์ ซึ่งสามารถหาซื้อได้ทั้งเงินสดและเงินผ่อนจากพ่อค้าในเมือง จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจว่า ทักษะคิดและการรับรู้ต่อชีวิตและความเป็นไปภายนอกไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่ ชาวชนบทสามารถพูดภาษากลางได้เป็นอย่างดี แม้ว่าภาษาเหนือยังเป็นภาษาหลักที่นิยมใช้พูดคุยกันในระหว่างคนในพื้นที่ คนที่เลขออกไปทำงานในภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะในกรุงเทพฯจะรู้สึกว่าการเดินทางไปกรุงเทพฯหรือที่อื่นใดในประเทศเป็นเรื่องแปลกใหม่เหมือนในอดีต ปัจจุบันพ่อแม่ ญาติพี่น้องมักจะเดินทางไปเยี่ยมเยือนลูกหลานที่ทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัดเป็นประจำ และถือเป็นเรื่องปกติธรรมดา

อย่างไรก็ตาม ในชนบทการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันในชีวิตประจำวันไม่ว่าในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ยังคงมีอยู่สูง ทุกคนรู้จักและช่วยเหลือกันอยู่เสมอ สังเกตได้จากงานบุญที่จัดขึ้นตามบ้านหรือตามเทศกาลต่าง ๆ จะมีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาร่วมและให้ความช่วยเหลืออย่างหนาแน่นและสม่ำเสมอ วัดยังคงเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของคนในชนบทและในเมือง โดยที่จังหวัดพะเยามีความเป็นมาที่ยาวนาน วัดวาอารามและสถานที่สำคัญทางศาสนาจึงมีอยู่มาก สถานที่เหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อทางศาสนาที่แน่นแฟ้นและเป็นพื้นฐานทางจิตใจร่วมกันของคนพะเยา ในทุกหมู่บ้าน ตำบลจะมีวัดของตนเองเป็นวัดที่เป็นมรดกตกทอดมาแต่ครั้งปู่ย่าตายาย และได้รับการดูแล

บูรณะสังขรณ์สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ชีวิตหมู่บ้านไม่สามารถแยกจากชีวิตของวัดได้ บุคคลไม่ว่าจะไปอยู่ที่ไหน สุดท้ายจะกลับมาที่วัดเสมอ คนที่ไปทำงานในต่างถิ่นเมื่อกลับมาเยี่ยมบ้านจะถือโอกาสทำบุญที่วัดไปด้วย ในช่วงสงกรานต์ หรืองานประเพณีที่สำคัญ หญิงชายที่ไปทำงานนอกหมู่บ้านก็จะกลับมาร่วมเฉลิมฉลอง และทำบุญร่วมกับชาวบ้านเป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันจนถึงปัจจุบัน

พะเขามิมหาวิทยาลัย 2 แห่งคือ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา และมหาวิทยาลัยราชภัฏพะเยา นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่เป็นคนในท้องที่อำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดพะเยา และมีพื้นฐานมาจากครอบครัวของเกษตรกร นับเป็นการกระจายการศึกษาสู่ชนบทที่สำคัญยิ่ง อย่างไรก็ตามประชากรส่วนใหญ่ รวมทั้งเด็ก มักจะจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาแล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำงานประกอบอาชีพ แนวโน้มได้เปลี่ยนแปลงไปโดยจำนวนเด็กที่เรียนต่อระดับอาชีวศึกษามีมากขึ้น และสำหรับบางครอบครัวที่ลูกมีความสามารถในการเรียนก็ยินดีที่จะส่งเสริมลูกให้ได้รับการศึกษาถึงขั้นมหาวิทยาลัย ซึ่งในปัจจุบันรัฐบาลมีโครงการในการให้เงินกู้เพื่อการศึกษา ทำให้เด็กในชนบทสามารถเข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยมากขึ้น เช่น ในหมู่บ้านสันป่าม่วงได้ในปีนี้มีเด็กในหมู่บ้านจบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย 2 คน โดยที่ก่อนหน้านี้ก็มีเด็กทยอยจบจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ออกมาเรื่อย ๆ ปัจจุบันเด็กพะเยาสามารถเลือกเรียนระดับอาชีวศึกษาและมหาวิทยาลัยได้ทั้งในจังหวัดพะเยา และจังหวัดใกล้เคียงคือ จังหวัดเชียงใหม่ ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยเอกชนอื่น ๆ และจังหวัดเชียงราย ที่มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จังหวัดลำปาง ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิทยาเขตลำปาง และมหาวิทยาลัยเอกชนอื่น เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีเด็กอีกจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาเรียนและทำงานในกรุงเทพมหานคร

การตื่นตัวในเรื่องการศึกษา และการรับรู้เกี่ยวกับโลกภายนอกผ่านสื่อมวลชน วิทยุ โทรทัศน์ ตลอดจนการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทำให้คนพะเยาโดยทั่วไปมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวทั้งในและนอกประเทศได้พอสมควร เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับสงครามอิรัก ชาวบ้านรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น แม้จะไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร หรือเรื่องความรุนแรงใน 4 จังหวัดภาคใต้ ชาวบ้านได้อ่านข่าว และดูข่าวในโทรทัศน์ พร้อมกับคนไทยในภูมิภาคอื่น ๆ การรับรู้ดังกล่าวย่อมมีผลกระทบต่อความคิดทัศนคติ และพฤติกรรมของคนพะเยาโดยทั่วไปไม่มากก็น้อย ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป กล่าวโดยสรุปพะเยากำลังก้าวเข้าสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่แบบค่อยเป็นค่อยไป

เมืองพะเยา

ภูกามขาว หรือ เวียงพขาวในอดีตเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่เดิม ด้วยที่ตั้งที่อุดมสมบูรณ์ เป็นชัยภูมิเหมาะกับการสร้างบ้านแปงเมือง กล่าวคือ มีชัยมงคล 3 ประการคือ ประการแรก มีแม่น้ำสายตา หรือแม่น้ำอิง อยู่ทางใต้ของเมืองและไหลไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประการที่สอง มีกว๊านพะเยาหรือหนองเอี้ยง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง และประการสุดท้าย ที่หัวเวียง มีดอยจอมทองที่บรรจุพระธาตุจอมทองเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองพะเยา (ค้นหาปลา กว๊านพะเยา 2546 หน้า 7) อาณาจักรภูกามขาว แต่เดิมประกอบกันขึ้นจากเวียงต่าง ๆ จำนวนมากกว่า 23 เวียง ได้ขึ้นมาตามที่ราบสองฝั่งแม่น้ำอิง ตั้งแต่ปากแม่น้ำโขงจรดกว๊านพะเยา เช่น เวียงจอมทอง เวียงน้ำเต้า เวียงล่อ เวียงกาหลวง เวียงเชียงแวง และเวียงบัว เป็นต้น (พะเยารัฐ ฉบับที่ 2 ปีที่ 1 20 กุมภาพันธ์-5 มีนาคม 2546) โดยมีพื้นที่ราบรอบกว๊านพะเยาที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุด เป็นเขตที่ตั้งบริเวณเมืองพะเยาจวบจนถึงปัจจุบัน

เมืองพะเยา หรืออำเภอเมืองพะเยา แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 ตำบล 170 หมู่บ้าน และ 1 เทศบาลเมือง (ดูแผนที่ 3 หน้า 51) รวมจำนวนประชากรทั้งหมด 125,575 คน แยกเป็นชาย 61,655 คน และหญิง 63,920 คน (ดูตารางที่ 2 หน้า 52)

ตารางที่ 2 เขตการปกครองและจำนวนประชากร

	ตำบล	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนประชากร		รวม
			ชาย	หญิง	
1.	แม่ปืม	18	4,699	4,820	9,519
2.	ท่าจำปี	11	2,080	2,154	4,234
3.	ท่าวังทอง	14	7,064	6,651	13,715
4.	จำป่าหวาย	13	4,344	4,433	8,777
5.	แม่นาเรือ	17	4,724	4,782	9,506
6.	แม่ใส	11	3,194	3,434	6,628
7.	บ้านด้อม	18	7,486	7,861	15,347
8.	แม่กา	18	5,755	6,193	11,948
9.	บ้านสาบ	9	2,258	2,363	4,621
10.	บ้านด้า	13	3,661	3,784	7,445
11.	บ้านสันป่าม่วง	8	1,550	1,620	3,170
12.	บ้านดุ่น	11	2,679	2,700	5,379
13.	บ้านใหม่	9	2,520	2,616	5,136
รวม	13 ตำบล	170	52,014	53,411	105,425
	เทศบาลเมืองพะเยา	1	9,641	10,509	20,150
	รวมทั้งสิ้น		61,655	63,920	125,575

ที่มา : บรรยายสรุป อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ปี 2546

ในส่วนขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล 13 แห่ง ตามรายชื่อของตำบลทั้ง 13 ตำบล หน้าที่รับผิดชอบของสภาตำบลส่วนใหญ่มักอยู่ที่การพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านในเขตรับผิดชอบ เช่น การดูแลเรื่องถนน ไฟฟ้า ประปา และบริการ น้ำใช้ การส่งเสริมอาชีพ การศึกษา การฟื้นฟูส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น หน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งตามนโยบายของรัฐบาลในการพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบท คือ โครงการ หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์หรือ One Tambon, One Product (OTOP) ที่ อบต. มักจะต้องเข้ามา เกี่ยวข้อง เช่น การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณ การอบรมกลุ่มผลิตภัณฑ์ OTOPT โดยเฉพาะ สำหรับอำเภอเมืองคือ ผลิตภัณฑ์ผักตบชวา ทั้งจังหวัด อำเภอ องค์การบริหารส่วนจังหวัด และ องค์การบริหารส่วนตำบล ต่างถือนโยบายของรัฐบาล ในการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ OTOPT การส่งเสริม ดังกล่าวแม้จะเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ ผลที่ตามมาคือ การส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญา ชาวบ้าน การรวมกลุ่ม และผู้นำกลุ่มบทบาทสตรี และชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะกล่าวถึงเป็น ลำดับ

ประชากรของอำเภอเมืองพะเยาส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพทำนาและประมง คิดเป็นจำนวน ประมาณร้อยละ 80 อาชีพอื่นเช่น พ่อค้ายักธุรกิจ ข้าราชการ และบริการจะกระจุกตัวอยู่ในเขต เทศบาล หากพิจารณาจำนวนประชากรของทั้งอำเภอจะเห็นว่าร้อยละ 16.05 อยู่ในเขตเทศบาลเมือง ส่วนที่เหลือคือ ร้อยละ 83.95 อยู่นอกเขตเทศบาลหรือเมือง

การแยกเมือง-ชนบท โดยพิจารณาแยกประชากรในเขตเทศบาลเมือง และนอกเขต เทศบาลเมืองดังกล่าว ไม่แสดงให้เห็นความแตกต่างของชีวิตแบบเมือง และชนบทได้อย่างเด็ดขาด เมืองพะเยามีลักษณะของเมืองประเพณีอยู่มาก ชาวเมืองส่วนใหญ่มักจะรู้จักคุ้นเคยหรือเคยพบปะ เห็นหน้ากันอยู่ หากจะสืบสาวหาความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ทุกคนอยู่ใน เครือข่ายเพื่อนของเพื่อน (network of friends of friends) แต่ละคนจะมีเครือข่ายของเพื่อนของตน ซึ่งเมื่อสืบกันต่อ ๆ ไปก็จะพบว่าเพื่อนในเครือข่ายของตนจะเป็นเพื่อนของคนในเครือข่ายของอีก คนหนึ่ง สุดท้ายก็จะพบว่า ทุกคนเป็นเพื่อนของกันและกัน ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง โดยไม่ยึดฐานะชน ชั้นทางสังคมและอำนาจ (Boissevain 1974, Preecha 2002)

นอกจากนี้ นอกเหนือไปจากส่วนราชการที่มีการจัดระเบียบเหมือนกันในทุกจังหวัด การค้าขายการพาณิชย์ของพะเยายังไม่เติบโตเต็มที่ อาจเนื่องด้วยขนาดของจำนวนประชากร และ

สถานที่ตั้งที่เป็นทางผ่านของจังหวัดเชียงรายและเชียงใหม่ที่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว การค้า และมีอาณาเขตติดชายแดนกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่า ลาว

ข้อมูลจากบรรยายสรุปอำเภอเมือง ปี 2546 ซึ่งเห็นว่าเมืองพะเยา “มีการปกครองธุรกิจการค้าเกี่ยวกับการให้บริการและขายเครื่องอุปโภคที่เป็นของเครื่องใช้ประจำวันเป็นส่วนใหญ่ มีบริษัทเพียง 28 แห่ง” (บรรยายสรุปหน้า 8) ในด้านอุตสาหกรรมก็ยังอยู่ในระยะเริ่มต้น เป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางแปรรูปวัตถุดิบที่ได้จากพื้นที่ ดังตารางต่อไปนี้

จำนวนโรงงานอุตสาหกรรม

ประเภทโรงงาน	จำนวน
โรงสีข้าว	8
โรงเลื่อยจักร	1
โรงบ่มใบชา	5
โรงไม้หิน	3
โรงงานขึงดอง	2
โรงงานทำกระดาษ	1
โรงงานอาหารกระป๋อง	1

ที่มา : บรรยายสรุป อำเภอเมืองพะเยา 2546

ส่วนอุตสาหกรรมขนาดเล็ก มักจะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น จักสาน ทำกระดาษสา ทำกรรหิน ตีเม็ดพร้าว เป็นต้น มักจะทำกันทั่วไป เช่น ตำบลบ้านต้า บ้านด้อม บ้านดุ่น และแม่ปืม ทำเครื่องจักสาน ตำบลแม่ท่าเรือ ท่าวังทอง ทำการทอผ้า ตำบลแม่กา บ้านด้อม บ้านใหม่ ทำดอกไม้ประดิษฐ์ และหมู่บ้านในตำบลต่าง ๆ ที่อยู่รอบบริเวณกว๊านพะเยา จะทำการผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวา เช่น ตำบลสันป่าม่วง แม่ใส แม่ท่าเรือ ท่าวังทอง บ้านดุ่น ท่าจำปี เป็นต้น ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาที่ทำกันทั้งในรูปกลุ่ม หรือร้านค้าเอกชนเป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมที่ทำชื่อเสียง และรายได้ให้แก่อำเภอเมืองพะเยาเป็นอย่างมาก

ชีวิตในเมืองของคนพะเยาเป็นไปอย่างเรียบง่าย ชาวบ้านจะตื่นแต่เช้า เพื่อหุงหาอาหาร หรือไปตลาด เตรียมตัวไปทำงาน และไปโรงเรียนสำหรับเด็ก ๆ ตลาดสดในตอนเช้าของเมือง

พะเยา ยังมีลักษณะเป็นแผงลอย หาบเร่ รถเข็น และบริเวณถนนรอบ ๆ ตลาดจะมีชาวบ้านจาก หมู่บ้านใกล้เคียงนำสินค้าจากหมู่บ้านมาวางขายโดยวางสินค้าไว้กับพื้น สินค้าดังกล่าวมีตั้งแต่ ไข่ ไข่ ข้าวสาร ผลไม้ตามฤดูกาล ขนมพื้นบ้าน ปลาที่หาได้จากแม่น้ำหรือกว๊าน ผักพื้นบ้าน เป็นต้น ปริมาณสินค้าที่นำมาจำหน่ายก็มีปริมาณน้อย เช่น ถั่วลิสงต้ม 1 กระบุง แดงโม 50 ลูก เป็นต้น การจำหน่ายก็เป็นการจำหน่ายปลีก และราคาไม่แน่นอน ขึ้นกับปริมาณหรือจำนวนที่ซื้อหรือการต่อรอง ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นพื้นฐานเศรษฐกิจของพะเยา ที่ยังมีลักษณะผสมผสาน ระหว่างเศรษฐกิจประเพณีและเศรษฐกิจสมัยใหม่ “ตลาดแบกะดิน” หรือ “ตลาดสด” ที่ชาวพะเยา เรียกว่า “กาดมั่ว” “กาดเจ้า” “กาดแลง” ยังมีให้เห็นอยู่ทั่วไปไม่ว่าในเมืองหรือชนบท ตลาดเหล่านี้เป็นตลาดซื้อขายเล็ก ๆ น้อย ๆ (ปริมาณไม่ใช่มวลรวม) ของคนในท้องถิ่น ทั้งยังเป็นที่ชุมชน ที่ชาวบ้านมาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารกัน ที่ท้ายตลาดสดในตอนเช้าของตลาดเมืองพะเยา จะมีร้านกาแฟ “โบราณ” ที่ผู้วิจัยชอบไปนั่งสังเกตผู้คนที่ผ่านมาในตลาด ร้านโจ๊กซึ่งมีลักษณะ และรสชาติเหมือนโจ๊ก “สามย่าน” ในกรุงเทพฯ จะมีคนมานั่ง หมุนเวียนกันตลอดเวลา โดยเฉพาะผู้ที่ต้องรีบไปทำงานหรือสำหรับพ่อแม่ผู้ปกครองที่ซื้อไปฝากลูกหลานที่ต้องรีบไปโรงเรียน ประมาณแปดโมงเช้า “กาดเจ้า” “กาดมั่ว” ก็จะเริ่มวาย ธุรกิจก็จะเปลี่ยนไปเป็นการซื้อขายที่รวมตัวกัน ในร้านที่ตั้งอยู่โดยรอบ “กาดเจ้า” “กาดมั่ว” และขยายไปออกไปตามถนนต่าง ๆ

ลักษณะของธุรกิจการค้าในลักษณะดังกล่าว ดูเหมือนจะมีลักษณะหยุดนิ่ง ไม่เจริญเติบโตเหมือนกับธุรกิจการค้าในเมืองเชียงราย เชียงใหม่ แต่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ ในเรื่องนี้ผู้นำท้องถิ่นได้ตระหนักถึงกระแสการเปลี่ยนแปลง ที่จะต้องรุกเข้ามา และมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจท้องถิ่นของพะเยาเป็นอย่างดี ท่ามกลางความวิตกกังวลว่า หนังสือพิมพ์พะเยารัฐ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นได้ลงบทความเรื่อง “โลกาภิวัตน์กับท้องถิ่น” เป็นการเตือนล่วงหน้าให้คนพะเยา ไม่ว่าจะหน่วยงานรัฐ ผู้นำทางธุรกิจ และประชาชนทั่วไปตระหนักถึงการรุกรานของธุรกิจจากภายนอก ไม่ว่าจะจากต่างชาติหรือจากธุรกิจระดับชาติในประเทศเอง “ในไม่ช้านี้ เราคงได้เห็น ไข่ย่างป้าคำจะถูกไข่ย่างซีพีและไข่ย่างเคเอฟซีคึดออกนอกสังเวียน ร้านขนมจีนน้ำเงี้ยวแม่น้ำง จานคว่ำอย่างไม่เป็นท่า เมื่อร้านสุกี้เอ็มเคเอาตามาวางตัดหน้า ด้วยรอยยิ้มของพนักงานสาวสวย ร้านลาบลุงยมจะปิดลงพร้อมกับป้ายร้านแม่คโค่นลถูกปลูกขึ้นเหนือสถานีขนส่งห้างเจริญภัณฑ์ (ศูนย์การค้าเล็ก ๆ แห่งเดียว ในพะเยา) อาจจะมีเบงกาน เมื่อบิ๊กซี-โลตัสขยายปีก ขยายสาขาเข้ามาบนถนนพหลโยธิน ฯลฯ” (พะเยารัฐ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 20 กุมภาพันธ์ -5 มีนาคม 2546) “ไข่ย่างป้าคำ” “ขนมจีนน้ำเงี้ยวแม่น้ำง” “ลาบลุงยม” “ห้างเจริญภัณฑ์” คือตัวแทนธุรกิจแบบประเพณีที่เป็นที่นิยมของชาวพะเยาในปัจจุบัน ในอนาคต เส้นรุ้งของรสชาติและบรรยากาศ

แบบเหนือ ๆ เช่นนี้ จะยังคงอยู่ได้อีกนานแค่ไหน เป็นเรื่องที่จะต้องติดตาม ทูนภายนอกจะเข้ามาครอบงำทุนท้องถิ่นดังเช่นที่เกิดขึ้นที่เชียงใหม่ เชียงราย เป็นสิ่งที่จะหลีกเลี่ยงได้หรือไม่ เหล่านี้ เป็นความรับผิดชอบและการวางแผนของ “ผู้กระทำตัวแทน” (agency) และชาวพะเยาเอง (ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ 2545 : 163-186) การต่อสู้ทางความคิดระหว่างกระแสความทันสมัยกับอนุรักษ์นิยม ดังกล่าว ปรากฏชัดแจ้งในความคิดเกี่ยวกับการพัฒนากว๊านพะเยา และพื้นที่โคขรอบที่ได้กลายมาเป็นประเด็นสาธารณะ ที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

เมืองพะเยาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของจังหวัดและหมู่บ้านรอบ ๆ กว๊านพะเยา โดยที่การคมนาคมทางถนนเชื่อมระหว่างจังหวัด อำเภอ และหมู่บ้านอยู่ในสภาพที่ดีมาก และเป็นไปอย่างทั่วถึง ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทจึงไม่แตกต่างกันอย่างมากมายนัก ชาวบ้านจากต่างอำเภอ หรือชาวบ้านในเขตอำเภอเมืองเดินทางเข้ามาทำธุระในเมืองพะเยาได้อย่างสะดวกและสม่ำเสมอ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าในเมืองกับชาวบ้าน โดยเฉพาะพ่อค้าที่ทำธุรกิจการเกษตรจะเป็นไปอย่างใกล้ชิด สำหรับหมู่บ้านรอบกว๊านพะเยาที่แม่ชาวบ้านจะมีอาชีพทำนาแต่ก็มักจะมีอาชีพเสริมเช่น การประดิษฐ์ดอกไม้ เย็บปักถักร้อย อุตสาหกรรมอาหารขนาดเล็ก ผลิตภัณฑ์ผักตบชวา เป็นต้น ชาวบ้านเหล่านี้ต้องติดต่อซื้อขายทำธุรกิจกับพ่อค้าในเมือง Kitahara (2002) พบว่า ในการพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน อุตสาหกรรมครัวเรือนเป็นอุตสาหกรรมท้องถิ่นที่เป็นอาชีพเสริมที่ทำรายได้ให้กับเกษตรกรและเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดย่อมเหล่านี้เชื่อมชนบทเข้ากับเมือง การพึ่งพาในลักษณะตอบสนองซึ่งกันและกันระหว่างเมืองและชนบทของพะเยาเห็นได้ชัดเจนในเรื่องของการเกษตร และอุตสาหกรรมชุมชน การซื้อขายแลกเปลี่ยน และการจ้างแรงงาน ชาวบ้านรอบ ๆ กว๊านที่ทำอาชีพเสริมดังกล่าวข้างต้นจะมีรายได้เพิ่มเติมเฉลี่ยประมาณ 3,000 บาท ความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงกันทำให้ความรู้สึก และความสัมพันธ์ระหว่างคนในเมือง และคนในชนบทไม่ได้ห่างเหินกัน หรือเป็น “คนแปลกหน้า” การเชื่อมโยงกันทางการเมือง การบริหาร การศึกษา และศาสนา ล้วนแล้วแต่ผูกพันคนพะเยาทั้งในเมืองและในชนบทเข้าไว้ด้วยกัน

ในอดีต เวียงพาวเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่ประกอบด้วยเวียงต่าง ๆ จำนวนมาก ปัจจุบันเมืองพะเยาเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงอำเภอ หมู่บ้านต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน แม่น้ำและลำน้ำตามธรรมชาติแต่เดิมคือ เส้นเลือดที่เชื่อมโยงชุมชนต่าง ๆ กว๊านพะเยาในปัจจุบันได้ก่อกำเนิดชุมชน กว๊านพะเยาที่เป็นเสมือนศูนย์กลางตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ตลอดทั้งจังหวัด ผ่านแม่น้ำ ลำคลองสายต่าง ๆ เฉพาะในเมืองพะเยาบริเวณรอบกว๊านพะเยาเป็นที่ตั้งของชุมชน

เมือง และชุมชนชนบท ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน หรือขัดแย้งกัน
ระหว่างกลุ่มคนทั้งสองกลุ่ม ซึ่งสุดท้ายจะมีผลกระทบต่อชุมชนทั้งจังหวัด ซึ่งเราจำเป็นต้องทำ
ความเข้าใจอย่างลึกถึงยงไม่ได้

กว๊านพะเยา และการท่องเที่ยว : การเมืองเรื่องการพัฒนา

กว๊านพะเยานับเป็นแหล่งน้ำสำคัญของพะเยามาแต่ครั้งอาณาจักรสุโขทัย แต่เดิมมีลักษณะเป็นบึงธรรมชาติ มีลำน้ำสาขาต่าง ๆ ที่เป็นแม่น้ำลำธารต่าง ๆ ไหลมาจากเทือกเขาฝิปันน้ำหรือคอยหลวง (คอยบุษราคัม) ทางทิศตะวันตกของกว๊านพะเยา เช่น ลำน้ำแม่ท่าเรือ ร่องเฮือ ร่องใส ลำน้ำแม่ต๋อน ลำน้ำแม่ต๋อม ลำน้ำแม่ต้า และอื่น ๆ นอกจากนั้นน้ำอีกส่วนหนึ่งของกว๊านพะเยาไหลมาจากหนองเล็งทราย ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำแม่อิงที่สำคัญ ลำน้ำอิงเป็นลำน้ำที่เชื่อมหนองเล็งทรายเข้ากับกว๊านพะเยา น้ำในกว๊านจะมีมากแต่เฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น ในฤดูแล้งจะมีสภาพเป็นบึงข่ม ๆ และมีบวก หนองอยู่รอบ ๆ กว๊าน เช่น หนองข้างแดง หนองเอี้ยง หนองวัวแดง บวกต๋ม บวกกุ้ง เป็นต้น ในฤดูแล้งผู้คนสามารถเดินข้ามฝั่งของกว๊านพะเยาได้ สมัยก่อนกว๊านถูกแบ่งโดยลำรางน้ำแม่ร่องน้อยแบ่งพื้นที่กว๊านเป็น 2 ตอน คือ กว๊านน้อย และกว๊านหลวง กว๊านหลวงหรือหนองหลวงเดิมเรียกกันว่า “หนองเอี้ยง” น้ำจากทั้งกว๊านจะไหลลงสู่แม่น้ำอิง ผ่านอำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำของจังหวัดพะเยา และไหลไปพบกับแม่น้ำโขงที่บ้านปากอิง อำเภอเชียงของจังหวัดเชียงราย (ดูแผนที่ 2 หน้า 45)

“หนองเอี้ยง” เป็นแหล่งพันธุ์ปลาน้ำจืดนานาชนิด อันเนื่องมาจากเป็นแหล่งเชื่อมต่อกับสายธารธรรมชาติหลายสายดังกล่าวแล้ว ในสมัยขุนจอมธรรม กษัตริย์ผู้สร้างอาณาจักรสุโขทัยที่อพยพย้ายจากเมืองเชียงแสน (สวีสวดี อ่องสกุล 2544) ได้เลือกทำเลนี้ สำหรับตั้งอาณาจักร โดย มีกว๊านพะเยา และคอยหลวงเป็นแหล่งน้ำ และเป็นทำเลที่มีชัยภูมิเหมาะสำหรับการสร้างบ้านแปงเมือง ทำให้เกิดชุมชนน้อยใหญ่ (เวียง) ขึ้นรายล้อมกว๊านพะเยาและลุ่มแม่น้ำอิง ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ทางราชการในสมัยต่อ ๆ มาได้จัดให้มีการศึกษาและสำรวจกว๊านพะเยาเป็นระยะ ๆ โดยเล็งเห็นว่าเป็นแหล่งน้ำสำหรับพันธุ์ปลาที่สำคัญ ในปี 2482 กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้ดำเนินการสร้างทำนบและประตูระบายน้ำ เพื่อสามารถเก็บกักน้ำเพื่อการบริโภค และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา ผลจากการสร้างประตูระบายน้ำที่แล้วเสร็จในปี 2484 ทำให้น้ำท่วมที่หนอง ทীবวก ที่ร่องน้ำในบริเวณกว๊านพะเยา และลามไปท่วมที่ดินและบ้านเรือนราษฎรบางส่วนในบริเวณใกล้เคียง หนองน้ำธรรมชาติของกว๊านพะเยา จึงกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่เป็น

“กว๊านพะเยา” มาจนถึงปัจจุบัน นับแต่นั้นมา “รัฐ” จึงได้เข้ามาเป็นผู้ควบคุมออกกฎหมาย กฎระเบียบและข้อบังคับฉบับต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้น้ำและกิจกรรมต่าง ๆ ในกว๊านพะเยาค่อยมาเป็นสำคัญ

กว๊านพะเยาเป็นส่วนหนึ่งในสามส่วนของลุ่มแม่น้ำอิง มีพื้นที่สูงล้อมรอบลุ่มแม่น้ำอิง (ดูแผนที่ 2 หน้า 45) อันประกอบด้วยลุ่มน้ำอิงตอนบนหรือป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ลุ่มน้ำอิงตอนกลางหรือกว๊านพะเยาก่อนประตูระบายน้ำทางทิศใต้ และลุ่มแม่น้ำอิงตอนล่าง ซึ่งเริ่มที่หลังประตูระบายน้ำทางทิศใต้ลงไปจนถึงปากน้ำอิง ลุ่มน้ำอิง เป็นลุ่มน้ำอยู่ระหว่างงามเขาตอนเหนือของเทือกเขาผีปันน้ำตอนกลาง หุบเขาลุ่มน้ำอิงมีที่ราบขนาดกว้างขวางบนแม่น้ำอิง ตลอดเส้นทางตั้งแต่อำเภอแม่ใจ อำเภอเมือง อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน และอำเภอเชียงคำของจังหวัดพะเยา แล้วเข้าเขตอำเภอพาน ป่าแดด และเทิง ของจังหวัดเชียงราย ผลประโยชน์จากกว๊านพะเยา และแม่น้ำอิง มีทั้งในทางนิเวศน์วิทยา การเกษตร การประมง ป่าไม้ ตลอดจนการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และศูนย์การค้า การพาณิชย์ ซึ่งมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพะเยาโดยทั่ว ได้กลายมาเป็นประเด็นการเมือง ระหว่างรัฐ และผู้ที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับทั้งนักการเมือง นายทุน พ่อค้า นักธุรกิจ ชาวบ้าน ชาวประมง และผู้ประกอบการอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดย่อม

ชุมชนรอบกว๊านพะเยา

พื้นที่รอบกว๊านพะเยาสามารถแยกได้เป็นสองส่วน ตามลักษณะพื้นที่และการใช้ประโยชน์ที่ดิน กล่าวคือ (ดูแผนที่ 4 หน้า 61)

1) พื้นที่ด้านทิศตะวันออกของกว๊านพะเยา เป็นที่ตั้งของชุมชนเมืองอยู่ในเขตเทศบาลเมืองพะเยา ครอบคลุมตำบลเวียง และตำบลแม่ต๋ำ มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อาคารร้านค้าพาณิชย์และตลาดดังกล่าวแต่ต้น ตลอดจนสถานที่ราชการที่สำคัญ ๆ ตั้งอยู่มากมาย โดยเฉพาะชุมชนริมฝั่งกว๊านทางตะวันออก มีชุมชนสำคัญคือ ชุมชนเวียงที่เป็นย่านธุรกิจ ชุมชนแม่ต๋ำ ชุมชนประตูประสาธ ชุมชนสันแกลบดำ เรื่อยไปจนถึงบ้านแท่นดอกไม้ มีร้านค้า ร้านอาหารผุดขึ้นเรียงรายไปตามถนนเลียบกว๊านพะเยาของฝั่งนี้

2) พื้นที่ตำบลตะวันตกของกว๊านพะเยา มีลักษณะเป็นเขตชนบทเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน และพื้นที่เกษตรกรรม จำนวน 4 ตำบล คือ ตำบลบ้านต๋อม ตำบลสันป่าม่วง ตำบลสาาง และตำบลแม่ใส (มนตรา พงษ์นิล 2547 หน้า 6) อาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านแถบนี้คือ ทำไร่ ทำนา ทำประมง

ขนาดเล็ก อุตสาหกรรมชุมชนขนาดย่อม เช่น จักสานผักตบชวา ทำครกหิน และแกะสลัก
พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างเมืองพะเยา ตีมีด ทำปลาสามปลาปัก เป็นต้น

การแยกเขตเมืองและชนบทรอบกว๊านพะเยาหาได้เป็นไปอย่างเด็ดขาด ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ผู้คนรอบ ๆ กว๊านต่างเข้ามาเกี่ยวข้องกับทั้งโดยตรง และทางอ้อม เมืองเป็นศูนย์กลางชีวิตสำคัญของคนรอบ ๆ กว๊าน กว๊านพะเยาเองก็เป็นทรัพยากร และสมบัติของคนพะเยา ผลกระทบต่อกว๊านพะเยาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องทั้งคนรอบ ๆ กว๊าน ไม่ว่าจะ ชาวเมืองหรือชาวชนบทและแม้กระทั่งผลกระทบต่อคนในเขตชนบทอื่น ๆ ของจังหวัดพะเยา โดยทั่วไป สำเนียงร่วมของการเป็นเจ้าของและการอนุรักษ์กว๊านพะเยา มีอยู่ในคนรอบ ๆ กว๊าน พะเยาอย่างแนบแน่น อันนำมาซึ่งความขัดแย้งทางความคิด ผลประโยชน์ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กับกว๊านพะเยา ในการพัฒนาหรืออนุรักษ์กว๊านพะเยาต่อมาเป็นสิ่งสำคัญ (มนตรา พงษ์นิล 2547)

การพัฒนากว๊านพะเยาโดยรัฐ

กิจกรรมการพัฒนาของรัฐที่เกี่ยวกับกว๊านพะเยา เริ่มตั้งแต่รัฐได้เข้ามาดำเนินการสร้าง ประตुरะบายน้ำ ในปี 2482 ปัญหาได้เกิดขึ้นปรากฏชัดเจนเป็นสิ่งสำคัญ เช่นในปี 2533 มีกรณีบุกรุก ที่ดินราชพัสดุ บริเวณริมกว๊าน โดยผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น มีการอ้างเอกสารสิทธิ์ น.ส.3 ในพื้นที่ดังกล่าว (พระราชชาติรุกิจ 5-7 ธ.ค. 2533 : 2) และรายงานของที่ดินจังหวัดพะเยา บันทึกไว้ว่าในปี 2533 จังหวัดจัดเก็บรายได้จากการซื้อขายที่ดินในจังหวัดพะเยาได้ถึง 48 ล้านบาท โดยมีคนต่างถิ่นเข้ามา ซื้อเป็นส่วนใหญ่ จุดที่มีการซื้อขายกันอย่างคึกคัก ได้แก่บริเวณรอบกว๊านพะเยา ที่ดินตามแนว ถนนพหลโยธิน เป็นต้น โดยเป็นการซื้อเพื่อเก็บเอาไว้เก็งกำไรในอนาคต (พระราชชาติรุกิจ 17-19 ม.ค. 2534 : 2)

นอกจากนี้ในปี 2537 ได้มีรายงานว่า มีนักลงทุนกลุ่มโรงแรมและคอนโดมิเนียมทั้งใน ประเทศและต่างประเทศ เข้ามาซื้อที่ดินบริเวณรอบกว๊านพะเยาฝั่งตะวันตก เนื่องจากเห็นว่า ที่ดิน ริมกว๊านพะเยาเหมาะที่จะสร้างอาคารตึกสูงประเภทโรงแรมหรือที่พักตาก เพราะมีฉากหลังเป็น ภูเขา และกว๊านพะเยาและบริเวณ โดยรอบที่เป็นเมืองที่เงียบสงบ ปัญหาติดขัดอยู่ที่ประกาศของ จังหวัดที่ห้ามมิสิ่งปลูกสร้างหรืออาคารสูงในเขต 300 เมตรจากกว๊านพะเยา ซึ่งหอการค้าจังหวัด พะเยาในสมัยนั้น ได้วิพากษ์และต้องการให้มีการเปลี่ยนวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์จากกว๊าน พะเยา โดยเพิ่มประโยชน์ทางการชลประทานเพื่อการท่องเที่ยวด้วย (ผู้จัดการรายวัน 10 มี.ค. 2527 : 37)

ความพยายามที่จะพัฒนาการท่องเที่ยว โดยอาศัยกวี้นพะเยา ได้เริ่มมีการอ้างอิงกับรายได้ และการส่งเสริมอาชีพของราษฎรเข้ามาสนับสนุน ในปี 2539 หอการค้าจังหวัดพะเยาได้ยื่นเรื่อง ขออนุมัติใช้พื้นที่ 1 ไร่ ริมนกวี้นพะเยาจากราชพัสดุเพื่อใช้ในการก่อตั้งศูนย์สินค้าหัตถกรรม พื้นบ้าน โดยอ้างว่าชาวบ้านรอบ ๆ กวี้นมีอาชีพในทางหัตถกรรม เช่น เครื่องจักสานผักตบชวา เครื่องปั้นดินเผา การเจียรระโนพลอย อันจะมีผลให้เกิดการขยายตลาดการจำหน่ายที่กว้างขึ้น และ สอดคล้องกับแผนพัฒนาที่ริมนกวี้นพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว (กรุงเทพฯธุรกิจ 4 ก.ย. 2539 : 12) โครงการดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จ ในปี พ.ศ. 2544 “คณะกรรมการพัฒนากวี้นพะเยา” ได้ เปลี่ยนชื่อเป็น “คณะกรรมการพัฒนากวี้นพะเยาและการท่องเที่ยวจังหวัดพะเยา” โดยมีผู้ว่า ราชการจังหวัดเป็นประธาน และผู้แทนจากหน่วยงานราชการ และองค์กรเอกชนเป็นกรรมการ

กิจกรรมการพัฒนากวี้นพะเยา เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เมื่อ นโยบายของรัฐเริ่มหันมาส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทย ทางราชการของจังหวัดพะเยาก็ได้ พยายามสร้างและประชาสัมพันธ์ ให้จังหวัดพะเยาเป็นศูนย์กลางเส้นทางการท่องเที่ยวในเขต ภาคเหนือตอนบน ในระยะถัดมาจึงปรากฏพบว่า มีความพยายามจากองค์กรเอกชนในจังหวัดเสนอ ให้มีการตั้งศูนย์นิคมอัญมณีขึ้นที่ริมนกวี้นพะเยา (กรุงเทพฯธุรกิจ 4 ก.ย. 2539 : 12) โดยการ สนับสนุนจากนักการเมืองระดับชาติ การพยายามเสนอให้มีการเช่าจักรยานน้ำในกวี้นพะเยา (สำนักงานจังหวัดพะเยา 2540) ของผู้ประกอบการที่มีความสัมพันธ์กับนักการเมืองท้องถิ่นในสมัย นั้น ซึ่งได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากประชาชนและนักการเมืองคู่แข่งจนทำให้เรื่องนี้ถูกระงับไป (มนตรา 2547 : 11)

อย่างไรก็ตามโครงการกวี้นพะเยาโดยรัฐที่ผูกพันกับการท่องเที่ยวที่สามารถดำเนินการได้ ก็ได้รับการอนุมัติตั้งแต่ปี 2515 เช่น 1) โครงการสวนสาธารณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ริมนกวี้นพะเยาฝั่ง ตะวันออกในเขตชุมชนเมืองที่มีร้านอาหารริมนกวี้นพะเยาตั้งอยู่ ซึ่งมีการปรับปรุงหลายครั้ง 2) โครงการก่อสร้างสวนสาธารณะน้ำจืดชายกวี้นพะเยา 3) โครงการก่อสร้างถนนเลียบชายกวี้น พะเยา เทศบาลเมืองพะเยา 4) โครงการน้ำพุกวี้นพะเยา 5) โครงการสร้างผนังป้องกันน้ำท่วม ชุมชนรอบกว้างพะเยา 5 ตำบล - 5 อบต. 6) โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นต้น ในบางคราวการปรับปรุงภูมิทัศน์ มีการถมดินลงไปริมกวี้นพะเยาด้วย ซึ่งได้รับการ ประทับจากประชาชนและ “กลุ่มรักษ์กวี้นพะเยา” เนื่องจากเห็นว่าเป็นการทำลายระบบนิเวศน์ กวี้นพะเยา (ผู้จัดการรายวัน 19 ส.ค. 2536 : 2) แต่อย่างไรก็ตามในที่สุด การปรับปรุงดังกล่าวก็ได้ ดำเนินการต่อไปจนแล้วเสร็จ

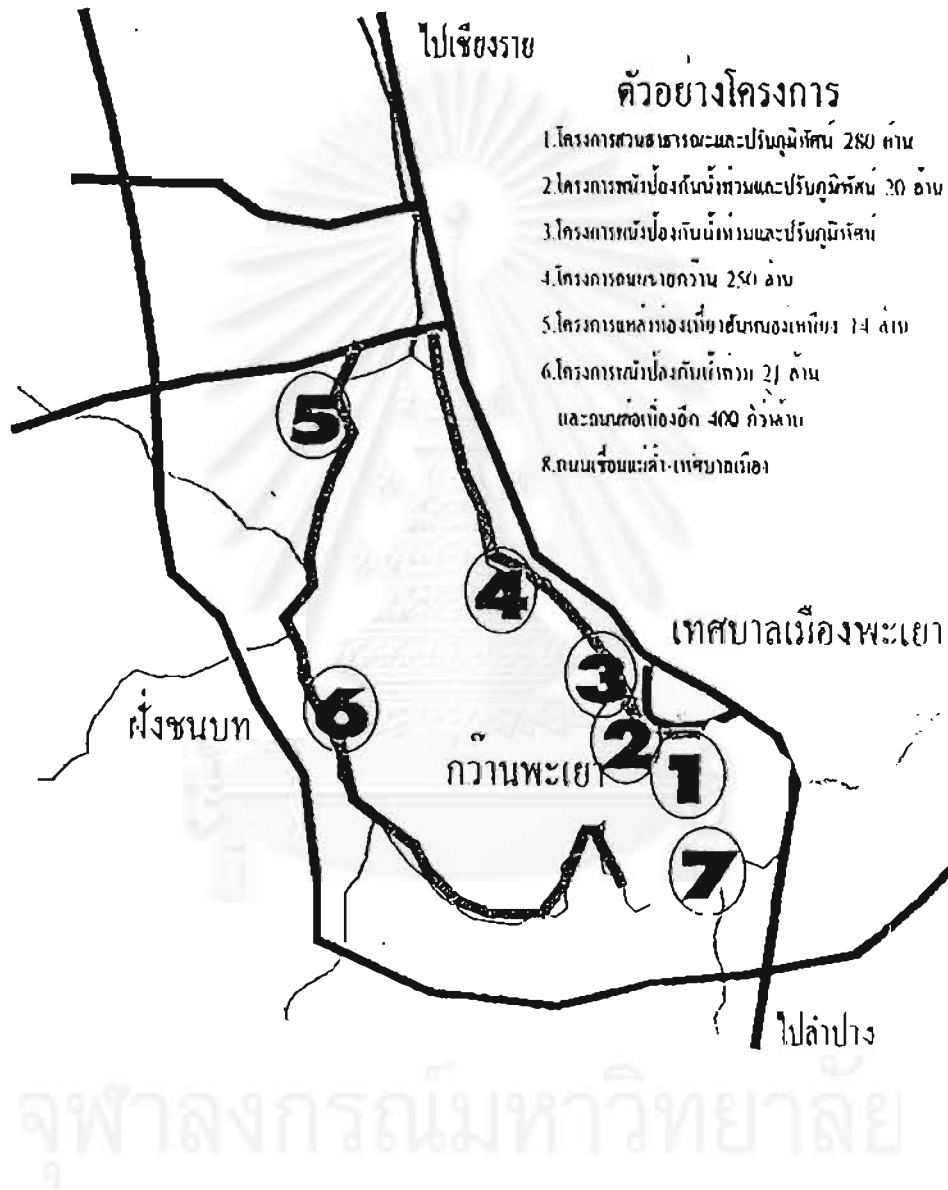
กระแสความขัดแย้งเกี่ยวกับการพัฒนาบ้านพะเยาเพื่อการท่องเที่ยวที่ปรากฏชัดที่สุด เห็นจะได้แก่การจัดให้มีการแข่งขันเจ็ทสกีในกว๊านพะเยาเมื่อ พ.ศ. 2541 เพื่อประชาสัมพันธ์จังหวัดพะเยา และกว๊านพะเยา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญภาคเหนือ การประท้วงได้เกิดขึ้นจากประชาชนหลังจากที่มีการจบการแข่งขัน โดยเหตุผลในเรื่องผลกระทบต่อระบบนิเวศและความสงบของกว๊านพะเยา ทำให้การพยายามพัฒนาบ้านพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างชาลงไป (มาตรา 2547 : 13)

ถึงอย่างไรก็ตาม กว๊านพะเยายังคงถูกถือเป็นสถานที่สำคัญของจังหวัดในเรื่องของการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวอยู่เสมอมา นโยบาย UNSEEN Thailand ของรัฐบาลปัจจุบันได้ปลูกกระแสการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดพะเยา และกว๊านพะเยาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง นอกเหนือจากโครงสร้างอนุรักษ์และพัฒนาบ้านพะเยาตามวัตถุประสงค์เดิม โครงการพัฒนาบ้านพะเยาได้รับการเสนอขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งที่ดำเนินไปแล้วเช่น โครงการปรับปรุงภูมิทัศน์รอบกว๊าน โครงการลานสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์โดยเทศบาลเมืองพะเยา โครงการที่ใหญ่ที่สุดจากการเสนอของ อบต. 5 แห่งในพื้นที่รอบกว๊านพะเยาคือ โครงการสร้างผนังป้องกันน้ำท่วมรอบกว๊านพะเยาฝั่งตะวันตก และถนนต่อเนื่อง (ดูแผนที่ 5 หน้า 66) เชื่อกันว่าโครงการต่าง ๆ ทั้งโดยรัฐและชุมชนเป็นโครงการย่อย (เสริม) ของโครงการใหญ่ คือ โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยว และการกระจายความเจริญเข้าสู่ชุมชนชนบทฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยา โดยอาศัยสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการสนับสนุนโดยหน่วยงานรัฐหลายหน่วยงาน เป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวอีกอย่างหนึ่งนอกเหนือจากสถานที่ท่องเที่ยวอื่น ๆ ในตำบลรอบ ๆ กว๊านพะเยา โครงการผนังป้องกันน้ำท่วมในอนาคตมีแผนที่จะพัฒนาให้เป็นถนนรอบกว๊านพะเยาที่เชื่อมโยงหมู่บ้านและชุมชนเมืองทางฝั่งตะวันตก และตะวันออกให้ติดกัน ทำให้ผู้คนและนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปท่องเที่ยวและชมสินค้ารอบกว๊านพะเยาได้สะดวกมากขึ้น นอกจากนี้อาจจะให้มีการพาเรือ สำหรับชาวบ้านและนักท่องเที่ยวข้ามฟากจากฝั่งตะวันออกสู่ฝั่งตะวันตกของกว๊านพะเยา โดยเริ่มมีการจัดทำทำเทียบเรือขึ้น ณ บริเวณสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยาแล้ว

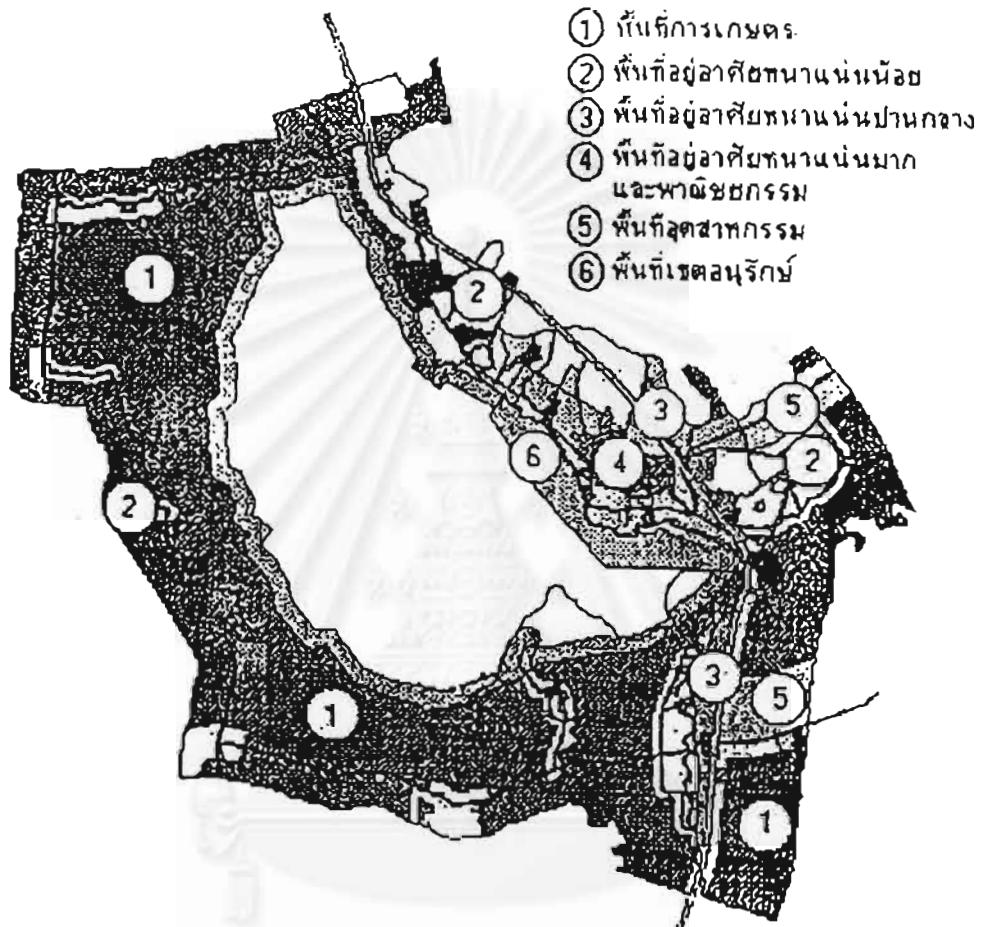
โดยสรุป นโยบายและการดำเนินการดังกล่าว เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปว่า กว๊านพะเยาถูกถือไว้เป็นสถานที่สำคัญในการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดพะเยา เป็นแหล่งที่จะสร้างงานและรายได้ให้กับประชาชนในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว อุตสาหกรรมชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และการบริการ ตลอดจนการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและอื่น ๆ ถึงแม้จะมีการหยิบยกปัญหาของโครงการดังกล่าวว่า อาจจะเอื้อผลประโยชน์ทางธุรกิจการท่องเที่ยวให้แก่

กลุ่มนายทุนภายนอกที่ได้ตกลงซื้อขายที่ดินริมกว๊านพะเยาฝั่งตะวันตกจากชาวบ้านไว้แล้วเป็นส่วน
ใหญ่ก็ตาม แต่ปัญหาดังกล่าวฝั่งเมืองจังหวัดพะเยา ก็ได้ประกาศใช้ผังเมืองรวมเมืองพะเยาแล้วเมื่อ
พ.ศ. 2545 และปรับปรุงแก้ไขครั้งที่ 1 พ.ศ. 2546 (แผนที่ 6 หน้า 67) ซึ่งได้ประกาศให้เขตที่ดินริ
มกว๊านพะเยาฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ชนบทและเกษตรกรรม ซึ่งปัจจุบันอยู่ในการ
ครอบครองของกลุ่มนายทุนภายนอกนั้น ทำให้ยังไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ จากกลุ่มนายทุนในการ
ประกอบธุรกิจและการท่องเที่ยวขึ้นในที่ตั้งกล่าวที่ตนเองครอบครองอยู่ (มนตรา 2547 : 16)

แผนที่ 5 แผนที่แสดงโครงการพัฒนากวานพะเยา

แผนที่ 6 แผนที่แสดงเขตผังเมืองรวมเมืองพะเยา

ข้อที่น่าสังเกตคือ การพัฒนาบ้านพะเยาและชุมชนโดยรอบของเมืองพะเยา เพื่อการท่องเที่ยวเชิงอุตสาหกรรม ยังคงพยายามสร้างความชอบธรรม และอ้างอิงเหตุผล โดยการเสริมสร้างโครงการอุตสาหกรรมชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และการให้ความสำคัญต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีรากฐานทางประวัติศาสตร์ ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนรอบกว๊านพะเยาที่นอกเหนือไปจากหน้าที่ประจำที่พึงกระทำของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ บำรุง ดูแลรักษากว๊านพะเยาที่เป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวพะเยาหลายพวกหลายกลุ่ม เช่น ชาวประมงที่ชีวิตความเป็นอยู่ขึ้นกับการหาปลาในกว๊านพะเยาเพื่อการบริโภคและจำหน่าย ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป (คนหาปลาในกว๊านพะเยา 2546)

“คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์กว๊านพะเยา และแม่น้ำอิง¹

นิคม บุญเสริม (อ้างใน มนตรา 2547 : 18) ได้กล่าวถึงความสำคัญของกว๊านพะเยา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศของกลุ่มน้ำอิง เกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำอิงทั้งในแง่ความหลากหลายทางชีวภาพ คุณค่าและการใช้ประโยชน์ ตลอดจนเรื่องของการจัดการและการคุกคามจากโครงการพัฒนาบ้านพะเยาของภาครัฐ เช่น การสร้างแนวถนนรอบกว๊านพะเยา การออกโฉนดครุกล้ำพื้นที่ในกว๊านพะเยา และอื่น ๆ มีผลทำให้ระบบนิเวศได้รับความกระทบกระเทือน ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง ทั้ง ๆ ที่กว๊านพะเยาได้ถูกจัดประเภทตามอนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำ (Ramsar Convention) ที่มีความสำคัญในระดับนานาชาติ มีคุณค่าความสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมสมควรแก่การอนุรักษ์ นอกจากนี้ในปี 2475 ได้มีมติคณะรัฐมนตรี ประกาศให้กว๊านพะเยาเป็น “แหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์ของท้องถิ่น” และเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญปัจจุบันที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การบำรุงรักษา การคุ้มครอง การส่งเสริมและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวมีอิทธิพลในการเริ่มรวมตัวกันของประชาชนและกลุ่มองค์กรที่ไม่ใช่ภาครัฐ เพื่อสร้างสำนึกร่วมในคัดค้านตรวจสอบโครงการต่าง ๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับกว๊านพะเยาตั้งแต่แรกเริ่มเพื่ออนุรักษ์กว๊านพะเยาโดยอิงแนวคิดในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการสร้างและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และโดยเฉพาะแนวคิดพื้นบ้านในเรื่อง “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ซึ่งหมายถึงคนที่กินและใช้แม่น้ำลำธารเดียวกัน ซึ่งก็คือ

¹แนวคิดเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ได้มีการอภิปรายไว้อย่างกว้างขวางใน ยศ สันตสมบัติ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2536.

แม่น้ำลำธารในส่วนต้นน้ำ กว๊านพะเยา และแม่น้ำลำธารส่วนปลายน้ำของน้ำอิงโดยตลอดทั้งสามส่วน “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่รวมเอาคนในชุมชนต่าง ๆ ทั้ง 2 ฝั่งของกลุ่มน้ำอิง จึงมีความหมายในแง่เป็นแผนภูมิทางความคิด (cognitive map) ในการร่วมมือกันของคนจำนวนมากที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีเหมืองฝาย ผีขุนน้ำ ผีปู่ย่า และการจัดดูแลป่าชุมชนแบบ “ป่าหน้าหมู” (มนตรา 2547 : 20)

พัฒนาการของการรวมตัวกันเพื่อปกป้องและอนุรักษ์กว๊านพะเยาโดยประชาชนและกลุ่มองค์กรเอกชน อาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วง ช่วงแรกเป็นช่วงของการรวมตัวเพื่อต่อต้านหรือตอบโต้โดยทันที (spontaneous reaction) ส่วนช่วงที่สองการรวมตัวกัน มีลักษณะเป็นขบวนการมากขึ้นภายใต้การนำและสนับสนุน โดยองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO)

ในช่วงแรก เหตุการณ์ที่ชัดเจนคือ การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในเมืองในปี พ.ศ. 2533 เกิดความตระหนักถึงความเสื่อมโทรมของกว๊านพะเยา จึงได้เริ่มมีการรณรงค์สร้างจิตสำนึก โดยการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนพะเยาร่วมกันฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการพัฒนากว๊านพะเยา

ความรู้สึกรู้สึกผูกพันและรับผิดชอบต่อการพัฒนากว๊านพะเยาได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในปี 2535 ชาวบ้านหลายตำบลได้รวมตัวกันเรียกร้องให้มีการตรวจสอบกรณีมีข้าราชการและนายทุนบุกรุกเข้าถือกรรมสิทธิ์ยึดครองพื้นที่กว๊านพะเยา ทั้งในรูปแบบ นส.3 และ โฉนดที่ดิน การคัดค้านการขุดจัดตั้งศูนย์หรือนิคมอุตสาหกรรมเกี่ยวกับอัญมณีที่ริมกว๊านพะเยาโดยนักการเมืองระดับชาติ และหอการค้าจังหวัดพะเยา ในปี 2536 มีการรวมตัวครั้งยิ่งใหญ่เพื่อคัดค้านการถมดินล้นลงไปนกว๊านพะเยาโดยเกิดกลุ่ม “ลูกน้ำกว๊านพะเยา” และ “กลุ่มอนุรักษ์กว๊านพะเยา” เป็นแกนนำในการคัดค้านโครงการของรัฐที่ชาวบ้านเห็นว่าป็นประเด็นความสมดุลทางนิเวศวิทยาของกว๊านพะเยา แต่ฝ่าย “รัฐ” เห็นว่าเป็นเรื่องของการ “พัฒนา” โครงการดังกล่าวจึงได้ระงับไป แต่เรื่องดังกล่าวหาได้สิ้นสุดลงโดยสิ้นเชิง ได้มีการอภิปราย สัมมนา เขียนบทความ ทั้งสนับสนุนและคัดค้าน ประเด็นดังกล่าวจึงกลายเป็นประเด็นทางการเมือง และประเด็นสาธารณะที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์ของหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐคือ เทศบาลเมืองพะเยา หอการค้าพะเยา ประมงจังหวัดพะเยา นักการเมืองทั้งในท้องถิ่น และระดับชาติที่จะรักษาหรือเรียกร้องอำนาจการสนับสนุนจากประชาชน และฝ่ายประชาชนโดยทั่วไป สุดท้ายรัฐสามารถชนะโดยถือความชอบธรรมจากกระแสการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม ปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการพัฒนาควีนพะเยายังคงดำเนินต่อไป โดยเฉพาะการไม่เห็นด้วยกับรัฐในการพัฒนาโครงสร้างขนาดใหญ่เกี่ยวกับควีนพะเยา ซึ่งภาครัฐได้สร้างและวางแผนดำเนินการเป็นระยะ ๆ เมื่อกระแสการคัดค้านเบาบางลง สิ่งสำคัญก็คือ กระแสการคัดค้านและการก่อตัวของกลุ่มต่าง ๆ ได้จุดประกายทางจิตสำนึกของประชาชนพะเยาที่ให้ความสนใจปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับควีนพะเยามากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาปกติในชีวิตประจำวัน เช่น ปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัญหาขยะ ปัญหาการใช้สารเคมีในพื้นที่เกษตรกรรมริมควีน และอื่น ๆ โดยเฉพาะความระมัดระวังโครงการพัฒนาของรัฐที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศของควีนพะเยา เช่น ปัญหาฝนแล้งใน พ.ศ. 2536 ชาวบ้านได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของควีนพะเยาและลุ่มน้ำอิง ซึ่งไม่เป็นเรื่องของควีนเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งต้นน้ำ ปลายน้ำ และของควีนพะเยาในเขตลุ่มแม่น้ำอิงโดยรวม นั่นคือของ“คนกินน้ำแม่เดียวกัน”

ในช่วงที่สอง เราจะเห็นว่าการรณรงค์ในการอนุรักษ์ควีนพะเยาขององค์กรเอกชน กับการพัฒนาควีนพะเยาโดยฝ่ายรัฐ และนายทุน ทำให้ฝ่ายองค์กรเอกชนเห็นว่าภารกิจ “ปัญหา” ของควีนพะเยา ไม่สามารถจะจำกัดเฉพาะส่วนของกายภาพหรือตัวควีนพะเยาโดยเฉพาะในตัวของมันเอง “ปัญหา” ดังกล่าวถูกนำเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนแถบลุ่มน้ำอิงทั้งหมด โดยองค์กรพัฒนาเอกชน ภายใต้วาทกรรม “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” “ปัญหา” ดังกล่าวก็ถูกนำเข้ามาเกี่ยวข้องกับการสร้างรายได้ สร้างงาน แม้กระทั่งฟื้นฟูอนุรักษ์วัฒนธรรมภายใต้วาทกรรม “การพัฒนา” ของฝ่ายรัฐ และนายทุน

ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ (2546 อ้างใน มนตรา 2547 : 19) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของการรวมกลุ่มองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาของกลุ่มประชาชนในช่วงที่สองที่มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งควีนพะเยาและลุ่มแม่น้ำอิงทั้งหมด การรวมกลุ่มดังกล่าวสืบเนื่องจากการรวมตัวในช่วงแรก ซึ่งสามารถสรุปให้ชัดเจนขึ้นเป็น 2 ประเด็น

1. ชุมชนได้รับผลกระทบจากนโยบาย กฎหมายและโครงการพัฒนาของรัฐ เช่น การสัมปทานทำไม้ของนายทุน การสัมปทานพื้นที่ป่าเพื่อทำเหมืองแร่ และการประกาศอนุรักษ์เขตพันธุ์ปลาควีนพะเยา

2. ชุมชนได้รับความเดือดร้อนจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ปัญหามลพิษ น้ำเน่าเสีย น้ำท่วม การลดลงของพันธุ์ปลาสัตว์น้ำ ขาดแคลนน้ำใช้อุปโภคบริโภคและการเกษตร การบุกรุกที่ทำกินเข้าไปในเขตป่าของชุมชนและการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

ดังนั้น วิธีการในการแก้ปัญหาที่เป็นทางเลือกหนึ่งซึ่งแตกต่างไปจากการพัฒนาบริเวณของภาครัฐคือ การให้ความสำคัญกับความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาของบริเวณพัฒนาเป็นหลักตามประเด็นปัญหา 2 ประการที่กล่าวข้างต้น โดยเฉพาะความพยายามที่จะชี้ให้เห็นสถานการณ์ปัญหาของบริเวณพัฒนาที่มีความสัมพันธ์กับลุ่มน้ำอิงส่วนต้นน้ำ และส่วนท้ายน้ำ นับเป็นก้าวแรกของการแก้ปัญหา (ส่วนหนึ่ง) จากการรวมกลุ่มของชาวบ้านและผู้ที่มีความสนใจปัญหาของบริเวณพัฒนา และลุ่มน้ำอิง โดยผ่านกระบวนการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชาวบ้าน ในการนี้องค์กรพัฒนาเอกชนเป็นแกนนำที่สำคัญที่ชี้ให้ชุมชนรอบบริเวณพัฒนาได้ตระหนักถึงปัญหาความเสื่อมโทรมต่าง ๆ

เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ โดยชี้ให้ชุมชนต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำอิงเห็นว่ามีความสัมพันธ์และถูกรบกวนจากปัญหาร่วมกัน โดยอาศัยแนวคิดหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นของ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” องค์กรสามารถสร้างและฟื้นฟูจิตสำนึกร่วมกันดังกล่าวโดยการรวมกลุ่มในรูปแบบประเพณีเดิมเช่น กลุ่มเหมืองฝาย และการจัดการดูแลป่าชุมชนแบบ “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ของชาวบ้านเอง

ในเชิงรูปธรรม ได้มีการจัดตั้ง “ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบริเวณพัฒนา” ในปี 2537 โดยรวมกันเป็นเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน 8 กลุ่มคือ กลุ่มรักป่าศรีถ้อย คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่สุก คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลบ้านเหล่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านหนองสระ คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลบ้านใหม่ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านคำ ในคณะกรรมการป่าชุมชนตำบลด้อม คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลสันป่าม่วง คณะกรรมการป่าชุมชนห้วยแม่ต๋อน คณะกรรมการป่าชุมชนตำบลแม่ณาเรื่อน และเครือข่ายชาวประมงบริเวณพัฒนา ซึ่งกลุ่มสุดท้ายเข้าร่วมกับชมรมเมื่อปี พ.ศ. 2542

การฟื้นฟูภูมิปัญญา “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” ถูกนำมาใช้ในกิจกรรมการพัฒนาบริเวณพัฒนา ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำในลักษณะป่าชุมชน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน และการศึกษาวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำแบบชาวบ้าน (ชมรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบริเวณพัฒนา 2546 อ้างใน มนตรา 2547 :20) องค์กรความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรชุมชน จึงเป็น

ชุดความรู้ที่อ้างอิงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ผีเจ้าพ่อ ตลอดจนองค์ความรู้ที่มีพื้นฐานอิงกับความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับศาสนาพุทธ เช่น การบวชป่า การสืบชะตาป่าต้นน้ำ และการสืบชะตาแม่น้ำ องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นการประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยพื้นฐานแนวคิดอยู่ที่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน

เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ขยายวงกว้างออกไปนอกจังหวัดพะเยา โดยใน พ.ศ. 2540 มีการรวมตัวในรูปของเครือข่ายลุ่มน้ำลาว-ขวน ซึ่งแม่น้ำลาว-ขวนเป็นสาขาของแม่น้ำอิง เครือข่ายนี้เกิดขึ้นจากสถานการณ์ภัยแล้ง พันธุ์ปลาลดลง และเกิดน้ำท่วมใหญ่ในเมืองเชียงคำ ในปี พ.ศ. 2538 ประกอบกับกรมชลประทานทำโครงการผันน้ำกก อิง และน่าน ซึ่งจะมีผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมในวงกว้าง จึงได้เกิดเครือข่ายที่จะร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา และติดตามความเคลื่อนไหวของโครงการของรัฐ ทั้งนี้ยังอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทั้งในเรื่องการรวมกลุ่มและในการแก้ปัญหา

จะเห็นได้ว่า ในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มแม่น้ำอิง รวมทั้งกว๊านพะเยา มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเอง เมื่อมองลงไปในพื้นที่ของลุ่มน้ำอิง นอกจากจะเห็น โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐในบริเวณต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงทั้งหมดแล้ว ในอีกด้านหนึ่งเราก็จะมองเห็นพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำอิงที่มีกลุ่มชาวบ้านทำงานในการอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิงทั้งหมดเอาไว้ด้วย

การรวมตัวในรูปเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน และองค์กรพัฒนาเอกชนในลุ่มน้ำอิง ที่เข้าใจในบริบทร่วมกันของ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” มีผลในการตั้งข้อเรียกร้อง ข้อสังเกต คัดค้าน วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไขในกรณีที่มีโครงการพัฒนากว๊านพะเยาและลุ่มน้ำอิงของภาครัฐ ที่ถูกพิจารณาว่าส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะในที่นี้ชุมชนรอบ ๆ กว๊านพะเยา

การท่องเที่ยว : การพัฒนา และการอนุรักษ์พื้นฐานของความขัดแย้ง

ในระยะ 10-20 ปีที่ผ่านมา จังหวัดพะเยาได้จ้างให้มหาวิทยาลัยและบริษัทวิจัยเอกชนหลายแห่ง เข้ามาทำการศึกษาสำรวจความเป็นไปได้ และเสนอแผนแม่บทในการจัดการและพัฒนา กว๊านพะเยาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2535, การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ไทยจังหวัดเชียงราย และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม (มปป.) บริษัทคอนซัลแตนท์ จำกัด 2537 มนต์ สุวรรณ และคณะ 2534) ซึ่งหลายแผนที่ถูกนำเสนอ ทางจังหวัดพะเยาก็ได้ดำเนินการตามแผนนั้น (มนตรา 2547 : 23)

ได้มีการตั้งข้อสังเกตโดยหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับโครงการกวีานพะเยาว่าเป็นทั้ง โครงการหลักและโครงการย่อยที่มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวกวีานพะเยาทั้ง โดยตรงและโดยอ้อม (มนตรา 2547 : 23) ยิ่งไปกว่านั้น หลายฝ่ายยังเชื่อว่า ตัวโครงการบ่อยครั้งไม่ชัดเจนใน วัตถุประสงค์และข้อมูลอ้างอิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่ว่าไม่ได้รับการศึกษาถึง ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ก่อนการจัดทำการพัฒนา ตามมติคณะรัฐมนตรีที่กำหนดมาตรการใน การจัดการและพัฒนาพื้นที่ชุ่มน้ำไว้ (ชัยวัฒน์ จันธิมา 2545) ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาผลกระทบที่มี ถูกมองว่าเป็นความพยายามของผู้มีอำนาจที่จะเบี่ยงเบนประเด็นผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยเลือก ติความเข้าข้างตนเองเนื่องจากการขาดความชัดเจนในข้อมูลและวัตถุประสงค์ดังกล่าว

ข้อเรียกร้องประการสำคัญของคนในท้องถิ่นในการพัฒนากวีานพะเยาคือ การเข้าไปมีส่วนร่วม ของประชาชนในการจัดการ บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืนตามรัฐธรรมนูญ 2540 โครงการส่วนใหญ่เป็นการดำเนินการ โดย ภาครัฐ และขาดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และมักจะได้รับคำตอบจากผู้รับผิดชอบว่าได้รับ ความเห็นชอบจากประชาชนรอบกวีานพะเยาแล้ว (ไทยนิวส์ ก.พ. 2545 : 15, มติชนรายวัน 14 ก.พ. 2545 : 12 อ้างใน มนตรา 2542 : 24)

ข้อขัดแย้งข้างต้น ไม่ได้มีการพูดคุยเพื่อประนีประนอมหาข้อยุติ โดยเหตุนี้ การดำเนิน โครงการพัฒนากวีานพะเยาจึงถูกเพ่งเล็งว่ามีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อการท่องเที่ยวและยังมีการดำเนิน โครงการดังกล่าวอยู่ต่อ ๆ มา ข้ออ้างของรัฐ คือ การมุ่งพัฒนากวีานพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการสร้างงานและสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะให้กับจังหวัด

แนวคิดของรัฐดังกล่าว ถือเป็นแนวคิดกระแสหลักที่อ้างความชอบธรรมในการเข้าควบคุม จัดการ และพัฒนากวีานพะเยาตามแนวทางหลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใน ระดับท้องถิ่น ความถูกต้องของรัฐในฐานะผู้ครอบครองและเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติได้รับการ วิพากษ์วิจารณ์และไม่เห็นด้วย ก่อให้เกิดทางเลือกในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมดังกล่าวแล้วในแนวคิด “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนจึง จำเป็นในทุก ๆ โครงการของการพัฒนาของรัฐ การจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหารกวีานพะเยา” และ

“คณะกรรมการพัฒนาทิวทัศน์พะเยา” ถูกมองว่าเป็นการสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจ และ สิทธิในการจัดการทิวทัศน์ของภาครัฐ ทั้งนี้โดยที่อัตราส่วนของตัวแทนของภาครัฐ และ ตัวแทนขององค์กรพัฒนาเอกชนมีสัดส่วนต่างกันที่อาจทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นได้ (มนตรา 2547 : 25-26)

โดยการบีบคั้นนโยบายและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของรัฐ โดยการพัฒนาชุมชนฝั่งตะวันตกของทิวทัศน์พะเยาโดยการสร้างถนนเชื่อมต่อโดยรอบทิวทัศน์พะเยา เป็นไปเพราะจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยว เพราะในชุมชนฝั่งตะวันตกมีอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่เหมาะสมแก่การให้นักท่องเที่ยวได้ชมและซื้อหา การจัดการโดยรัฐดังกล่าว (ในอีกหลาย ๆ โครงการ) อาจจะมีเป้าหมายเพียงเพื่อ “พัฒนา” โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ เป็นการสร้างความชอบธรรมในอำนาจของรัฐ โดยประชาชนในท้องถิ่นอาจรู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การสร้างวาทกรรมการพัฒนาที่ทำให้คนในท้องถิ่นต้องสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประเพณีมิให้เห็นบ่อยครั้ง เช่น การผสมผสานแนวคิดพัฒนาทางเลือกเพื่อใช้ในการดำเนินการส่งเสริมการท่องเที่ยวคือ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” และ “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” ถูกนำขึ้นมาเป็นข้อ ประนีประนอม

อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการพัฒนาชุมชนทิวทัศน์พะเยาฝั่งตะวันตกได้รับการยอมรับ จากชาวบ้าน การใช้ภูมิปัญญานำผักตบชวาจากทิวทัศน์มาสานเป็นผลิตภัณฑ์ จำหน่ายทั้งภายในและ ภายนอกประเทศ การสร้างงานและรายได้ให้กับชาวบ้านเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งเช่นกัน สำหรับการพัฒนากว๊านพะเยา เพราะจะเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะชาวต่างประเทศที่สนใจวิถี ชีวิตชนบทของไทย

โดยเหตุนี้ การประนีประนอมความคิดระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ ทรัพยากรของทิวทัศน์พะเยาจึงเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ ครอบงำที่เรื่องปากท้องของคนในท้องถิ่นเข้ามา เกี่ยวข้อง การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวมีความเป็นไปได้สูงสำหรับจังหวัดพะเยา เพราะมีทิวทัศน์พะเยา โบราณสถาน วิวทิวทัศน์ที่เก่าแก่ ผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนป่าเขา แม่น้ำลำ ธาร น้ำตกที่สวยงาม ขณะเดียวกันพวกอนุรักษ์นิยมมุ่งมองที่จะรักษาพะเยาที่เป็นเมืองที่สงบ ชาวบ้านที่มีน้ำใจงดงาม ประเพณีดั้งเดิมแบบชาวเหนือ และอื่น ๆ ผู้นำ และชาวพะเยาเองจะเป็น ผู้ตัดสินใจในเรื่องนี้ สิ่งหนึ่งที่เราได้เรียนรู้จากการพัฒนากว๊านพะเยาคือ การจะเข้าใจพะเยาใน ปัจจุบัน โดยเฉพาะหมู่บ้านหรือชุมชนชนบท เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงการวางหมู่บ้านหรือชนบท ในบริบทที่ใหญ่และกว้างกว่านี้ เราจะไม่เข้าใจพะเยาในสภาพที่เป็นอยู่หากไม่เปรียบเทียบที่ตั้ง

และความเป็นมาในบริบทของภาคเหนือตอนบน : แม้กระทั่งในบริบทของความสัมพันธ์กับเมืองใหญ่ในภูมิภาคต่าง ๆ เช่น เชียงใหม่ กรุงเทพฯ และอื่น ๆ ในบทความต่อไปเราจะเห็นว่า เราไม่สามารถเข้าใจ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ของบ้านสันป่าม่วงได้ หากไม่เข้าใจพัฒนาการของกว๊านพะเยา นโยบายของจังหวัดและของรัฐและเครือข่ายของชุมชนต่าง ๆ รอบ ๆ กว๊านพะเยา และแม้กระทั่งความสำคัญของผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในบริบทโลกโดยผ่านการท่องเที่ยวตามสื่อต่าง ๆ

บทที่ 4

หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ : เศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนรอบกว๊านพะเยา

พื้นฐานแนวคิด “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์”

โครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” (OTOP) เป็นส่วนหนึ่งของแผนแม่บทใหญ่ของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) ซึ่งเป็นโครงการของรัฐบาลภายหลังภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนับแต่ปี 2540 รัฐบาลมองเห็นว่าการที่จะฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงให้กับอุตสาหกรรมและการพัฒนาเศรษฐกิจ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งพาและส่งเสริม วิสาหกิจขนาดกลาง และขนาดย่อม แทนการมุ่งการลงทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เป็นหลัก โดยเหตุที่อุตสาหกรรม SME ที่มีขนาดกลางและเล็กนั้น สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านตลาดและการใช้ประโยชน์จากเครื่องจักรได้ดีกว่าอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ นอกจากนี้การเพิ่มหรือลดลงของธุรกิจ SME มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวมน้อย โดยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้ถือเป็นนโยบายหลักในการส่งเสริมธุรกิจ SME ไม่ว่าจะในเรื่องของเงินทุน เงินกู้ เทคโนโลยีในการผลิตและการจัดการ การตลาด และอื่น ๆ มีความพยายามที่จะกระจายอุตสาหกรรม SME ออกไปยังภูมิภาคต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แทนการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมหลักในเขตเมืองใหญ่ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ และปริมณฑล ทำให้เกิดการสร้างงานและเพิ่มรายได้แก่ประชาชนในเขตภูมิภาค (Preecha 2002)

โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นโครงการหลักโครงการหนึ่งของรัฐบาลในอันที่จะส่งเสริมและสร้างความแข็งแกร่งให้กับเศรษฐกิจชนบท ไม่ว่าจะเป็นการสร้างงานและเพิ่มรายได้ของชาวไร่ ชาวนา เกษตรกรในชนบท นอกไปจากนี้ยังเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้คนในชนบท ได้ตระหนักถึงความสำคัญ และใช้ “ภูมิปัญญา” ที่เป็นของท้องถิ่นในการผลิตสินค้า ที่อาศัยวัตถุดิบในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่น เพื่อจำหน่ายทั้งตลาดภายในและต่างประเทศ เท่ากับเป็นการฟื้นฟูและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานานให้เป็นที่รู้จัก สร้างความภูมิใจและความรักในท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น การมีรายได้เสริมและการสร้างความรักในท้องถิ่นผ่านสินค้า OTOP ช่วยลดการอพยพของคนจากชนบทไปในเมือง เช่น เชียงใหม่ กรุงเทพฯ ได้อีกทางหนึ่ง ความสำเร็จของโครงการผลิตภัณฑ์ OTOP อาจเห็นได้เมื่อมองในระดับมหภาค แต่หากมองในแต่ละตำบล แต่ละหมู่บ้านทั่วประเทศแล้ว จะมีที่ประสบความสำเร็จไม่มากนัก สาเหตุเป็นเรื่องเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น แต่ละผลิตภัณฑ์

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการวิจัยผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวาในตำบลสันป่าม่วงที่อยู่ริมกว๊านพะเยา และเป็นกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จักของคนในท้องถิ่น และทั่วประเทศ แม้แต่ต่างประเทศเช่น ญี่ปุ่น เยอรมนี ฝรั่งเศส เป็นต้น ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกิจกรรมจักสานผักตบชวามีหลายประการ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายในของท้องถิ่นเองเช่น ผู้นำ และความร่วมมือของชาวบ้าน และจากปัจจัยภายนอกคือ การสนับสนุนของจังหวัดและหน่วยงานรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กรมพัฒนาชุมชน และการช่วยเหลือจากหน่วยงานเอกชน เช่น บริษัทห้างร้าน และความช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาระหว่างประเทศเช่น จากญี่ปุ่น

แนวคิดเกี่ยวกับ OTOP เป็นการนำแนวคิดของ "One Village One Product" ที่มีจุดเริ่มต้นจากจังหวัด Oita ของประเทศญี่ปุ่น การไปเยือน Oita ของนายทศ ทักษิณ ชินวัตร ในปี พ.ศ. 2544 นำมาซึ่งข้อตกลงที่ญี่ปุ่น โดยทางจังหวัด Oita จะส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาแนะนำส่งเสริมเกี่ยวกับการจัดตั้ง และดำเนินการกิจการ OTOP พร้อมเงินช่วยเหลือ ในญี่ปุ่น ในจังหวัดที่กิจกรรม One Village One Product ประสบความสำเร็จ ไม่เพียงแต่ผลิตภัณฑ์เท่านั้น ที่สามารถจำหน่ายได้แพร่หลาย แต่กิจกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดได้ขยายตัวด้วย นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมกิจกรรมหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งผลิตภัณฑ์ และประเพณีท้องถิ่นที่ชาวบ้านจัดขึ้นเป็นจำนวนมากตลอดรอบปี Oita เป็นจังหวัดเล็ก ๆ มีประชากรเพียง 1.23 ล้านคน และในแต่ละปีมีนักท่องเที่ยวไปเยือนปีละไม่ต่ำกว่า 48 ล้านคน ทำให้จังหวัดมีรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มเติมจากรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เพิ่มขึ้นอีกจำนวนมหาศาล (เดลินิวส์ 6 ธันวาคม 2544 : 5)

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง ได้รับความสนใจจากองค์กรตัวแทนของประเทศญี่ปุ่น คือ JBIC (Japan Bank for International Corporation) โดยได้ให้การสนับสนุนทางการเงินเพื่อสร้างอาคารหมู่บ้านอุตสาหกรรม เพื่อการท่องเที่ยวของตำบลสันป่าม่วงในปี 2546 รวมไปถึงการจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาตามโครงการเงินกู้ของ JBIC ซึ่งประธานกลุ่มจักสานผักตบชวาของตำบลสันป่าม่วงได้รับเชิญให้เข้าร่วมการประชุมดังกล่าวด้วยในวันที่ 27 ม.ค. 2546 ที่โรงแรมริเจนท์ กรุงเทพฯ

จากแนวคิดดังกล่าว เราจะเห็นว่า เราจะเข้าใจกิจกรรม OTOP (ในกรณีนี้คือ การจักสานผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา) ได้นั้น จำต้องเข้าใจในบริบทของรัฐในการพัฒนาทั้งในระดับมหภาค และระดับท้องถิ่น รวมถึงการเกี่ยวเนื่องกันกับโครงการพัฒนาอื่น ๆ ของรัฐที่เกี่ยวกับโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยว การอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น ความสำเร็จของอุตสาหกรรมจักสานผักตบชวาของบ้าน

สันปาม่วงขึ้นอยู่กับความร่วมมือของคนในชุมชน ผู้นำ การส่งเสริมโดยรัฐในเรื่องการสร้างงาน สร้างรายได้ และการผลักดันโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการสนับสนุนในด้านงบประมาณ การอบรม การสร้างเครือข่าย การตลาด ตลอดจนถึงเป้าหมายใหญ่ในเรื่องการพัฒนาจังหวัดพะเยา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

ชุมชนรอบกว๊านพะเยา: แหล่งจักสานผักตบชวา

ดังกล่าวแล้วว่า นอกจากการทำเกษตรและประมงแล้ว ชุมชนชนบทด้านทิศตะวันตกของ กว๊านพะเยาจะทำอุตสาหกรรมขนาดเล็ก เช่น ตีมีด ทำครก สลักหิน ทำดอกไม้ประดับและ โดยเฉพาะจักสานผักตบชวา ซึ่งได้รับการบรรจุเข้าไว้ใน โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของ จังหวัดพะเยา (ดูตารางที่ 3 หน้า 80) การส่งเสริมการผลิตผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา เริ่มมาตั้งแต่ปี 2527 โดยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมได้เข้ามาสนับสนุน และพัฒนารูปแบบ การจักสาน จนเริ่มได้รับการยอมรับ และเผยแพร่ออกไปยังหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ รอบกว๊าน พะเยา อย่างไรก็ตามการจักสานผักตบชวา เป็นภูมิปัญญาที่เริ่มกันมาแต่ประมาณปี 2520 หน่วยงาน แรก ๆ ที่เข้ามาส่งเสริมในระยะเริ่มต้นได้แก่ พัฒนาชุมชน อำเภอเมืองพะเยา เพื่อสร้างรายได้เสริม ให้แก่ชาวบ้าน จนมาถึงปัจจุบัน การจักสานผักตบชวาได้กลายเป็นอาชีพเสริมของชุมชนรอบ ๆ กว๊านพะเยา ทำรายได้ให้กับราษฎร คราวเรือนละประมาณ 3,000 บาทต่อเดือน

ผักตบชวาเป็นวัชพืชทางน้ำ ที่สามารถแพร่ขยายได้รวดเร็วและ ยากต่อการกำจัด จนถึงกับ มีการตราพระราชบัญญัติเพื่อควบคุมและกำจัดผักตบชวาไม่ให้แพร่ระบาด นอกเหนือจากการกำจัด ก็ได้มีความพยายามที่จะใช้ประโยชน์ โดยมีการทดลองและส่งเสริมให้มีการนำผักตบชวามา ประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและสำนักงาน หนึ่งในบรรดาสิ่งประดิษฐ์จากผักตบชวาคือ ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา ผักตบชวาเป็นวัตถุดิบที่หาง่าย ชาวเหนือเรียกผักตบชวาว่า “บัวลอย” ซึ่งพบได้ทั่วไปตามหนองน้ำ คลองบึงต่าง ๆ โดยเฉพาะในกว๊านพะเยา การนำผักตบชวาจากกว๊าน พะเยามาจักสานเป็นผลิตภัณฑ์ นอกจากจะเป็นการกำจัดวัชพืชและป้องกันการเน่าเสียของน้ำอัน เนื่องมาจากผักตบชวาแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมอาชีพและรายได้แก่ชาวบ้านในชุมชน โดยรอบกว๊าน ความสำเร็จของการแปรรูปผักตบชวามาเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อการจำหน่าย ทำชื่อเสียงให้แก่จังหวัด พะเยามาก และเป็นโครงการหนึ่งที่รวมอยู่ใน โครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดพะเยา

แนวคิดสำคัญของการส่งเสริมการผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาคือ 1) ในเรื่องของการส่งเสริม อาชีพและรายได้ 2) การสร้างกลุ่มสตรีในการพัฒนาชุมชนในชนบทและในเมือง 3) เป็น “ภูมิ

ปัญญา” และพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ชาวบ้านภูมิใจ ทำให้เกิดความรักในท้องถิ่น 4) สร้างความ
แข็งแกร่งให้กับครอบครัว เพราะการจัดสานผักตบชวาในปัจจุบันของราษฎรรอบกว๊าน ได้
กลายเป็นกิจกรรมที่เป็นศูนย์รวมของสมาชิกในครอบครัวทั้งพ่อแม่และลูก ๆ 5) เป็นแหล่งเสริมการ
ท่องเที่ยวในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ให้มาเที่ยวกว๊านพะเยา ชมการจัดสานและซื้อหาผลิตภัณฑ์
ผักตบชวา และเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งรวมพื้นฐานทางวัฒนธรรมและประเพณีของ
ท้องถิ่น รวมถึงแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติในพื้นที่รอบ ๆ กว๊าน โดยเหตุนี้การจัดสานผักตบชวา
จึงได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากหน่วยงานทั้งของท้องถิ่นและของรัฐ เช่น องค์การบริหาร
ส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งรวมหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงาน
อุตสาหกรรมจังหวัด สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์และอื่น ๆ

ตารางที่ 3 โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ อำเภอเมืองพะเยา

ที่	ตำบล	ผลิตภัณฑ์	จำนวนสมาชิก	จุดจำหน่าย	หมายเหตุ
1	สันป่าม่วง	ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา	145	ในและต่างประเทศ	<u>ในประเทศได้แก่</u>
2	บ้านต้า	ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา	278	ในและต่างประเทศ	1. ศูนย์จำหน่าย
3	ท่าจำปี	ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา	57	ในและต่างประเทศ	สินค้าในบริเวณ
4	ท่าวังทอง	น้ำพริกบรรจุกระป๋อง	93	ในและต่างจังหวัด	อำเภอ
5	แม่ใส	ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา	179	ในและต่างจังหวัด	2. สถานีขนส่ง
6	บ้านต๋อน	ผ้าปักด้วยมือ	100	ในและต่างจังหวัด	ผู้โดยสารจังหวัด
7	บ้านสาง	คากหิน	50	ในและต่างจังหวัด	พะเยา
		ปลาสาม	96	ในและต่างจังหวัด	3. ปิมน้ำมันจรูญ
8	แม่ปืม	ไม้กวาด	25	ในจังหวัด	รัตน์ (ถนนดอก
9	แม่กา	หน่อไม้ป๊อบ	136	ในและต่างจังหวัด	คำใต้-น่าน)
10	บ้านด้อม	ไม้กวาด	25	ในจังหวัด	4. ศูนย์อัญมณี
11	แม่่นาหรือ	ผ้าทอ	25	ในและต่างจังหวัด	<u>ต่างจังหวัดได้แก่</u>
12	จำป่าหวาย	หอมแดงพันธุ์โก้	727	ในและต่างจังหวัด	1. กรุงเทพฯ
13	บ้านใหม่	ผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวา	31	ในและต่างจังหวัด	เชียงใหม่
					2. ตามการจัดงาน
					ของรัฐและเอกชน
					จัด
					3. ตามใบสั่งสินค้า
					<u>ต่างประเทศเช่น</u>
					1. ญี่ปุ่น อเมริกา
					และประเทศแถบ
					ยุโรป
					2. ตามการสั่งซื้อ

ที่มา : พัฒนาการอำเภอเมืองพะเยา 2547

การผลิตผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวาอาจทำในรูปกลุ่มของชาวบ้าน ซึ่งจะได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ หรืออาจทำในรูปของเอกชนในลักษณะเป็นร้านค้าหรือพ่อค้าคนกลางที่รวบรวมซื้อผลิตภัณฑ์จากชาวบ้านเป็นรายอิสระเพื่อจำหน่ายต่อไป กิจกรรมทั้งสองประเภทไม่ได้ขัดแย้งกัน เพราะตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ยังเปิดกว้าง และจำนวนครัวเรือนผู้ผลิตยังมีอยู่มากพอ วิธีการรับซื้อและจำหน่ายของกิจกรรมทั้งสองประเภทไม่แตกต่างกัน เพียงแต่กิจกรรมในรูปของกลุ่มนั้นสมาชิกของกลุ่มจะเป็นเจ้าของ และแบ่งปันผลกำไรจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ร่วมกัน กลุ่มจักสานที่สำคัญรอบ ๆ กว๊านพะเยาที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนโดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนเป็นที่รู้จักกัน มีอยู่ 2 กลุ่มคือ “กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง” และ “กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่โสร้ง” ถึงแม้แต่ละกลุ่มจะมีศูนย์รวมอยู่ในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงแล้วทั้ง 2 กลุ่มดังกล่าวข้างต้นมีกลุ่มเครือข่ายในหมู่บ้านอื่น ๆ เป็นเหมือนสาขาของตนเอง ครอบคลุมทั้งตำบลและตำบลอื่น ๆ รอบกว๊านพะเยา กล่าวคือ กลุ่มแรก “กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง” มีศูนย์รวมอยู่ที่ “ศูนย์ผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง” ตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลสันป่าม่วงได้โดยมีกลุ่มหมู่บ้านอื่นที่รวมเป็นเครือข่ายดังนี้ (ดูตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 เครือข่ายกลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วง

ลำดับที่	ชื่อกลุ่ม	หมู่ที่	ตำบล	อำเภอ	จำนวน (คน)
1	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วงใต้	4	สันป่าม่วง	เมือง	56
2	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันปูเลย	3	สันป่าม่วง	เมือง	25
3	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วงกลาง	8	สันป่าม่วง	เมือง	41
4	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าบาย	6	สันป่าม่วง	เมือง	31
5	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วงเหนือ	5	สันป่าม่วง	เมือง	35
6	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านทุ่งแก้ว	10	ตุน	เมือง	22
7	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านหัวขี้ก	11	ตุน	เมือง	23
8	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านหัวขี้ก	6	ตุน	เมือง	13
9	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านตุนกลาง	3	ตุน	เมือง	23
10	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านตุนใต้	2	ตุน	เมือง	
11	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านคอกบัว	4	ตุน	เมือง	
12	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านต้อมดง	6	ต้อม	เมือง	15
13	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านร่องไผ่	9	ต้อม	เมือง	19
14	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสาางเหนือ	2	บ้านสาาง	เมือง	38
15	กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านคางเจน	13	คางเจน	ภูพานขาว	31
รวม					420

สำหรับ “กลุ่มหัตถกรรมผ้าตบชวาแม่ไสหุ้ง” มีศูนย์รวมอยู่ที่หมู่ 3 ตำบลแม่ไส โดยมีกลุ่มใน
เครือข่ายจาก 9 ตำบลรวม 19 กลุ่ม มีชื่อเครือข่ายว่า “เครือข่ายบัวลอยเก้าเกลียว” ซึ่งหมายถึงกลุ่ม
หัตถกรรมผ้าตบชวา (บัวลอย) จาก 9 ตำบล (เก้าเกลียว) ดังนี้ (ดูตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 เครือข่ายบัวลอยแก้วเกลียว

ลำดับที่	ชื่อกลุ่ม	หมู่ที่	ตำบล	อำเภอ	จำนวน (คน)
1	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่โศกทุ่ง	3	แม่โศก	เมือง	51
2	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านหัวขัว	8	แม่โศก	เมือง	15
3	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่โศกกลาง	9	แม่โศก	เมือง	6
4	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านร่องไฮ	11	แม่โศก	เมือง	15
5	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านหัวขี้เคียน	1	บ้านด้า	เมือง	30
6	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้าดอนมูล	2	บ้านด้า	เมือง	15
7	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้าน้ำล้อม	5	บ้านด้า	เมือง	25
8	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้าพระแล	7	บ้านด้า	เมือง	30
9	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้านกกก	1	ท่าจำปี	เมือง	20
10	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้าเหล่า	2	ท่าจำปี	เมือง	50
11	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านด้าหนองกลาง	2	บ้านด้า	เมือง	15
12	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านโป่ง	3	บ้านใหม่	เมือง	25
13	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสายใต้	1	บ้านตาง	เมือง	25
14	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันบัวบก	8	บ้านตาง	เมือง	35
15	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านผาข้างมูน	1	สันป่าม่วง	เมือง	15
16	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านทุ่งคันศรี	2	สันป่าม่วง	เมือง	15
17	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง	8	สันป่าม่วง	เมือง	20
18	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่คำบุญโฮง	8	แม่กา	เมือง	20
19	กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านร่องหา	15	บ้านด้อม	เมือง	30
รวม					457

เครือข่ายกลุ่มหัตถกรรมบ้านสันป่าม่วง อยู่ภายใต้การนำของ นางผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร ประธานกลุ่มและเป็นผู้ใหญ่บ้านสันป่าม่วงได้ หมู่ที่ 4 ตำบลสันป่าม่วง ส่วนเครือข่ายกลุ่มบัวลอย แก้วเกี้ยวอยู่ภายใต้การนำของนางเจริญศรี ไชยขัติย์ ประธานกลุ่มและปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มอาสาสมัครพัฒนาสตรีจังหวัดพะเยาด้วย นอกเหนือจากการเป็นผู้นำกลุ่มหัตถกรรมฯ แล้ว บทบาทของสตรีทั้งสองในงานพัฒนา และการเป็นผู้นำสตรีและจังหวัดเป็นเรื่องที่จะต้องกล่าวถึงต่อไป เพื่อทราบถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรีโดยทั่วไปของจังหวัดพะเยาโดยเฉพาะในชุมชนรอบกว๊านพะเยา จุดมุ่งหมายของการนำเสนอบทบาทของผู้นำสตรีทั้งสองและกลุ่มหัตถกรรมฯ ไม่ใช่เพื่อเปรียบเทียบว่ากลุ่มไหนดีกว่ากัน แต่เพื่อแสดงให้เห็นว่าการจะเข้าใจกิจกรรมการจักสานผัดบขชาต้องกระทำในบริบทที่กว้างกว่าหมู่บ้าน หรือแม้กระทั่งตำบล เราจะเข้าใจได้ก็โดยพิจารณาในบริบทที่กว้างกว่าคือ การส่งเสริมกิจกรรมตามนโยบาย OTOP ของอำเภอ จังหวัดและบริบทของความพยายามที่จะพัฒนากว๊านพะเยาและจังหวัดพะเยาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวภายใต้โครงการ “UNSEEN Thailand” ขององค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และนั่นหมายความว่าความถึงการต้องพิจารณาในบริบทของประเทศด้วย ท้ายที่สุดงานวิจัยนี้เน้นกิจกรรมการจักสานผัดบขชาของเครือข่ายกลุ่มผลิตภัณฑ์ผัดบขชานบ้านสันป่าม่วงเป็นหลักตามจุดมุ่งหมายแต่แรกเริ่มของการเสนอโครงการวิจัยครั้งนี้ และโดยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นที่ว่าเราไม่สามารถเข้าใจกิจกรรมดังกล่าวในระดับหมู่บ้าน ผู้วิจัยจึงได้ขยายขอบเขตการศึกษารอบกลุ่มเครือข่ายกลุ่มบัวลอยแก้วเกี้ยว ที่รวมชุมชนต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา (ดูแผนที่ 4 หน้า 61)

I. ประวัติความเป็นมาของกลุ่มหัตถกรรมบ้านสันป่าม่วง

กลุ่มหัตถกรรมผัดบขชานบ้านสันป่าม่วงเป็นกลุ่มที่ถือได้ว่า เป็นที่รู้จักทั่วไปทั้งภายในและต่างประเทศ โดยจะเห็นได้จากนิตยสาร “Sawasdee” ของบริษัทการบินไทยได้ลงบทความเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ผัดบขชาของกลุ่มบ้านสันป่าม่วง เชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักและเยี่ยมชมกิจกรรมของกลุ่มฯ นอกจากนี้ยังได้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่มทาง website <http://www.novica.com> เพื่อติดต่อซื้อขายกับตลาดในประเทศและผู้ส่งออกด้วย

ราษฎรในหมู่บ้านสันป่าม่วงได้เกือบทุกครัวเรือนทำการผลิตหัตถกรรมผัดบขชา การจักสานผัดบขชาในหมู่บ้านเริ่มเป็นอาชีพขึ้นประมาณปี 2524 ในลักษณะต่างคนต่างผลิต ในช่วงแรกมีปัญหาทางด้านการผลิตและการตลาด โดยผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ไม่ทันทาน มีปัญหาเชื้อราและมอด ประกอบกับรูปแบบสินค้าไม่ตรงกับความต้องการของตลาด รวมทั้งปัญหาจากการกีด

ราคาของพ่อค้าคนกลาง นางผ่องศรี ซึ่งขณะนั้นเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล สันป่าม่วงจึงได้รับเริ่มจัดตั้งกลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วงขึ้นในปี 2540 โดยมีสมาชิกก่อตั้งทั้งหมด 50 คน มีวัตถุประสงค์เพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิก ซึ่งเป็นเกษตรกร (ทำนา ประมง) ที่หลังฤดูทำนาแล้วมักจะออกไปทำงานในต่างจังหวัดโดยเฉพาะกรุงเทพฯ หรือไม่ก็ใช้เวลาโดยไม่เป็นประโยชน์เช่น เล่นการพนันหรืออยู่ว่าง ๆ นอกจากนี้การจัดตั้งกลุ่มยังมีผลให้มีอำนาจต่อรองทางการตลาดกับพ่อค้าคนกลาง และอาจไม่ต้องจำหน่ายโดยผ่านพ่อค้าคนกลางอีกต่อไป โดยมีเงินทุนหมุนเวียนในระยะเริ่มแรก 150,000 บาท

ในปี พ.ศ. 2542 กลุ่มโดยนางผ่องศรี ได้เสนอโครงการของงบประมาณสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมตามโครงการขยายผลเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง งบประมาณตามมาตรการกระตุ้นเศรษฐกิจ (มพร.) ปี พ.ศ. 2542 ได้รับงบประมาณจำนวน 64,870 บาท เพื่อดำเนินการอบรมเพิ่มพูนทักษะ ศึกษาดูงาน และจัดหาวัสดุครุภัณฑ์ให้แก่กลุ่ม ได้มีการส่งเสริมการตลาดโดยติดต่อผู้ส่งออกคือ บริษัท Novica Co.Ltd และได้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางอินเทอร์เน็ต ในชื่อเว็บไซต์ www.novica.com นอกจากนี้ทางกลุ่มยังได้รับการติดต่อให้ไปแสดงสินค้า และจำหน่ายสินค้าทั้งในและต่างจังหวัด ในนิทรรศการต่าง ๆ เป็นประจำทุกเดือน ทำให้กลุ่มเป็นที่รู้จักและมีกลุ่มต่าง ๆ จากทั้งในและต่างจังหวัดมาศึกษาดูงานด้านการจักสานและด้านรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง สมาชิกกลุ่มโดยการนำของนางผ่องศรีจะได้รับการติดต่อให้เป็นวิทยากรในการฝึกอบรมให้กลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านทั้งในและนอกจังหวัด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2543 กลุ่มฯ ได้รับการคัดเลือกเป็นกลุ่มอาชีพดีเด่น ชนะเลิศการประกวดระดับจังหวัดประจำปี พ.ศ. 2543 จากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย และต่อมาได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของจังหวัดพะเยา

ในปี 2545 อบต. สันป่าม่วงให้การสนับสนุนงบประมาณ พ.ศ. 2545 จำนวน 240,000 บาท ในการก่อสร้างศูนย์ฝักอาชีพบ้านสันป่าม่วงได้จำนวนหนึ่งหลัง เพื่อเป็นที่ฝักอาชีพด้านการแปรรูปผ้าทอชาวบ้าน และด้านอื่น ๆ ที่เป็นที่ต้องการของประชาชน รวมทั้งยังใช้เป็นศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์ผ้าทอชาวบ้านของกลุ่มด้วย นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณสนับสนุน 30,000 บาท เพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มเพิ่มเติม

ปัจจุบัน กลุ่มได้รับการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ทั้งจากหน่วยงานของทางราชการ และองค์กรเอกชนหลายองค์กร เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่าม่วง สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอเมืองพะเยา สหกรณ์อำเภอเมืองพะเยา สำนักงานจัดหางานจังหวัดพะเยา ศูนย์การศึกษาออก

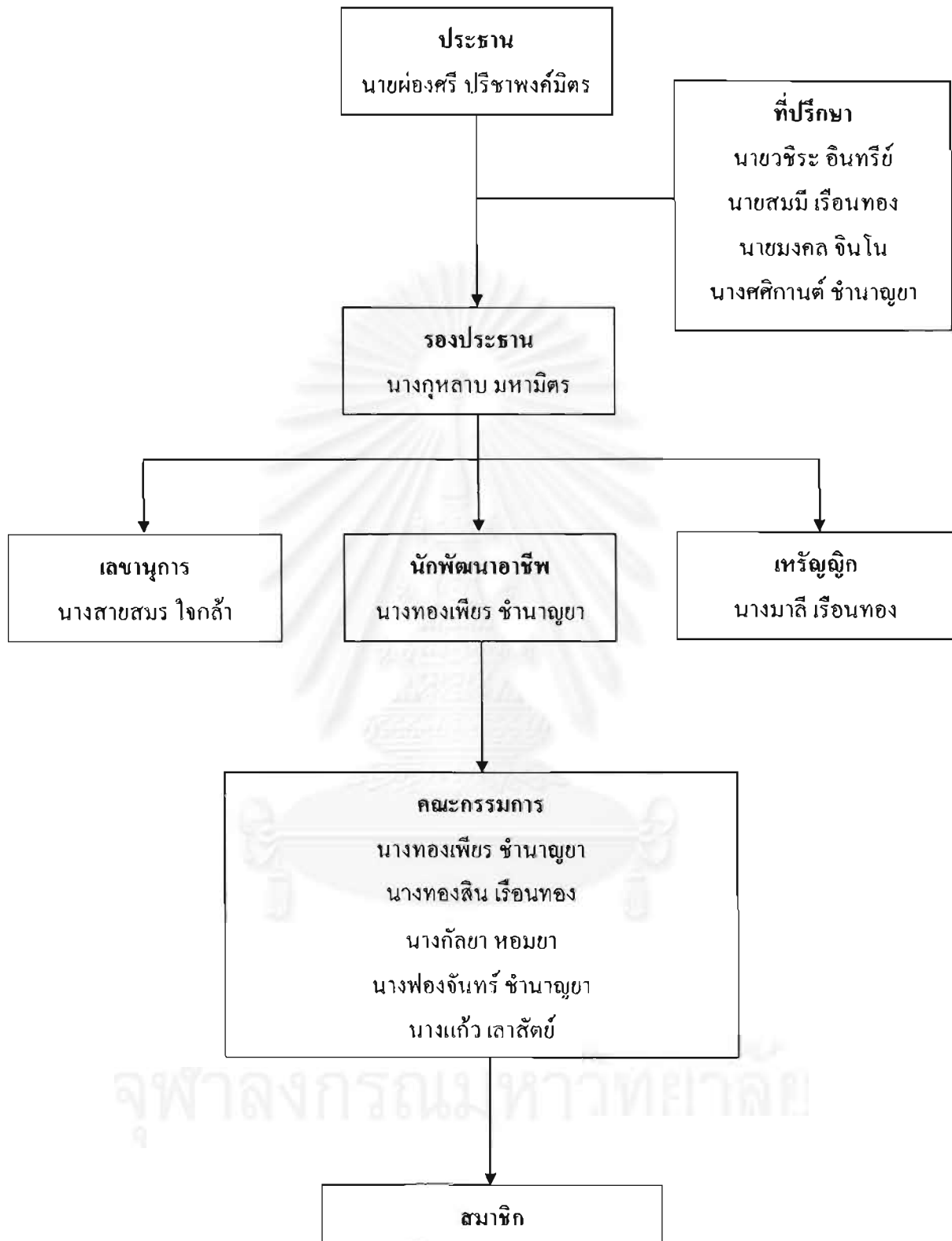
โรงเรียน อุตสาหกรรมจังหวัดพะเยา พาณิชยจังหวัดพะเยา สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพะเยา และสำนักงานสหกรณ์จังหวัดพะเยา รวมถึงองค์การช่วยเหลือระหว่างประเทศ เช่น JBIC ของญี่ปุ่น เป็นต้น

- การดำเนินงานของกลุ่มฯ

กลุ่มหัตถกรรมผ้าดิบชาวบ้านสันป่าม่วง ดำเนินการภายใต้คณะกรรมการกลุ่มฯ โดยมีนาง ผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร เป็นประธาน ตามแผนภาพโครงสร้างของกรรมการ (แผนภาพที่ 1 หน้า 88) และ ตารางประวัติและประสพการณ์ของคณะกรรมการกลุ่มฯ กรรมการทั้ง 12 ตำแหน่ง มาจากการเลือกตั้งของสมาชิก โดยให้สมาชิกเสนอชื่อ และออกเสียงโดยเปิดเผยหนึ่งคนต่อหนึ่งเสียง โดยคัดเลือกทีละตำแหน่ง คณะกรรมการมีวาระ 4 ปี อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ มีการเลือกตั้งเพียง 2 ครั้ง กลุ่มจะมีการประชุมวิสามัญเดือนละ 1 ครั้ง และประชุมสามัญปีละ 1 ครั้ง เพื่อชี้แจงรายรับ-รายจ่าย และแผนการดำเนินงานในปีต่อไปให้สมาชิกทราบ นอกจากนี้ยังมีการประชุมย่อยหากมีเรื่องเร่งด่วน และเรื่องการรับรายการสั่งซื้อของลูกค้าเพื่อวางแผนการผลิตต่อไป

การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มฯ มีระเบียบให้ผู้ที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มต้องเข้าเป็นสมาชิก “กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต” ที่ตั้งขึ้นตั้งแต่เดือนตุลาคม 2543 โดยสมาชิกต้องจ่ายค่าหุ้นเดือนละ 30 บาท กลุ่มออมทรัพย์ฯ ยังเปิดรับสมาชิกนอกเป็นสมาชิกสมทบ ปัจจุบันมีสมาชิกรวมทั้งหมด 97 คน และเปิดบัญชีเงินฝาก ไว้กับธนาคารออมสิน สาขาเมืองพะเยา ดอกเบี้ยนำมาเป็นเงินปันผลแก่สมาชิกกลุ่มหัตถกรรมและสมาชิกสมทบ

นอกจากนี้กลุ่มฯ มีเงินที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัด สหกรณ์จังหวัดพะเยา และองค์การบริหารส่วนตำบลสันป่าม่วง เป็นต้น มาใช้ในการให้สมาชิกกู้เพื่อเป็นทุนหมุนเวียนในการจัดซื้อวัตถุดิบ (ก้านผ้าดิบ) ในการจักสานผลิตภัณฑ์จากผ้าดิบ กลุ่มมีการจัดทำบัญชีรายรับ รายจ่ายประจำวัน รายการกู้เงินของสมาชิก และรายการรับซื้อผลิตภัณฑ์จากสมาชิก และจำหน่ายแก่พ่อค้าคนกลางทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ปัจจุบันกลุ่มมีเงินทุนหมุนเวียนสุทธิ 215,992 บาท ไม่มีหนี้สินหมุนเวียนสำหรับยอดการจำหน่ายผลิตภัณฑ์นั้น รายได้ทั้งหมดทั้งเครือข่าย (15 กลุ่ม) ในปี พ.ศ. 2545 มียอดรวมทั้งสิ้น 2,188,192 บาท

แผนภาพที่ 1 โครงสร้างองค์กรของกลุ่มหัตถกรรมผ้าทอชาวบ้านสันป่าม่วง
ที่มา : คณะธุรกิจการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2540.

ตารางที่ 6 ประวัติและประสบการณ์ของคณะกรรมการกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง

ตำแหน่ง	ชื่อ-สกุล	อายุ (ปี)	การศึกษา	ประสบการณ์
รองประธาน	นางกุหลาบ มหามิตร	40	ประถมศึกษาปีที่ 6	อาจารย์พิเศษ สอน กศน. (จัดสานผักตบชวา)
เลขานุการ	นางสายสมร ใจกล้า	40	ประถมศึกษาปีที่ 7	ประธานกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า และสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์
เหรัญญิก	นางมาลี เรือนทอง	40	ประถมศึกษาปีที่ 7	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์
นักพัฒนาอาชีพ	นางทองเพียร ชำนาญชา	40	ประถมศึกษาปีที่ 7	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ และ อสม.
กรรมการ	นางบังอร เกตรา	43	ประถมศึกษาปีที่ 4	ประธานกลุ่มออมทรัพย์
กรรมการ	นายทองสิน เรือนทอง	39	ประถมศึกษาปีที่ 7	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์/กรรมการกองทุนหมู่บ้าน
กรรมการ	นางกัญญา หอมยา	33	ประถมศึกษาปีที่ 6	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์/กรรมการกองทุนหมู่บ้าน
กรรมการ	นางพองจันทร์ ชำนาญชา	51	ประถมศึกษาปีที่ 6	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ และ อสม.
กรรมการ	นางแก้ว ลาสัตย์	43	ประถมศึกษาปีที่ 4	สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ และ อสม.
ที่ปรึกษากรรมการ	นายวชิระ อินทรีย์	43	ประถมศึกษาปีที่ 4	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และเลขานุการกลุ่มออมทรัพย์
ที่ปรึกษากรรมการ	นายสมมี เรืองทอง	33	มัธยมศึกษาปีที่ 3	ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์
กรรมการที่ปรึกษา	นายมงคล จินโน	46	ปริญญาตรี	รับราชการครู กรรมการที่ปรึกษากลุ่มออมทรัพย์ และกรรมการที่ปรึกษากลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า
กรรมการที่ปรึกษา	นางศศิگانต์ ชำนาญชา	47	ปริญญาตรี	รับราชการครู กรรมการที่ปรึกษากลุ่มออมทรัพย์ และกรรมการที่ปรึกษากลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า

ที่มา : คณะกรรการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2540

- การผลิตและการจำหน่าย

การบริหารการผลิตของกลุ่มจะควบคุมโดยนางผ่องศรี ประธานกลุ่มและคณะบริหารกลุ่ม โดยรับคำสั่งซื้อจากลูกค้า แล้วแจกจ่ายการผลิตตามคำสั่งซื้อให้แก่สมาชิกต่อไป ประธานกลุ่มรับคำสั่งซื้อและพิจารณาราคาที่ลูกค้ากำหนดเป็นราคารับซื้อ ประธานจะเป็นผู้พิจารณาต่อรองให้ได้ราคาที่เหมาะสม จากนั้นก็จะเรียกประชุมกรรมการบริหารกลุ่มเพื่อวางแผนการผลิต และกระจายรายการสั่งซื้อไปให้สมาชิก โดยแจ้งราคารับซื้อแก่สมาชิกและกำหนดเวลาในการรวบรวมและจัดส่งสินค้าแก่ลูกค้าให้ได้ครบตามคำสั่งซื้อ หากเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ หรือลายใหม่ กลุ่มจะปรึกษาและให้นักพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือผู้ชำนาญในการแกะลาย ศึกษาแบบ ทดลองทำ แล้วนำมาสอนแก่สมาชิกที่มีพื้นฐานอยู่แล้วทำการผลิตต่อไป ถ้าผลิตภัณฑ์ที่สั่งซื้อมีจำนวนและรายการมากเกินไปกำลังการผลิตของกลุ่ม กลุ่มก็จะกระจายคำสั่งซื้อไปให้กับกลุ่มเครือข่ายอื่น ๆ ดังกล่าวแล้วต่อไป

ในคำสั่งซื้อของลูกค้าทุกครั้ง กลุ่มจะเก็บเงินมัดจำร้อยละ 30 ของมูลค่าสินค้าเพื่อประกันความเสี่ยง ในกรณีที่ลูกค้าที่สั่งซื้อแล้วไม่มารับสินค้า นอกจากนี้กลุ่มยังสามารถนำเงินนี้ไปใช้เป็นการผลิตของสมาชิกต่อไป หากกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าได้ตามเวลาที่กำหนดกลุ่มจะต้องชำระค่าเสียหายแก่ลูกค้าเป็นจำนวนสองเท่าของมูลค่าสินค้า เท่าที่ผ่านมากลุ่มยังไม่เคยส่งสินค้าช้ากว่ากำหนด เพราะหากรายการสั่งซื้อมีมากเกินไปกำลังในการผลิต และไม่สามารถกระจายให้กลุ่มในเครือข่าย กลุ่มก็จะไม่รับคำสั่งซื้อนั้น

เมื่อสมาชิกผลิตผลิตภัณฑ์เสร็จแล้ว ประธานจะรวบรวมผลิตภัณฑ์เพื่อส่งมอบให้ลูกค้าต่อไป ในส่วนของผลิตภัณฑ์กระเป๋า และตะกร้า และอีกบางผลิตภัณฑ์กลุ่มก็จะส่งให้กลุ่มตัดเย็บซึ่งจัดตั้งขึ้นในหมู่บ้านเมื่อปี 2543 เพื่อทำการบุผ้า ตัดซิปเพื่อความสวยงาม จากนั้นจึงจัดส่งต่อให้ลูกค้า ในเวลาปกติ หากไม่มีรายการสั่งซื้อ สมาชิกแต่ละคนก็จะผลิตผลิตภัณฑ์ตามความถนัดของตนส่งขายให้กับกลุ่ม ซึ่งประธานกลุ่มก็จะเป็นผู้รวบรวมและจำหน่ายหมุนเวียนตลอดปี

วัตถุดิบในการจักสาน คือ ผักตบชวา สมาชิกจะหาได้เองตามธรรมชาติในกว๊านพะเยา ปัจจุบันจำนวนผักตบชวามีไม่เพียงพอต่อความต้องการในการผลิต ได้มีการเจรจาขอเพิ่มเนื้อที่ในการปลูกผักตบชวาในกว๊านพะเยาอีก 50 ไร่ อย่างไรก็ตาม ผักตบชวาที่ได้จากกว๊านพะเยาจะเป็นพันธุ์ก้านสั้น ผักตบชวาที่ดีสำหรับการจักสานควรจะเป็นก้านยาว ซึ่งสมาชิกต้องสั่งซื้อจากจังหวัด

ใกล้เคียง เช่น นครสวรรค์ สุพรรณบุรี และเชียงใหม่ ทั้งที่เป็นผักตบชวาสดและตากแห้งแล้ว ราคาผักตบชวาในจังหวัดพะเยาจะมีราคาถูกกว่าจากที่ซื้อจากต่างจังหวัด ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบดังนี้

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบราคาและชนิดของผักตบชวาในและต่างจังหวัด

ประเภทผักตบชวา	จำนวนผักตบชวา (ก้าน)	จังหวัด	ราคา (บาท)
ดิบ	100	พะเยา	9
		จังหวัดอื่น	12
แห้งอบกันเชื้อราแล้ว	100	พะเยา	13-14
		จังหวัดอื่น	18

ผักตบชวาจากต่างจังหวัดจะมีทั้งพ่อค้านำมาขาย หรือสมาชิกกลุ่มต้องสั่งซื้อจากท้องถิ่น แล้วพ่อค้าจากท้องถิ่นจะนำมาส่งให้ยังหมู่บ้าน ปัญหาเรื่องปริมาณและขนาดของผักตบชวาที่ใช้ในการจักสานผลิตภัณฑ์นับเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งในกระบวนการผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาของกลุ่มจักสานต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา ที่จะต้องหาทางแก้ไขต่อไป เพื่อให้พอกับการผลิตสำหรับตลาดรับซื้อผลิตภัณฑ์ที่กำลังขยายตัว

เมื่อได้ก้านผักตบชวาสดจากกว๊านหรือจากพ่อค้าจากต่างจังหวัดแล้ว ก็จะต้องนำมาอบแห้ง แต่เดิมใช้วิธีนำมาตากแดดให้แห้ง จากนั้นจึงนำมาอบเพื่อป้องกันเชื้อรา โดยใช้ส้อมไม้หงายขึ้นแล้ววางก้านผักตบชวาที่ตากแห้งแล้ว เรียงลงไปในส้อมไม้ นำก้ามะดันโรยไว้ตรงกลางของส้อม นำถุงพลาสติกขนาดใหญ่ครอบตัวส้อมไว้ จากนั้นนำถ่านดีไฟมาวางไว้บนเศษกระเบื้องตรงปากส้อมไม้ การอบในลักษณะดังกล่าวจะกระทำกันในช่วงบ่าย และเก็บก้านที่อบแล้วในช่วงเย็น จากนั้นจึงนำก้านผักตบชวาที่อบแห้งแล้วเข้าสู่กระบวนการตัดเป็นชิ้น ๆ หรือแยกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ ตามความยาว แล้วนำมาถักเปียตามรูปแบบของผลิตภัณฑ์จักสานแต่ละชนิดตามคำสั่งของลูกค้าต่อไป

ในปัจจุบัน นอกจากสมาชิกจะเปียเส้นผักตบชวาเองแล้ว ในกรณีมีคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์จากลูกค้าเข้ามามาก จะต้องเปียเส้นผักตบชวาให้ทัน สมาชิกสามารถหาซื้อเส้นผักตบชวาที่เปียแล้วจากหมู่บ้านที่รับจ้างเปียเส้นผักตบชวาส่งขายให้กับกลุ่ม โดยเฉพาะ คือ หมู่บ้านสันกว๊าน บ้านสาาง

บ้านทุ่งกิว ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง โดยเส้นฝักคบชวาที่เปียแล้วความยาว 50 วา (75 เมตร) จะขาย ในราคา 55 บาท เปียฝักคบที่ใช้ในการจักสานอาจถูกนำมาข้อมสีกก ตามแบบที่ลูกค้าต้องการ ส่วน ผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นที่ทำเสร็จแล้ว ก็จะนำมาลงน้ำมันวานิชเพื่อขึ้นเงาแล้วจำหน่ายต่อไป

ลักษณะของการแบ่งงานระหว่างหมู่บ้านดังกล่าวข้างต้น ก็อาจพบได้ในการจ้างทำวง กระเป่า ซึ่งทำจากเส้นสายไฟแข็งสีเขียวหรือแดงตามต้องการ เอามาพันรอบวงกระเป่า หมู่บ้านที่ อดนัคและมีฝีมือในการวงกระเป่าจากสายไฟคือ บ้านร่องไผ่ ตำบลต้อม และบ้านสันบัวบก บ้านดุ่น ตำบลดุ่น โดยขายกันในราคาคู่ละ 10 บาท

ราคาสินค้าที่สมาชิกผลิตและส่งให้กับกลุ่ม จะได้ค่าตอบแทนชิ้นละประมาณ 80-100 บาท หรือแล้วแต่ประเภทของแบบผลิตภัณฑ์แต่ละประเภท ปัจจุบันกลุ่มมีรายการสินค้าที่ทำมาจาก ฝักคบชวาทั้งหมด 5 ประเภทคือ 1) กระเป่า 2) ตะกร้า 3) หมวก 4) ของชำร่วย และ 5) การสาน ฝักคบชวาล้อมภาชนะต่าง ๆ เช่น คนโท แจกัน หรือเหล็กคัดตามแบบที่ต้องการ แต่ละประเภทก็จะมีขนาด รูปทรง และลวดลายแตกต่างกันไป ทำให้ราคาจำหน่ายแตกต่างกันไปด้วย ผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการสั่งซื้อมากที่สุดได้แก่ กระเป่า โดยเฉพาะกระเป่าครึ่งวงกลม และกระเป่าสี่เหลี่ยม รวมทั้ง การสานฝักคบชวาล้อมภาชนะ ซึ่งมักจะเป็นการสั่งซื้อตามแบบและความต้องการของลูกค้า โดยเฉพาะทั้งในและต่างประเทศ

กลุ่มจะจัดเก็บเงินจากสินค้าผลิตภัณฑ์จากสมาชิกชิ้นละ 5 บาท เพื่อนำมาเป็นทุนหมุนเวียน ในการผลิตและในการออกจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตามงานต่าง ๆ และการอบรมศึกษาดูงานของสมาชิก โดยสมาชิกที่ไปอบรมศึกษาดูงานจะได้เบี้ยเลี้ยงวันละ 100 บาท หากเป็นระยะไกลในต่างจังหวัด ก็จะได้เบี้ยเลี้ยงวันละ 200-300 บาท และนอกจากนี้ เงินที่ได้จากส่วนนี้ก็จะนำมาปันผลในตอนสิ้นปี ให้แก่สมาชิกตามจำนวนผลิตของสมาชิกแต่ละคน

กลุ่มจะมีการติดต่อกับหน่วยงานของราชการที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด เช่น การรับการ ฝึกอบรมการจักสาน และเทคนิคการผลิตใหม่ ๆ จากเจ้าหน้าที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน และ ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 1 เป็นต้น ทำให้ทักษะในการผลิตสูงขึ้นและคุณภาพของสินค้าและ ความหลากหลายของสินค้ามีเพิ่มขึ้น กลุ่มยังทำหน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้ในการจักสานฝักคบชวาให้กับหมู่บ้านใกล้เคียง หรือกลุ่มแม่บ้านในจังหวัดต่าง ๆ ด้วย โดยที่สมาชิกมีความชำนาญในการจักสานจึงสามารถทำหน้าที่เป็นวิทยากรอบรมการจักสานให้กับสมาชิกทั่วไปโดยเฉพาะใน จังหวัดพะเยา กลุ่มสามารถสร้างเครือข่ายการผลิตออกไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ในชุมชนรอบกว๊าน

พะเขาดังกล่าวแล้ว ซึ่งทำให้กลุ่มรับคำสั่งซื้อจากลูกค้าในกรณีที่มีปริมาณความต้องการสินค้ามีมาก กลุ่มสามารถกระจายการผลิตไปยังกลุ่มอื่นในเครือข่าย เป็นการลดภาระค่าใช้จ่ายในเงินทุนหมุนเวียนการผลิตทั้งหมด และกลุ่มสามารถรักษาตลาดและส่งมอบสินค้าตามรายการสั่งซื้อได้ตรงตามกำหนดเวลา

รูปแบบทางการตลาดของกลุ่ม มี 3 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. โดยการประชาสัมพันธ์ของรัฐ เช่น การจัดแสดงสินค้าของผลิตภัณฑ์จังหวัดพะเยาที่ทำการพัฒนาชุมชนที่ว่าการอำเภอเมืองพะเยา การจัดตั้งร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์ OTOP ของจังหวัดพะเยา นอกจากนี้ในกรณีที่มีเทศกาลจัดการแสดงสินค้าตามต่างจังหวัดหรือในกรุงเทพฯ เช่นเมืองทองธานี กลุ่มจะได้รับการติดต่อให้นำสินค้าไปจำหน่าย (โครงการสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์โดยเฉพาะ)

2. ผลจากการประชาสัมพันธ์และจัดจำหน่ายสินค้าในงานนิทรรศการ OTOP และอื่น ๆ ทำให้ได้ลูกค้าที่สนใจสินค้าของกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนนามบัตรหรือให้ที่อยู่กันไว้ ลูกค้าส่วนนี้จะ เป็นพ่อค้าคนกลางเป็นส่วนใหญ่ โดยสั่งซื้อสินค้าจากกลุ่มเป็นจำนวนมาก เพื่อส่งขายทั้งภายในประเทศ ตามห้างสรรพสินค้า หรือสวนจตุจักร เป็นต้น หรือส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น ยุโรป สหรัฐอเมริกา เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีลูกค้าที่เป็นชาวต่างประเทศที่สั่งซื้อสินค้าตามรูปแบบที่ต้องการ โดยตรงกับทางกลุ่มด้วยเช่นจาก เยอรมนี

3. การจำหน่ายที่ศูนย์ผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง ซึ่งเป็นทั้งที่จำหน่ายและศูนย์ประชาสัมพันธ์ของกลุ่มด้วย และเป็นบ้านพักของนางผ่องศรี ประธานกลุ่ม

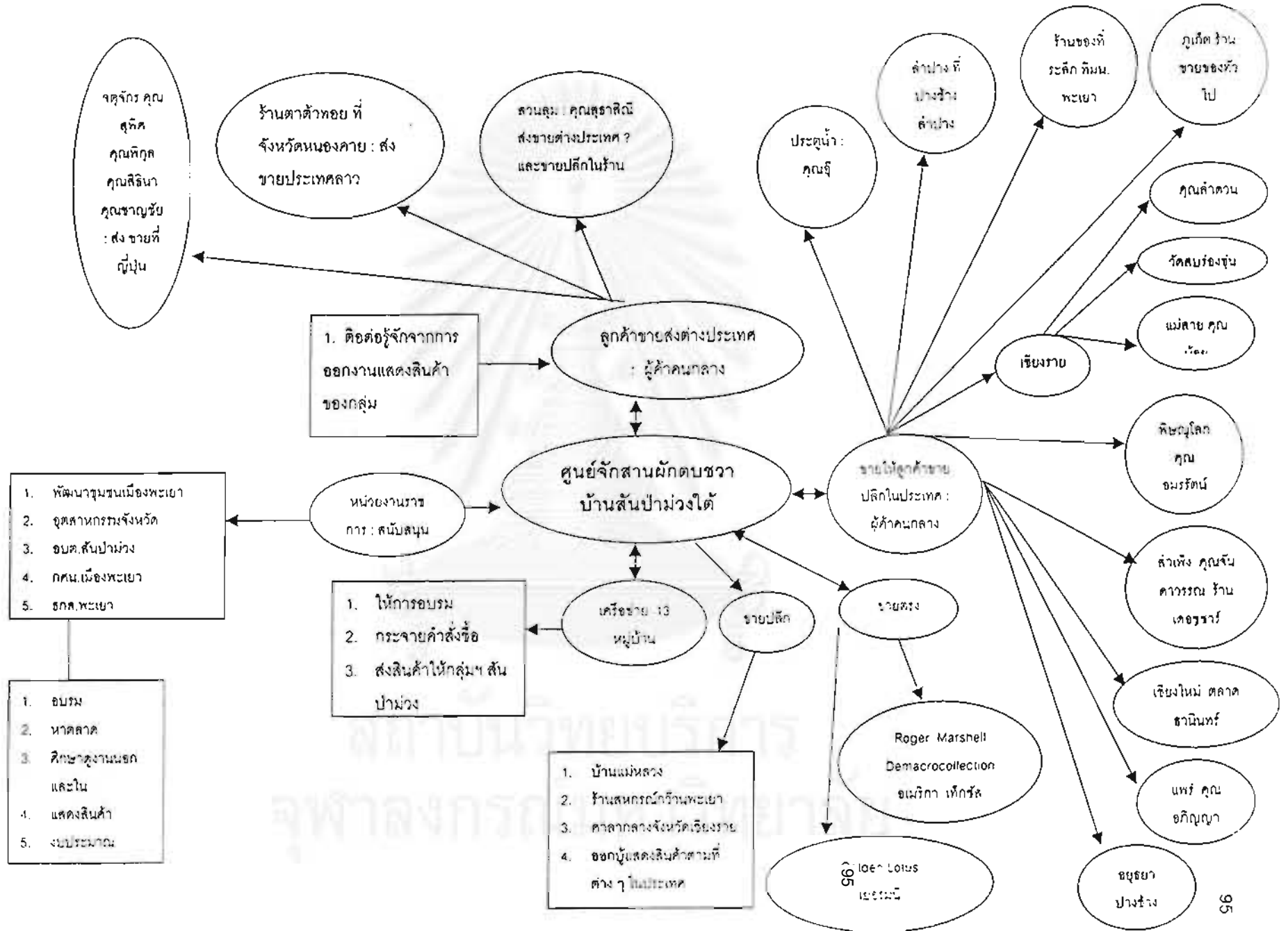
• ปัญหาและความสำเร็จของกลุ่ม

ปัญหาของกลุ่มในปัจจุบัน ในด้านการผลิตคือ การขาดแคลนวัตถุดิบคือ ผักตบชวา ซึ่งยังคงต้องอาศัยการนำเข้า นอกจากนี้ ก็เป็นเรื่องของการเกิดเชื้อรา เนื่องจากกรรมวิธีอบแห้ง ผักตบชวา เพื่อป้องกันเชื้อรา ยังใช้กรรมวิธีดั้งเดิม ซึ่งไม่สามารถป้องกันเชื้อราได้เต็มที่โดยเฉพาะในฤดูฝน สินค้าผักตบชวาจะเกิดเชื้อรามาก ทำให้บางครั้งสินค้าที่ส่งให้ลูกค้าถูกตีกลับ อย่างไรก็ตาม ในปี 2546 ประธานโครงการ ได้ทำโครงการของงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลสันป่าม่วง ซื้อเครื่องอบแห้งก้านผักตบชวามาใช้ที่ศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์ของบ้านสันป่าม่วง ปัจจุบันได้ทำการติดตั้งแล้วแต่ยังไม่ได้ใช้งาน คาดว่าจะมีการดำเนินการในเร็ว ๆ นี้

ในด้านการจำหน่าย ทุกฝ่ายยังเห็นตรงกันในเรื่องบรรจุก๊าซที่จะต้องทำให้ผู้มีคุณค่าและแสดงถึงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมพื้นบ้านของพะเยา เป็นเครื่องบ่งบอกถึงสินค้าที่เป็นของบ้านสันป่าม่วง เพราะการจักสานผักตบชวาไม่ได้มีที่พะเยาแห่งเดียว ยังมีอีกหลายชุมชนในจังหวัดภาคกลางและภาคเหนือ การแข่งขันในด้านการตลาดต้องทำควบคู่ไปกับการประชาสัมพันธ์ในเรื่องการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นนโยบายของจังหวัดและเมืองพะเยาอยู่แล้ว (ดูแผนภาพที่ 2 เครื่องขายของกลุ่มฯ หน้า 95)

ความสำเร็จของกลุ่มผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง นอกจากจะเกิดจากการร่วมมือร่วมใจของสมาชิกที่เห็นความสำคัญของการใช้เวลาว่างและการเพิ่มรายได้ รวมทั้งความรักในท้องถิ่นแล้ว ยังขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของผู้นำ คือ นางผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร ที่เป็นประธานกลุ่มและเป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นอย่างมาก หากขาดนางผ่องศรี เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างกลุ่มและหน่วยราชการกับพ่อค้าเอกชนทั้งหลาย กิจกรรมของกลุ่มคงไม่อาจเฟื่องฟูขึ้นมาได้ นางผ่องศรีได้กระตุ้นให้แม่บ้าน และแม่แต่พ่อบ้านให้ตื่นตัวในบทบาทของสตรีทั้งในครัวเรือนและในชุมชน เราจะกล่าวถึงบทบาทความเป็นผู้นำสตรีของนางผ่องศรีในบทที่ 5

แผนภาพที่ 2 เครือข่ายการจักสานผักตบชวาของกลุ่มจักสานผักตบชวา บ้านสันป่าม่วงใต้

II. ความเป็นมาของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ไสหุ้ง

เพื่อให้เข้าใจการผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวารอบกว้านพะเยาได้อย่างเต็มรูป จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ไสหุ้ง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับการผลิตของกลุ่มสันป้าม่วง และมีความแตกต่างระหว่างผู้นำ คือ ประธานของกลุ่มทั้งสองในการกำหนดนโยบาย ทิศทาง และวิสัยทัศน์ของแต่ละคนซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 5

กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ไสหุ้ง ตั้งอยู่ที่หมู่ 3 บ้านแม่ไสหุ้ง ตำบลแม่ไส อำเภอเมือง อำเภอเดียวกับกลุ่มฯ บ้านสันป้าม่วง ประธานกลุ่มคือ นางเจริญศรี ไชยขัติย์ เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งกลุ่มขึ้นในปี 2539 โดยเห็นว่าในหมู่บ้านได้มีผู้ทำจักสานผักตบชวาออกจำหน่ายอยู่แล้ว แต่ทำในลักษณะตัวใครตัวมัน ไม่มีมาตรฐานทั้งในด้านราคาและผลิตภัณฑ์ และมักจะถูกกดราคาโดยพ่อค้าที่เข้ามารับซื้อ ในระยะแรกของการจัดตั้งกลุ่ม มีสมาชิกเข้าร่วม 23 คน ปัญหาที่ยังแก้ไขไม่ได้คือ หาดตลาดรับซื้อไม่ได้ และไม่มีสถานที่ที่จะจำหน่ายสินค้า สมาชิกส่วนมากเริ่มท้อแท้ใจ ลาออกจากกลุ่มจนเหลือสมาชิกและกรรมการอยู่เพียง 8 คน

อย่างไรก็ตามในปลายปี 2539 นี้เอง ทางกลุ่มได้รับเชิญเข้าร่วมงาน โครงการพบผู้ผลิตพบผู้ซื้อ ที่กาดสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มได้นำสินค้าออกแสดงและจำหน่ายได้เพียงเล็กน้อย แต่โอกาสที่สำคัญคือ การได้พบกับลูกค้าชาวญี่ปุ่นที่มีความสนใจในผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอย่างแท้จริง และเป็นตัวแทนของบริษัท อิชิตาเวเทรดดิ้ง ที่ทำกิจการส่งออกอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ เจ้าของเป็นชาวญี่ปุ่น บริษัทนี้ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทค้าปลีกด้านนา เพื่อให้สอดคล้องกับธุรกิจท้องถิ่นที่ทำการส่งสินค้าออกไปยังประเทศญี่ปุ่น บริษัทดังกล่าวได้เป็นลูกค้าประจำที่เป็นลูกค้าส่งออกที่เป็นรายใหญ่ที่สุดของกลุ่ม นอกเหนือจากลูกค้าอื่น ๆ ที่เป็นลูกค้าประจำของกลุ่มภายในประเทศแล้ว นอกจากการทำธุรกิจร่วมกันแล้ว คุณเจริญศรี กับเจ้าของบริษัทชาวญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยทางบริษัทจะช่วยแนะนำกรรมวิธีผลิตใหม่ ๆ เพิ่มเติม รวมถึงการออกแบบ รูปแบบผลิตภัณฑ์ที่บริษัทต้องการ ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังขยายไปถึงการช่วยเหลือชาวบ้านให้มีงานทำ มีรายได้เสริมโดยการสั่งซื้อสินค้าจากกลุ่มอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุกปี

การที่มีรายการสั่งซื้อจากบริษัทค้าปลีกด้านนา รวมทั้งร้านค้าที่เป็นลูกค้าประจำ กลุ่มจึงขยายกำลังการผลิต จำนวนสมาชิกกลุ่มแม่ไสหุ้งเองมี 51 คน แต่ได้มีการรวมกับกลุ่มหัตถกรรมของหมู่บ้านอื่น ๆ รอบกว้านพะเยาเข้าเป็นเครือข่ายทั้งหมด 19 กลุ่ม จาก 9 ตำบล จำนวนสมาชิก 457 คน (คูตารางที่ 5 หน้า 84) เรียกชื่อว่า “เครือข่ายบัวลอยแก้วเกลียว” ทั้งนี้เพื่อขยายฐานการผลิต

และป้องกันแข่งขันกันตัดราคา ทางกลุ่มไม่ได้จำหน่ายปลีกเว้นแต่สินค้าที่เหลือจากรายการสั่งซื้อ จากลูกค้าประจำ เพื่อป้องกันการลอกเลียนแบบ กลุ่มจะรับรายการสั่งซื้อจากลูกค้าโดยตรง แล้วจัดให้มีการประชุมชี้แจง แจ้งราคา และแจกจ่ายจำนวนการผลิตให้กับสมาชิก ถ้ามีจำนวนมาก ก็จะส่งไปยังกลุ่มในเครือข่ายต่อไป เช่นเดียวกับเครือข่ายกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ในการดำเนินกิจการตั้งแต่วางแผนการผลิต การติดต่อประสานงานกับลูกค้า ไปจนถึงการจำหน่าย ทั้งหมดอยู่ในการควบคุมดูแลโดย นางเจริญศรี ทั้งหมด กิจกรรมของกลุ่มฯ แม่โสหุ่ง และเครือข่ายบัวลอยแก้วเกลียวเจริญขึ้นมาได้ก็โดยการบริหารและดำเนินการ โดย นางเจริญศรี เช่นเดียวกับที่กลุ่มฯ บ้านสันป่าม่วง และเครือข่ายฯ เจริญขึ้นมาได้ก็โดยการทำงานของ นางผ่องศรี โดยมีการบริหารงานโดยคณะกรรมการตามรายนามต่อไปนี้

1. นางเจริญศรี ไชยขัติย์	ประธานบริหารทั่วไป/การตลาด
2. นางสุคำ สุวรรณ	รองประธาน/ควบคุมดูแลทั่วไป
3. นางพิทยา ชะนา	เลขานุการ
4. นางสรวย ชะตา	ผู้ช่วยเลขานุการ
5. นางจินดา อยู่ดี	การเงิน/การบัญชี
6. นางสุภาพ เสนาพิทักษ์	ผู้ช่วยการเงิน/การบัญชี
7. นางมุกดา เมืองมา	ส่งเสริมและพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์
8. นางระพิน อุดมะ	ฝ่ายการตลาด
9. นางคำน้อย เสมอเชื้อ	ฝ่ายทะเบียน
10. นางไข่แก้ว นาแพร์	ปฏิคม
11. นางสมศรี นาแพร์	ปฏิคม

สำหรับหน้าที่ของกรรมการ และสมาชิก ตลอดกระบวนการผลิตตั้งแต่การเตรียมวัสดุ ไปจนถึงการจัดสาน และการจำหน่ายในรายละเอียดนั้น ไม่แตกต่างไปจากที่กล่าวไปแล้ว สำหรับกลุ่มฯ บ้านสันป่าม่วง ทั้งสองกลุ่มต่างได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนทั้งทางด้านการเงิน การฝึกอบรม การผลิต การประชาสัมพันธ์และการจำหน่ายจากทั้งหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานเอกชน โดยเฉพาะเครือข่ายกลุ่มแก้วเกลียว จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับองค์กรพัฒนาเอกชนโดยที่ผู้นำเครือข่ายมีความสนใจและร่วมในงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาของเอกชนด้วยการสนับสนุนช่วยเหลือของหน่วยราชการที่ยึดนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมกิจกรรม OTOP

รวมไปถึงโครงการพัฒนาพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีผลต่อความสำเร็จของงานหัตถกรรมจักสานของกลุ่มหัตถกรรมทั้งสองกลุ่มอยู่มาก

หัตถกรรมผักตบชวา: ความสำเร็จของโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของพะเยา

ความสำเร็จของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาของพะเยา ได้ก่อผลดีต่อชาวบ้านและชุมชนต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา ตลอดจนภาพพจน์โดยรวมของจังหวัดในหลาย ๆ ประการที่น่าจะพิจารณา ดังนี้

1. การสร้างฐานเศรษฐกิจชนบท หัตถกรรมผักตบชวาถือเป็นอุตสาหกรรมชุมชน (Small Community Enterprise) ตามแนวคิดของเสรี พงศ์พิศ (2545) โดยมีองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขต่อไปนี้

1. ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ
2. ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน
3. ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน
4. มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล
5. มีการดำเนินการแบบบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ
6. มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ
7. มีการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมาย

เงื่อนไขทั้ง 7 มีอยู่ในกระบวนการจัดตั้งและดำเนินกิจกรรมของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาเสรี พงศ์พิศ ได้พิจารณากิจกรรมหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ว่าเป็น ลักษณะหนึ่งของวิสาหกิจชุมชนหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นโครงการของรัฐภายใต้โครงการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (Small and Medium Enterprises หรือ SME) ที่รัฐพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมในระดับล่างเป็นฐานสำคัญของเศรษฐกิจทั้งในเมืองและชนบท เป้าหมายทางเศรษฐกิจคือ การสร้างงาน สร้างรายได้

การจักสานผักตบชวาของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยาเป็นอาชีพเสริม ที่สร้างรายได้แก่ราษฎรครัวเรือนละประมาณ 3,000 บาท ต่อเดือน เป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และลดการอพยพโยกย้ายไปหางานทำในต่างจังหวัดเพื่อหารายได้เสริมจากการทำนา โดยข้อเท็จจริงแล้ว ชาวบ้านรอบกว๊านประกอบอาชีพหลากหลายทั้งรับราชการ ลูกจ้าง รับเหมาก่อสร้าง ค้าขาย แต่ที่สำคัญคือ

ทำนา และหาปลาในกว๊านพะเยา เป็นชาวนาและชาวประมง ทั้งสองอาชีพและรวมอาชีพอื่น ๆ ด้วย อาจทำรายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือนและการศึกษาของลูก ๆ ขนาดที่ถือครองของ ชาวนาโดยทั่วไปอยู่ระหว่าง 1-5 ไร่ ไร่ ไร่เป็นที่ปลูกข้าวเหนียวส่วนใหญ่ เพื่อการบริโภคมากกว่าการ จำหน่าย เว้นแต่ครอบครัวที่มีที่นามากพอ (10 ไร่) ก็อาจแบ่งที่สำหรับปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภค และปลูกข้าวเจ้าไว้จำหน่าย ซึ่งมีจำนวนน้อยมาก

รายได้จากการจักสานผักตบชวาที่อาศัยวัสดุในท้องถิ่นและแรงงานในครัวเรือน จึงเป็น รายได้เสริมที่สำคัญ โดยปกติค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันในหมู่บ้านจะไม่มีอะไรมาก ค่าใช้จ่ายวัน ละไม่เกิน 100 บาทต่อคนทั้งครัวเรือน สำหรับครัวเรือนที่มีสมาชิกที่สามารถทำหน้าที่จักสานได้ หลายคน รายได้ก็จะเพิ่มตามจำนวนคน เช่นครอบครัวที่มีบุตรสาวโตพอที่จะจักสานได้ สามารถมี รายได้ 100 บาทต่อวันต่อคนได้ รายได้จากการจักสานจึงเป็นรายได้ที่ใช้จับจ่ายใช้สอยใน ชีวิตประจำวัน เป็นค่าอาหาร ค่าขนมของลูก ๆ และค่าเสื้อผ้า ค่าน้ำ ค่าไฟ ได้อย่างพอเพียง ทัศนคติการจักสานผักตบชวาจึงถือเป็นอุตสาหกรรมชุมชนที่เป็นฐานของเศรษฐกิจชุมชนบทที่สำคัญของ ชุมชนรอบกว๊านพะเยา

2. สร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัว กิจกรรมจักสานผักตบชวาได้กลายมาเป็นศูนย์กลาง ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครอบครัว ปกติการจักสานถือเป็นหน้าที่ของผู้หญิง (ภรรยาและลูก สาว) แต่ในปัจจุบันเป็นสิ่งปกติธรรมดาที่จะพบว่า ผู้ชายเข้ามามีส่วน โดยการเป็นผู้จัดหาวัสดุและ เตรียมวัสดุ เช่น การเก็บผักตบชวา การอบแห้ง การตัดและเปียก้านผักตบชวา เป็นต้น ในตอน กลางวัน และโดยเฉพาะในตอนเย็น เราจะเห็นสมาชิกอยู่ร่วมกัน มีการพูดคุยหรือชมโทรทัศน์ไป พร้อม ๆ กับทำหน้าที่ของตนในการจักสานผักตบชวา ความรู้สึกร่วมในกิจกรรมทัศนคติถือเป็น กิจกรรมร่วมของครัวเรือน ชาวบ้านไม่ถือเป็นงานเฉพาะของผู้หญิง แม้ว่าโดยรวมแล้วการจักสาน ผักตบชวาถือเป็นหน้าที่ของผู้หญิง เป็นการส่งเสริมบทบาทและฐานะของสตรีในครอบครัว แต่ ผู้ชายก็ถือเป็นส่วนเสริมหน้าที่และบทบาทนี้ของสตรี โดยการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต เท่าที่ตนจะทำได้และมีเวลาพอ กิจกรรมจักสานผักตบชวาจึงเป็นศูนย์รวมของสมาชิกในครอบครัว

3. สร้างสำนึกร่วมของชุมชนและการพัฒนา ความสำเร็จของกลุ่มทัศนคติ และเครือข่าย แสดงให้เห็นสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน แม้ว่ารายได้จะเป็นแรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรม แต่ผลที่เกิดจากกิจกรรม ทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในสิ่งที่ตนผลิต และชื่อเสียงของกลุ่มที่ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปทั้งในจังหวัดและประเทศ สำนึกร่วมในกิจกรรมของกลุ่มเป็นพื้นฐานที่ทำให้ เกิดสำนึกร่วมของความเป็นชุมชนเดียวกัน ที่ไม่จำกัดขอบเขตแต่เพียงหมู่บ้านเดียว แต่ขยายออกไป

ถึงระดับตำบล อำเภอและจังหวัดได้ สำคัญดังกล่าวยังเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของกรมมีส่วนร่วมในการพัฒนาของหมู่บ้านและชุมชน

4. ส่งเสริมภูมิปัญญา และความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น สำคัญร่วมของชุมชนอาจเกิดจากความภูมิใจในการใช้ภูมิปัญญา ในการผลิตสิ่งของที่เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของชุมชน และนำไปสู่ความภูมิใจในวัฒนธรรมและประเพณีของท้องถิ่นด้วย ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ชื่อเสียงของชุมชนปรากฏในที่ต่าง ๆ ที่ผลิตภัณฑ์ไปถึง ปรากฏหนึ่งของ Oita เกี่ยวกับ One Village, One Product อยู่ที่มีการสร้างสำนึกร่วมและความภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น ทำให้เกิดความรักท้องถิ่น และช่วยลดจำนวนคนที่จะย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น โดยเฉพาะในเมืองหลวง จุดมุ่งหมายนี้เป็นหนึ่งจุดหมายของโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของรัฐบาลไทยเช่นกัน สำหรับพะเยาแล้ว ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาได้รับการส่งเสริมและสร้างชื่อเสียงให้แก่จังหวัดพะเยาเป็นอย่างมาก

5. ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยว ผลสุดท้ายของการส่งเสริมผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ร่วมกับการพัฒนาหมู่บ้านพะเยาคือ การส่งเสริมการท่องเที่ยว โครงการสร้างถนนรอบกว๊านพะเยาเป็นการเชื่อมชุมชนเมืองกับชุมชนชนบท แต่ที่สำคัญเป็นการสร้างโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เที่ยวชมกว๊านพะเยาโดยรอบ โดยมีสินค้า OTOP เป็นสิ่งดึงดูดใจอย่างหนึ่ง นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาพักในหมู่บ้าน (home stay) สัมผัสชีวิตชาวบ้านและชมอุตสาหกรรมท้องถิ่น เหล่านี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านรอบ ๆ กว๊าน ได้ยิน ได้ฟังและคาดหวังถึงความเป็นไปได้

อย่างไรก็ตาม การสร้างถนนรอบกว๊านแม้จะมีผลดีต่อการท่องเที่ยวและต่อสินค้า OTOP แต่ก็มีผลกระทบต่อชาวประมงที่จับปลาในกว๊านเป็นอาชีพ จำนวนชาวประมงแม้จะมีไม่มากนัก (ประมาณ 400 ครอบครัว – คนหาปลาในกว๊านพะเยา 2546) แต่คนเหล่านี้ได้คัดค้านการสร้างถนนรอบกว๊านดังกล่าว โดยเหตุผลในเรื่องอาชีพ ที่คนเหล่านี้ได้ทำกันมาเป็นเวลานานสมัยพ่อแม่ปู่ย่าตายาย พวกเขาต้องการให้มีการอนุรักษ์กว๊านพะเยา จนกระทั่งได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายประมง 4 ชุมชนกว๊านพะเยา (พะเยารัฐ 20 ก.พ. - 5 มี.ค. 2546 : หน้า 5) เครือข่ายฯ ต้องการให้มีการอนุรักษ์กว๊านพะเยา และพัฒนากว๊านพะเยาโดยไม่ให้เสียสมดุลทางนิเวศ เพื่อว่าพวกเขาจะสามารถรักษาอาชีพประมงไว้ได้ และอนุรักษ์ปลา และความหลากหลายทางชีวภาพของกว๊านพะเยาสำหรับคนรุ่นต่อ ๆ ไป (คนหาปลาในกว๊านพะเยา 2546) ดังที่นายจันทร์ดีบ ฟูเฟื่อง ชาวประมงกล่าวว่า “ที่ผ่านมา นาข้าวรอบกว๊านก็ถูกน้ำท่วมทุกปีอยู่แล้ว จนชาวบ้านเลิกทำนาไปหลายราย หากพัฒนากว๊านเป็นแหล่งท่องเที่ยว ผู้ชายคงต้องมาเป็นยามตามสถานที่พัก และผู้หญิงคงมาเป็นพนักงานเสิร์ฟตามร้านอาหารและสถานบริการ ทั้งวิถีชีวิตของชาวประมงและชาวนาเพื่อแลกกับเศษเงินและ

ขณะที่นักท่องเที่ยวทั้งเอาไว้ให้” (มติชนรายวัน 26 ก.ค. 2543) แม้การพัฒนาทิวทัศน์เพื่อการท่องเที่ยวจะเป็นที่ต้องการของคนพะเยาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในเรื่องของความเจริญก้าวหน้า การสร้างอาชีพและรายได้ แต่โครงการพัฒนาขนาดใหญ่จะก่อให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี โดยเฉพาะต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรมและขนบประเพณีท้องถิ่น ดังเช่นที่ปรากฏในจังหวัดอื่นเช่น เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น สมดุลระหว่างธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คน และวัฒนธรรมประเพณีเป็นสิ่งที่ฝ่ายอนุรักษ์ต้องการให้คำนึงถึงให้มากดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3

ประเด็นสำคัญที่จะเว้นไม่กล่าวถึงในที่นี้ไม่ได้คือ กลุ่มผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาต้องการเห็นการพัฒนาทิวทัศน์และการท่องเที่ยว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อชื่อเสียงและการจำหน่ายผลิตภัณฑ์และรายได้ของตน แต่ระหว่างชาวประมงกับกลุ่มผู้ผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาหาได้มีความคิดเป็นปฏิปักษ์กัน ทั้งสองฝ่ายอยู่ร่วมกัน ชาวประมงโดยแท้คือ สมาชิกของครอบครัวผู้ผลิตผลิตภัณฑ์จักสานผักตบชวานั่นเอง หากมีการพัฒนาการท่องเที่ยว ชาวประมงอาจยินดีเป็นคนแจวเรือข้ามฟากให้กับนักท่องเที่ยวโดยไม่ก่อเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ระดับ (scale) และประเภทของการท่องเที่ยวเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งที่กลุ่มอนุรักษ์ยกขึ้นเป็นประเด็นที่จะต้องพิจารณา เพราะปัญหาได้เกิดขึ้นแล้วสำหรับเมืองท่องเที่ยวอย่างเชียงใหม่กับเชียงราย

บทที่ 5

สตรี ผู้นำ และการเมือง

สตรีกับการเมืองท้องถิ่น

ปัจจุบันปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดเจนที่เกิดขึ้นในสังคมไทย คือ การเปลี่ยนแปลงในบทบาทและหน้าที่ของสตรีทั้งในครอบครัว และในสังคม (ปาริชาติ วิลัยเสถียร 25) กระแสโลกาภิวัตน์และการรณรงค์สิทธิสตรี ตลอดจนการเปิดกว้างของโอกาสทางการศึกษา เราจึงพบได้ว่า มีสตรีที่เป็นผู้นำในการดำเนินกิจการเพื่อการพัฒนา ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น เช่น ส.ส. นักการเมือง ผู้บริหารในหน่วยงานราชการ ผู้นำในองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านต่าง ๆ มากมาย ตลอดจนนักธุรกิจและแม่บ้านตัวอย่างทั้งชุมชนเมืองและชนบท และอื่น ๆ เกิดขึ้นโดยทั่วไป โดยแท้จริงหากพิจารณาโดยเป็นธรรมชาติแล้ว สตรีไทยมีบทบาทที่สำคัญในทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงสังคมมาตั้งแต่อดีต ประโยคที่ว่า “มือก็ไกว ดาบก็แกว่ง” แสดงถึงสตรีในฐานะแม่บ้านและในฐานะ ผู้ปกป้องครอบครัวและประเทศเคียงคู่กับผู้ชายในยามจำเป็น ยศ สันตสมบัติ (2535) ได้กล่าวถึงสตรีไทยในอดีตที่มีบทบาทเท่าเทียมกับผู้ชายในทางเศรษฐกิจทำงานร่วมกับผู้ชายในไร่นา เศรษฐกิจทุนนิยมมีบทบาทในการเปลี่ยนค่านิยมและบทบาทของสตรีให้เหลือเพียงหน้าที่ในครอบครัว โดยแท้จริงจากอีกแง่มุมหนึ่งเราก็อาจมองได้ว่า ทุนนิยมเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น แม้ว่าอุดมการณ์หรือความคิดที่ว่าผู้ชายเป็นใหญ่จะยังคงมีอยู่แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้ชายเอาเปรียบหรือพยายามกดฐานะบทบาทของผู้หญิงใน ด้านต่าง ๆ อย่างสิ้นเชิง

สังคมไทยให้โอกาสผู้หญิง แม้จะไม่ในทุกกรณี แต่สังคมไทยยอมรับและเปิดโอกาสให้ผู้หญิงที่มีความสามารถที่จะแสดงตัวได้เสมอ เช่น ในการศึกษา ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แม้ว่าค่านิยมของความเป็นภรรยาและเป็นแม่อาจมีความสำคัญในการตัดสินใจ หรือในการจำกัดบทบาทของผู้หญิง แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า ผู้ชายไทย (และผู้ชายทุกสังคมในโลก) จะเป็นผู้สร้างอุดมการณ์ดังกล่าวโดยลำพัง และโดยตั้งใจเสมอไป ในสังคมที่ถือผู้หญิงเป็นใหญ่ (matrilineal) การสืบทอดมรดกอยู่ในสายของฝ่ายหญิง ผู้ชายเช่น พี่ชาย หรือผู้ชายในตระกูลอาจคงอำนาจไว้ในระดับหนึ่ง แต่ผู้หญิงจะเป็นศูนย์กลางของอำนาจและการควบคุมคนในตระกูล ฉะนั้น เรื่องของเพศสภาพ (gender) จึงเป็นเรื่องของวัฒนธรรม ความเท่าเทียมระหว่างหญิงและชาย หรือการแบ่งงานตามเพศ

ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมที่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมที่คนภายนอกจะต้องเข้าใจ และคนภายในจะต้องคำนึงถึง

ความคิดเรื่องสิทธิสตรี และความเท่าเทียมของสตรีมีที่มาจากตะวันตก แต่แม้แต่ในสังคมตะวันตกเองการเรียกร้องดังกล่าวก็หาได้ทำให้เกิดความเท่าเทียมโดยสมบูรณ์ หากเรายอมรับว่าความดี ความสูงส่งของวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เปรียบเทียบกันไม่ได้ แต่ละวัฒนธรรมย่อมมีการหน้าที่ที่เหมาะสมสำหรับสังคมนั้น การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยเฉพาะในยุคโลกาภิวัตน์ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ มากกว่าที่จะเป็นการบีบบังคับหรือรุกรานครอบงำของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง สิทธิและศักดิ์ศรีของมนุษย์ วัฒนธรรมและความเชื่อที่ให้ความหมายแก่ชีวิตและความผูกพันระหว่างคนในกลุ่มเป็นสิ่งที่ต้องนำมาพิจารณา และละเมิดไม่ได้ในการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากแง่มุมของคนในสังคมนั้นและจากผู้ที่ต้องการจะเห็นการเปลี่ยนแปลง

ยศ ตันตสมวัตติ (2535) ได้ยืนยันว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่นับญาติฝ่ายมารดา (matrilineal) เมื่อแต่งงาน แล้วผู้ชายจะต้องเข้ามาอยู่ในบ้านผู้หญิง เพราะฉะนั้นผู้หญิงในภาคเหนือจึงมีบทบาทในครอบครัวโดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจมากกว่าผู้ชายที่ต้องอาศัยที่ดินของฝ่ายหญิงในการทำมาหากิน ความสำคัญของผู้หญิงในเรื่องนี้ได้ลดลง เมื่อตลาดและทุนนิยมได้เข้ามามีบทบาทในสังคมโดยเฉพาะในชุมชนชนบทมากขึ้น ผู้หญิงไม่ได้เป็น “ผู้ผลิต” เท่ากับผู้ชายต่อไป แต่เป็นเพียง “ผู้เสริม” การผลิตในครอบครัว ผู้ชายเป็นผู้หารายได้หลักให้แก่ครอบครัว ผู้หญิงหารายได้เสริมเท่านั้น

ยศ ได้กล่าวถึงสาเหตุของการที่ผู้หญิงในจังหวัดพะเยาพากันล่องใต้เป็นโสเภณี ค้าประเวณีตามเมืองใหญ่ ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯและหาดใหญ่ว่า ไม่ใช่ความยากจน ไม่ใช่ค่านิยมผิด ๆ ของพ่อแม่ และไม่ใช่ความต้องการของเด็กสาว แต่เป็นทุนนิยมและการส่งเสริมการพัฒนาของรัฐ ทั้งในด้านอุตสาหกรรมโดยเฉพาะการท่องเที่ยว ที่เป็นสาเหตุให้เกิดการขยายตัวของธุรกิจเรียงรายต่าง ๆ และสุดท้ายที่สำคัญคือ สิทธิบริโภคนิยม ไม่มีใครปฏิเสธงานวิจัยและข้อค้นพบของยศ ที่ยังเป็นเหตุผลสำคัญและดูจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น แต่สิ่งที่ยศไม่ได้ค้นพบหรือคาดหวังไว้คือ การเปลี่ยนแปลงภายในความคิดและค่านิยมของบุคคลในสังคมและของเด็กผู้หญิงในพะเยาที่กำลังเติบโตขึ้นและที่ได้เลิกอาชีพดังกล่าวแล้ว เป็นที่แน่นอนว่า ยังมีเด็กสาวจากจังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียงในภาคเหนือออกไปค้าประเวณีในเมืองใหญ่ แต่จำนวนน่าจะลดลง ปัจจุบัน

เด็กผู้หญิงมีโอกาสในการศึกษามากขึ้น โดยที่จำนวนบุตรในครอบครัวลดลง (1-2 คน) นอกจากพ่อแม่จะให้ลูกศึกษามากขึ้น ความผูกพันและความใกล้ชิดมีมากขึ้น พ่อแม่ไม่ต้องการให้ลูกออกไปจากครอบครัวเร็วขึ้น โดยเฉพาะในพะเยาไปค้าประเวณี (คูบทความของ มัทนา พนานิรามัย 2541 และปาริชาติ วลัยเสถียร 2541) และเป็นที่ยกย่องได้อย่างชัดเจนว่ามีความพยายามทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชนที่สมาชิกเป็นสตรีเป็นส่วนใหญ่ ได้รณรงค์ต่อต้านและหาทางให้เด็กหญิงได้หลุดพ้นจากวงจรชั่วร้ายนี้ให้ได้ และเป็นข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้หญิงที่พะเยาที่เลขไปค้าประเวณีเมื่อได้กลับมาอยู่ในท้องถิ่นเดิมของตนแล้ว มักจะต่อต้านหรือไม่ส่งเสริมให้ลูกหลานไปมีอาชีพเช่นที่ตัวเองเป็นมาแล้ว ไม่ว่าจะในระดับหมู่บ้านหรือในระดับจังหวัด สิ่งที่ยศได้เสนอไว้ยังคงเป็นสิ่งที่ยากจะปฏิเสธ ระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมยังเป็นสาเหตุสำคัญ ที่ดึงดูดเด็กหญิงให้เข้าสู่การค้าประเวณี โดยความเต็มใจส่วนตัวโดยไม่ได้อยู่ที่ล่อลวงหรือบังคับและดูจะมีมากขึ้น แต่สิ่งที่อาจเสริมต่อการกั้นพบของยศก็คือ ความตื่นตัวในการต่อต้านการเอาเปรียบทางเพศ และการต่อต้านการใช้ร่างกายเป็นสินค้าที่มีราคา ที่มากับระบบทุนนิยมมีมากขึ้น แม้แต่ในจังหวัดพะเยาเอง โดยเฉพาะกลุ่มสตรีในพะเยา และได้กลายเป็นประเด็นทางการเมืองในการหาเสียงเลือกตั้ง ทั้งในระดับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร องค์กรบริหารส่วนจังหวัด และองค์กรบริหารส่วนตำบล ที่เห็นได้ชัดคือ ความตื่นตัวของผู้หญิงพะเยาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องของการเมือง ผู้หญิงหลายคนได้พิสูจน์ความสามารถว่าสามารถเป็นผู้นำทางการเมืองและเศรษฐกิจไม่แพ้ผู้ชาย ผู้นำสตรีในพะเยามีทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มสตรีต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ในการศึกษาครั้งนี้ จะขอกรณิขณ์ของผู้นำกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านสันป่าม่วง คุณผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร และผู้นำกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านทุ่งโฮ้ง คุณเจริญศรี ไชยขัติย์ มาเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ทั้งในแง่ผู้นำชุมชนทางเศรษฐกิจ การเมือง และความสำเร็จในการเป็นแม่บ้านตามคติไทย เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทและฐานะสตรีในชนบทของพะเยาในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา (นับจากงานวิจัยของยศในปี 2534)

1) ผู้นำสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง

เป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ความสำเร็จของกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง เป็นผลมาจากความเป็นผู้นำของ คุณผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร ตั้งแต่การจัดตั้ง ดำเนินการผลิตและจำหน่าย ไปจนถึงการติดต่อกับทางราชการ และองค์กรเอกชนที่ให้การสนับสนุน งานการศึกษา กิจกรรมหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ส่วนใหญ่มักจะมองจากแง่มุมทางเศรษฐกิจ การจัดการ และการตลาด โดยไม่สนใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมและการเมือง ความสำเร็จของกลุ่ม

หัตถกรรมและเครือข่ายบ้านสันป่าม่วง แสดงให้เห็นถึงการเกี่ยวข้องของปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองอย่างชัดเจนว่ามีผลต่อความสำเร็จของ OTOP ในกลุ่มนี้ และชุมชนอื่นรอบ กว๊านพะเยา ในกรณีของบ้านสันป่าม่วงคือ ผู้นำและความร่วมมือของชาวบ้าน

คุณผ่องศรี ปรินาพงค์มิตร เป็นคนบ้านสันป่าม่วงโดยกำเนิดและได้สมรสกับ นายสมพล ปรินาพงค์มิตร เจ้าหน้าที่ทะเบียน 4 สำนักเทศบาลเมืองพะเยา ที่เป็นผู้หนึ่งที่อยู่เบื้องหลัง ความสำเร็จของคุณผ่องศรี นอกเหนือจากพื้นฐานเดิมของคุณผ่องศรี ที่เป็นคนในหมู่บ้านและ ดำเนินสันป่าม่วง เมื่อแต่งงานแล้วก็ได้เข้ามาอยู่ในครอบครัวของพ่อแม่ที่บ้านสันป่าม่วงได้ มีบุตร-ธิดา 2 คน ปัจจุบันคนโตที่เป็นผู้ชายได้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันเทคโนโลยี สาขา วิศวกรรมศาสตร์จากเชียงใหม่ คนเล็กเป็นผู้หญิง กำลังศึกษาอยู่ที่โรงเรียนพะเยาพิทยาคม คุณผ่อง ศรี เริ่มเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านสันป่าม่วง จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 แล้วจึงไปต่อที่โรงเรียน พะเยาพิทยาคมที่อำเภอเมือง จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากนั้นได้เข้าเรียนที่ศูนย์การศึกษานอก โรงเรียนในปี 2542 จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ปัจจุบันคุณผ่องศรีมีอายุ 45 ปี คุณผ่องศรีมีพี่ชายเพียง คนเดียว ทำงานอยู่ที่สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชุมชนจังหวัดพะเยา

โดยพื้นฐานทางครอบครัว ความสนใจและบุคลิกของความเป็นผู้นำ คุณผ่องศรีได้เริ่มเล่น การเมืองโดยลงสมัครแข่งขัน และได้รับการเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลสันป่า ม่วงในปี พ.ศ. 2540 คุณผ่องศรีมีความสนใจในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาหมู่บ้านมาแต่เดิม ในปี 2540 นี้เอง คุณผ่องศรี เห็นว่าการส่งเสริมอาชีพจักสานผักตบชวาของแม่บ้านในหมู่บ้านน่าจะ ช่วยให้ชาวบ้านมีงานทำ เป็นการเพิ่มรายได้ และใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จึงได้รวบรวมสมาชิก ที่เฝ้าชาวบ้านสันป่าม่วง รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มจักสานผลิตภัณฑ์ผักตบชวาขึ้นในปี 2540 ซึ่งได้เจริญ ขึ้นตามลำดับตั้งได้กล่าวมาแล้ว ปัจจุบันได้ขยายตัวเป็นเครือข่ายรวมหมู่บ้านจากหลายตำบล

ในปี 2541 คุณผ่องศรี ได้ลงสมัครและได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านของบ้านสันป่าม่วงได้ หมู่ 4 ของตำบลสันป่าม่วง และดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน ความสำเร็จของคุณผ่องศรี ในด้านการปกครองปรากฏขึ้นในปี 2543 เมื่อได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่นและได้รับการส่งเข้า ประกวดสตรีดีเด่นด้านการปกครอง เมืองในโอกาสวันสตรีสากลประจำปี 2544 จัดโดยสำนักงาน การปกครอง สังกัดปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ในฐานะผู้ใหญ่บ้าน คุณผ่องศรีได้รับการเคารพและ ยกย่องโดยชาวบ้าน โดยด้วยหน้าทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุ สรรพนามที่เรียกคุณผ่องศรีในฐานะ ผู้ใหญ่บ้านคือ “แม่หลวง” แม้จะเป็นผู้หญิงแต่ชาวบ้านยอมรับในความสามารถและความเป็นผู้นำ ของ “แม่หลวง” ชาวบ้านคิดว่า “แม่หลวง” (ผู้หญิง) อ่อนน้อม กิริยามารยาทนุ่มนวล เจรจาเก่ง

สามารถประสานงานกับ “ผู้ใหญ่” (ข้าราชการ) ในระดับอำเภอและจังหวัด และได้รับการสนับสนุนทางการเงิน การฝึกอบรม และการจัดจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ผักตบชวาของกลุ่มตลอดมา จนในปี 2543 กลุ่มอาชีพจักสานผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง หมู่ 4 ได้รับรางวัลชนะเลิศกลุ่มอาชีพดีเด่นของจังหวัด โดยกรมการพัฒนาชุมชน ตัวคุณผ่องศรีเองได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบลสันป่าม่วงตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2543 จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเป็นกรรมการในคณะกรรมการพัฒนาสตรีอำเภอเมืองพะเยา (กพสอ) ฝ่ายส่งเสริมอาชีพในปี 2544 เป็นต้นมา และเป็นประธานกลุ่มเครือข่ายอาชีพจักสานผักตบชวาบ้านสันป่าม่วงจนถึงปัจจุบัน

คุณผ่องศรี ยังดำรงตำแหน่งหน้าที่อื่นทั้งในหมู่บ้านและในอำเภอ จังหวัดอีกหลายตำแหน่ง เช่น เป็นประธานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนบ้านสันป่าม่วง กรรมการวัดบ้านสันป่าม่วง เลขานุการคณะกรรมการบริหารศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์สถาบันการเกษตรจังหวัดพะเยา กรรมการศูนย์ผลิตและจำหน่ายผลิตผลิตภัณฑ์กลุ่มสตรีสหกรณ์อำเภอเมืองพะเยา ประธานลูกเสือชาวบ้าน (ลสชบ) รุ่น 6038/1/พ.ช.107 ในปี 2540 จนถึงปัจจุบัน และเป็นกรรมการบริหารชมรมลูกเสือชาวบ้าน อำเภอเมืองพะเยา ปี 2542

จะเห็นได้จากตำแหน่งต่าง ๆ ที่คุณผ่องศรีได้รับทำให้คุณผ่องศรีต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อำเภอ จังหวัด องค์กรบริหารส่วนตำบล ไปจนถึงหน่วยงานจากกรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม การศึกษานอกโรงเรียน เกษตรอำเภอ สหกรณ์อำเภอ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร รวมถึงหน่วยงานเอกชน เช่น JBIC NOVICA และบริษัทห้างร้านต่าง ๆ เป็นต้น (ดูแผนภาพที่ 2 หน้า 95)

ในแง่ชาวบ้านแล้ว คุณผ่องศรี เป็นผู้นำโดยธรรมชาติ (charismatic leader) ที่ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นผู้นำความเจริญมาสู่หมู่บ้านอย่างมากมาย โดยการเป็นประธานกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา เธอมีอำนาจและอิทธิพลเหนือผู้หญิงในหมู่บ้าน ซึ่งให้ความเคารพยำเกรงเธอในฐานะผู้นำ ในกรณีที่มีการฝึกอบรมในต่างหมู่บ้าน อำเภอ หรือจังหวัด หรือในการนำสินค้าเพื่อจำหน่าย และแสดงในงานนิทรรศการต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เมืองทองธานี กรุงเทพฯ เธอจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการติดต่อ ตระเตรียม และดูแลทุกข์สุขของผู้ร่วมงานอย่างดี สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เธอมีเหนือสตรีคนอื่น ๆ ในหมู่บ้านและตำบล

ในฐานะผู้ใหญ่บ้าน เธอสามารถบริหารจัดการปกครองได้เป็นอย่างดี ผู้ชายได้ให้ความเคารพเชื่อฟังเธอ เธอเห็นว่าเธอสามารถติดต่อกับ “เจ้านาย” หรือ “ผู้ใหญ่” ของจังหวัด และอำเภอได้

ความเป็นผู้หญิงของเธอเป็นความได้เปรียบเหนือผู้ชาย เพราะความอ่อนหวาน เจริญแก่่ง เข้าถึง “ผู้ใหญ่” ได้ดีกว่าผู้ชาย พวกผู้ชายเชื่อถือเธอในการดึงโครงการพัฒนา หรือการสนับสนุนทางด้านโครงการจากหน่วยงานราชการทั้งอำเภอและจังหวัดเข้ามาพัฒนาหมู่บ้านได้ อำนาจของเธอจึงมาจากความสามารถในการทำสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ “ราชการ” ให้สำเร็จได้ ในแง่นี้เราต้องไม่ลืมว่าทางราชการเองก็หวังพึ่งพาเธอที่เป็นบุคคลที่ชาวบ้านเคารพเชื่อฟังในการที่จะดึงเข้าร่วมในโครงการต่าง ๆ ของรัฐให้สำเร็จลุล่วงไปได้ โดยเฉพาะกิจกรรมหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์และโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัด คุณผ่องศรีจึงเป็นบุคคลที่เหมาะสมและได้รับการคัดเลือกจาก “ผู้ใหญ่” ในการประสานงานกับชาวบ้านในโครงการต่าง ๆ ของรัฐ ซึ่งเป็นหน้าที่ในความรับผิดชอบของคุณผ่องศรีสามารถทำให้ “งาน” ที่ได้รับมอบหมายสำเร็จลงไปได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อ “ราชการ”

แนวคิดเรื่อง “ผู้ใหญ่” “ผู้น้อย” สามารถอธิบายในเรื่องนี้เป็นอย่างดี สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการจัดลำดับฐานะลดหลั่นกันลงมา (hierarchical society) ผู้ที่มีฐานะสูงกว่าถือว่าเป็น “ผู้ใหญ่” และผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าเป็น “ผู้น้อย” ข้อผูกมัดระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในความสัมพันธ์คือ ผู้ใหญ่จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลผู้น้อยในยามจำเป็นหรือเมื่อมีโอกาส ส่วนผู้น้อยต้องรับใช้หรือตอบแทนผู้ใหญ่โดยการอาสาทำงานบางอย่างตามที่ผู้ใหญ่จะใช้ (อคิน รพีพัฒน์ 1975, แสงส์ 1975 ใน อมรา และปรีชา บรรณาธิการ 2539) ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้มักเข้าใจกันในลักษณะของการอุปถัมภ์กัน (อมรา และปรีชา 2539) ในกรณีนี้ คุณผ่องศรีเป็น “ผู้ใหญ่” ในสายตาชาวบ้านที่เป็น “ลูกบ้าน” หรือ “ผู้น้อย” แต่คุณผ่องศรีก็เป็น “ผู้น้อย” สำหรับข้าราชการในอำเภอและจังหวัดที่เป็น “ผู้ใหญ่” ที่คุณผ่องศรีจะต้องขยำเกรงและพึ่งพา ในลักษณะนี้คุณผ่องศรีจึงสามารถทำงานให้ทางราชการได้สำเร็จ เพราะคุณผ่องศรีได้รับการเคารพเชื่อฟังจากชาวบ้านจากการที่สามารถติดต่อกับราชการได้ เจ้าหน้าที่เองสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้สำเร็จ ซึ่งเท่ากับเป็นผลงานของคุณผ่องศรี จะได้รับการสนับสนุนในรูปแบบโครงการพัฒนาและการสนับสนุนทางการเงิน ตำแหน่งหน้าที่เป็นการตอบแทน ในกรณีนี้ความสำเร็จในความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายลุล่วงไปด้วยดี เพราะเป็นประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายและแก่ชาวบ้าน แต่ที่สำคัญเฉพาะในกรณีนี้ คือความสามารถในการเป็นผู้นำและบุคลิกภาพของคุณผ่องศรีเองด้วย ที่ทำให้กิจการ OTOP และการพัฒนาหมู่บ้านสำเร็จลุล่วงลงไป ซึ่งไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจเป็นเบื้องต้น แต่มีพื้นฐานทางด้านสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ไม่ได้เป็นการปฏิเสธปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านต้องการเงิน ต้องการ โอกาสที่ดี แต่ความต้องการเหล่านี้จะไม่เกิดในลักษณะของกลุ่ม ดังที่ยศ สันตสมบัติ บอกว่า การล่องใต้ไป

ค้าประเวณีของเด็กสาวไม่ใช่เรื่องของความยากจนอย่างเดียว แต่เกิดจากการล่มสลายของชุมชน
 สำนักักร่วมของชุมชนที่ค่อย ๆ จางลงไปจากการเข้ามาของทุนนิยมและการตลาด ความสำเร็จของ
 กิจกรรมผักตบชวา ช่วยสร้างรายได้เสริมและการมีงานทำให้ชาวบ้าน และโดยผู้นำชุมชนทำให้
 สำนักักร่วมของชุมชนและครอบครัวถูกนำกลับมาสู่ชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านมีความภูมิใจใน
 ผลิตภัณฑ์ของเขา เกิดความรักท้องถิ่นและประเพณีเดิม เด็กสาวหลายคนได้เรียนต่อถึงระดับ
 มหาวิทยาลัย จำนวนไม่น้อยไปทำงานต่างจังหวัด แต่ส่วนใหญ่ (แต่เดิม 70% ของหญิงสาวใน
 หมู่บ้านออกไปค้าประเวณีในกรุงเทพฯ และจังหวัดใหญ่ จากการศึกษารายชื่อของ บศ สันตสมบัติ ในปี
 2534) ไปทำงานโรงงานทั้งในพะเยา และจังหวัดใกล้เคียง แม้กระทั่งกรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งแน่นอนว่า
 ยังเข้าสู่ตลาดการค้าประเวณีอยู่ แต่จากการสอบถามคนกลุ่มนี้มีจำนวนน้อย ลักษณะเช่นนี้กำลัง
 ดำเนินอยู่ และเราจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ว่าด้วยชุมชน

ในด้านการเมืองส่วนท้องถิ่น แม้คุณผ่องศรี ไม่ได้เป็นสมาชิก อบต. แต่ก็เคยมีส่วนร่วมใน
 อบต. แต่แรกเริ่ม และในฐานะผู้ใหญ่บ้าน คุณผ่องศรี สามารถทำโครงการเสนอขอของบประมาณ
 สนับสนุนโครงการต่าง ๆ ของหมู่บ้าน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับกลุ่มผลิตภัณฑ์ผักตบชวา เช่นการขอ
 งบฯ สร้างอาคาร ศูนย์ผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง และอื่น ๆ โดยล่าสุด
 ได้รับเงินสนับสนุนในการซื้อเครื่องอบแห้งก้านผักตบชวาที่มีประสิทธิภาพมากกว่าวิธีการอบ
 แบบเดิมที่ผักตบชวาที่อบแล้วยังมีความชื้นทำให้เกิดเชื้อราขึ้นได้

นอกจากนี้ โอบนแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน การทำงานของแม่หลวงผ่องศรี ยังช่วย
 ขยายความสัมพันธ์ของชาวบ้านออกไปเชื่อมหมู่บ้านในหลาย ๆ ตำบลเข้าไว้เป็นกลุ่มเครือข่าย
 ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วง เริ่มแรกก็โดยการส่งวิทยากรจากกลุ่มไปอบรมกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านอื่น
 ทั้งในตำบล และนอกตำบลจนเป็นที่รู้จักทั่วไป ต่อมาก็โดยการรวมกลุ่มต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่ายเพื่อ
 ขยายกำลังการผลิต และเพิ่มปริมาณการจำหน่าย ในลักษณะนี้ เครือข่ายทางสังคม (social network)
 ของคุณผ่องศรี ขยายออกไปครอบคลุมคนหลาย ๆ ตำบล เป็นทั้งอำเภอ เครือข่ายดังกล่าวนี้ยังขยาย
 ออกไปยังต่างจังหวัดที่คุณผ่องศรีเคยนำสมาชิกออกไปแสดงและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ คุณผ่องศรี
 ติดต่อและรับใบสั่งซื้อสินค้าจากลูกค้าทั้งในประเทศและต่างประเทศ เช่น พ่อค้าที่สวนจตุจักร
 ในท่าบ่อซำที่เชียงใหม่ ห้างสรรพสินค้าต่าง ๆ และต่างประเทศ เช่น ญี่ปุ่น เยอรมนี และอเมริกา
 เป็นต้น ความเป็นผู้นำของคุณผ่องศรีจึงเห็นได้ชัดจากเครือข่ายของเธอ ที่ขยายออกไปรวมเอา
 ชาวบ้านนอกหมู่บ้าน ข้าราชการอำเภอ และจังหวัด พ่อค้าส่งและปลีกในกรุงเทพฯ และจังหวัด

ต่างๆ (ดูแผนภาพที่ 2 หน้า 95) เครือข่ายนี้ไม่มีผู้ใดในหมู่บ้านจะมีอย่างกว้างขวางเท่าเธอ นั่นหมายความว่าขอบเขตอำนาจของเธอขยายกว้างกว่าผู้ใดในหมู่บ้าน (ดู social network ใน Boissevain 1974)

คุณผ่องศรี เป็นคนที่มีความคิดกว้างไกล อาจเป็นเพราะเคยเดินทาง และเข้าร่วมประชุมที่สำคัญ ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดมีประสบการณ์มาก เธอต้องการให้ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาของบ้านสันป่าม่วงเป็นที่รู้จักกว้างไกลขึ้น เธออยากเห็นผลิตภัณฑ์ของเธอบรรจุในหีบห่อที่มีตราและประวัติของบ้านสันป่าม่วง เพื่อให้โลกได้รับรู้ถึงความเป็นมาของผลิตภัณฑ์จากประวัติศาสตร์และรู้ประวัติศาสตร์จากผลิตภัณฑ์ (แนวคิดนี้เธอคงจะได้รับจากการไปอบรมเชิงปฏิบัติการที่จัดโดย JBIC ที่โรงแรมริเจนท์ที่กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 27 มกราคม 2546) สำหรับเธอผลิตภัณฑ์ผักตบชวาจะเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยว เธอจึงสนับสนุนการท่องเที่ยวอย่างเต็มที่ JBIC ได้ให้งบประมาณในการสร้างอาคาร หมู่บ้านอุตสาหกรรมเพื่อการท่องเที่ยวที่ตลาดสดของตำบล ตามโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดพะเยา การสร้างถนนรอบกว๊านพะเยา เป็นความฝันของเธอที่จะขยายและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาแก่นักท่องเที่ยว แต่ประเด็นนี้ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ระหว่างกลุ่มต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น เราจะกลับมาพิจารณาประเด็นนี้อีกครั้งในตอนต่อไป

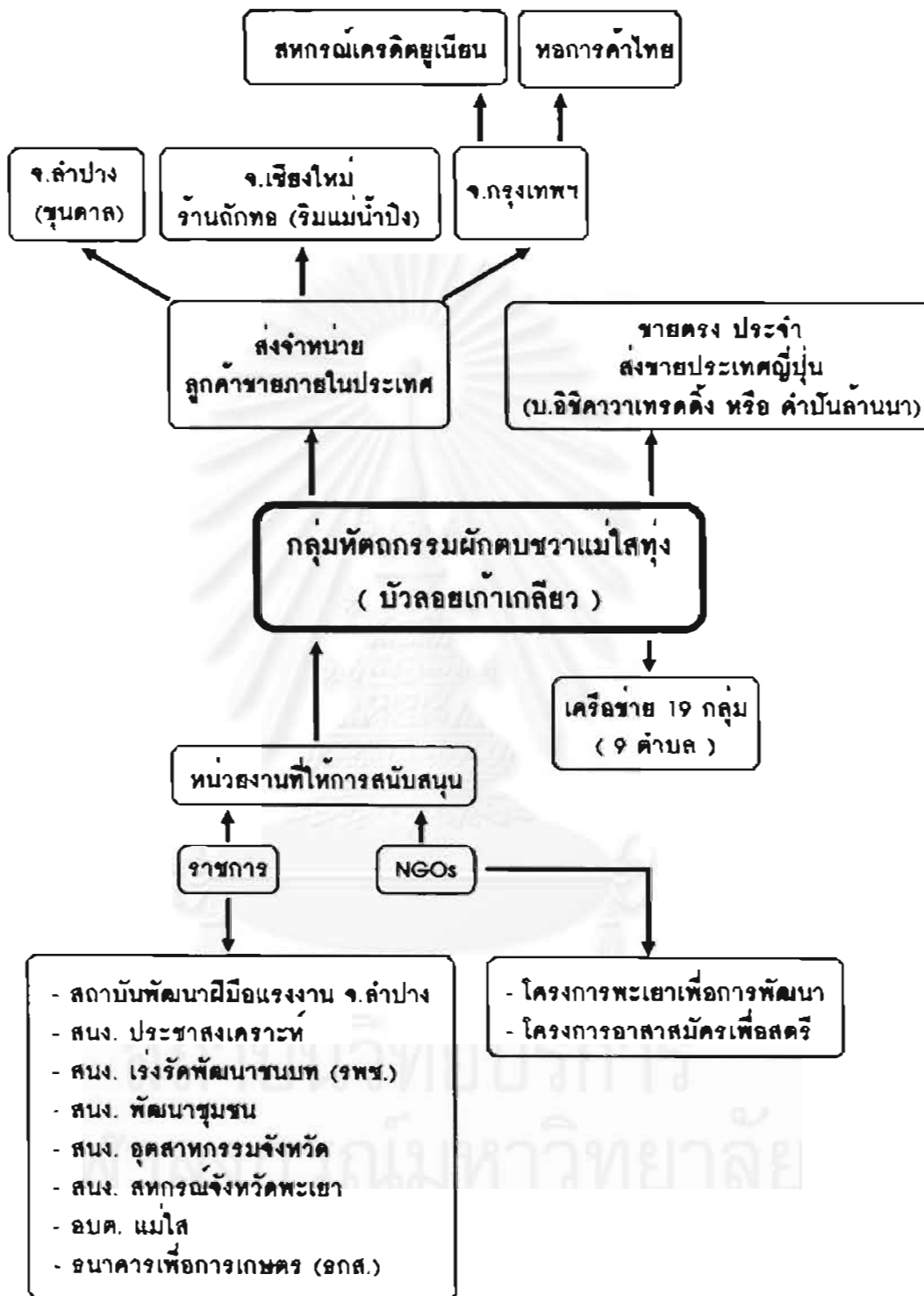
2) ผู้นำสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาบ้านแม่ไสตุ้ง

ในขณะที่ความสำเร็จของกลุ่มหัตถกรรมบ้านสันป่าม่วงเป็นผลจากการเป็นผู้นำของคุณผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร ความสำเร็จของกลุ่มหัตถกรรมบ้านแม่ไสตุ้ง ก็ขึ้นอยู่กับความเป็นผู้นำของคุณเจริญศรี ไชยขัติย์ ในขณะที่เครือข่ายทางสังคมของคุณผ่องศรี รวมศูนย์อยู่ที่หมู่บ้านและหน่วยงานราชการ เครือข่ายของคุณผ่องศรี ขยายกว้างออกไปรวมกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไว้ด้วย ความสนใจของคุณเจริญศรีครอบคลุมไปถึงการพัฒนาฐานะและบทบาทของสตรีทั้งในระดับหมู่บ้าน และในระดับจังหวัด คุณเจริญศรีเกี่ยวพันกับแวดวงทางการเมืองมากกว่าคุณผ่องศรี

คุณเจริญศรี อายุ 42 ปี สมรสแล้วกับศรระดับ 7 ในหมู่บ้านมีลูกชาย 1 หญิง 1 ลูกชายคนโตสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ส่วนลูกสาวคนเล็กกำลังศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงเชียงราย ส่วนคุณเจริญศรีเอง เพิ่งสำเร็จปริญญาตรีทางด้านพัฒนาสังคม จากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย เดิมเธอเป็นคนอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บิดาเป็นกำนัน เธอจึงได้เรียนรู้เรื่องการปกครองการบริหาร และการพัฒนาจากประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อเธอในภายหลัง เมื่อแต่งงานแล้ว สามีสับสนุนให้เรียนการศึกษานอกโรงเรียนจนจบ มศ. 3 ในปี

2524 ได้ไปเรียนเสริมสวยที่เมืองพะเยา หลังจากที่ได้ติดตามสามีกลับมาอยู่ที่บ้านทุ่งไสแล้ว เมื่อสำเร็จการศึกษาทางสถาบันเห็นความสามารถจึงให้เป็นอาจารย์สอนเด็กที่มาเรียนเสริมสวยต่อมาอีก 7 ปี ในช่วงนั้นอาชีพเสริมสวยเป็นที่นิยม จึงทำให้มีคนมาเรียนกันมาก เด็กที่มาเรียนมีทั้งเด็กที่ต้องการนำไปเป็นวิชาชีพ และพวกหญิงบริการที่เลิกอาชีพเดิมหรือที่มาเรียน เพื่อประกอบอาชีพบังหน้าการค้าประเวณี ช่วงนี้เองที่เป็นช่วงบ่มเพาะเธอให้เกิดความสนใจในงานพัฒนาสตรี เด็กหญิงหลายคนของเธอรู้จักถูกพ่อแม่บังคับให้ค้าประเวณี และอีกหลายคนถูกทารุณกรรมและละเมิดสิทธิส่วนบุคคล โดยผู้ปกครอง หรือนายหน้า เธอเริ่มต่อต้านตั้งแต่ตั้งแต่อายุห้าขวบไปจนถึงการขัดขวาง การละเมิดสิทธิของเด็ก โดยฐานะของเธอขณะนั้น เธอไม่อาจทำอะไรได้มากนัก แต่ก็ได้ตั้งใจและเกิดแรงบันดาลใจว่าจะทำงานตรงนี้ (งานพัฒนาสตรี) ให้จงได้

จากนั้นในปี 2533 เธอก็ลาออกจากการเป็นอาจารย์เสริมสวยกลับมาอยู่บ้านที่แม่ไสทุ่ง และได้เข้าร่วมงานกลุ่มสตรีในหมู่บ้าน จนเป็นที่รู้จักและยอมรับของชาวบ้าน จนกระทั่งได้รับเลือกให้เป็นประธานกลุ่มแม่บ้านของหมู่บ้าน และประธานกลุ่มแม่บ้าน ตำบลแม่ไส พร้อมกับ 2 ตำแหน่ง ด้วยความที่เป็นผู้ที่คอยให้คำปรึกษาช่วยเหลือชาวบ้านที่มีปัญหาจากประสบการณ์ที่เธอเคยมี นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นผู้นำหมู่บ้าน และผู้นำในการพัฒนาสตรีของอำเภอและจังหวัด เธอได้ชวนชวนเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา จนสำเร็จได้ปริญญาตรีสาขาพัฒนาชุมชนจากราชภัฏเชียงราย วิทยาเขตเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในปี 2546

แผนภาพที่ 3 เครือข่ายกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาแม่ไสทุ่ง (บัวลอยเก้าเกลียว)

เกี่ยวกับกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวานั้น เธอทำเพื่อที่จะช่วยเหลือชาวบ้านให้มีงานทำ มีรายได้ งานที่เธอชอบจริง ๆ คืองานด้านการพัฒนาสตรี สำหรับเธอนั้น เธอมีฐานะความเป็นอยู่ที่เพียงพอแล้ว นอกจากรายได้จากสามีแล้ว เธอยังประกอบอาชีพขับรถรับส่งผู้โดยสารที่ต้องการท่องเที่ยวในจังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียง มีรายได้เพียงพอสำหรับครอบครัว และมีเวลาพอที่จะทำงานอาสาสมัครในด้านสตรีที่เธอชอบ อย่างไรก็ตามเธอไม่ได้ละทิ้งงานกลุ่มหัตถกรรม เพราะ ยังเห็นความจำเป็นสำหรับแม่บ้านและผู้หญิงบางคนที่ติดเชื้อ HIV ที่ไม่สามารถออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านได้

งานหัตถกรรมผักตบชวาของคุณเจริญศรี เริ่มในปี 2540 เมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวบ้านพะเยาจำนวนมากอพยพกลับบ้าน เธอเห็นว่าอาชีพจักสานที่พอมืออยู่บ้างในหมู่บ้านและทางราชการ โดยเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เกษตรตำบล สหกรณ์อำเภอ และพาณิชย์จังหวัด ได้ให้ความมั่นใจ และการสนับสนุนเธอจึงได้เริ่มการจัดตั้งกลุ่มขึ้นในปี 2540 กลุ่มฯ เจริญขึ้นเป็นลำดับ จนปัจจุบันสามารถรวมกับกลุ่มหมู่บ้านอื่น ใน 9 ตำบลตั้งเป็นกลุ่มเครือข่ายบัวลอยแก้วเกลียว ดังกล่าวแล้ว เธอได้เป็นประธานกลุ่มและเครือข่ายมาโดยตลอด (ดูแผนภาพที่ 3 หน้า 111)

ทั้งกลุ่มบ้านสันป่าม่วง และกลุ่มแก้วเกลียวต่างมีเครือข่ายของตนเป็นเอกเทศ และคงไม่จำเป็นต้องกล่าวยืนยันว่าทั้งสองกลุ่มต่างมีการแข่งขันกันอยู่ในที่ เป็นการแข่งขันที่ไม่มีการเผชิญหน้า ทั้งสองกลุ่มมีประโยชน์และได้รับการยอมรับจากชาวบ้านและราชการพอ ๆ กัน ในขณะที่ คุณผ่องศรี มีพื้นฐานการเป็นผู้นำอยู่ที่การเป็นผู้ใหญ่บ้าน การเป็นผู้นำของคุณเจริญศรีอยู่ที่การเป็นผู้นำการพัฒนา ชาวบ้านสันป่าม่วง เรียกคุณผ่องศรีว่า “แม่หลวง” ชาวบ้านทุ่งไทรเรียกคุณเจริญศรี “แม่เจริญ” เพราะเป็นประธานกลุ่มแม่บ้าน

ในด้านการติดต่อกับทางราชการ หน่วยงานต่าง ๆ ก็ได้ให้การสนับสนุนกลุ่มแก้วเกลียวพอๆ กับกลุ่มสันป่าม่วง ทั้งในด้านงบประมาณ และการฝึกอบรม การหาตลาดและอื่น ๆ คุณเจริญศรีรู้จักใกล้ชิดกับ “ผู้ใหญ่” ในอำเภอ และจังหวัดไม่น้อยกว่า คุณผ่องศรี และในบางแง่มุมอาจมากกว่าด้วยซ้ำ โดยเหตุผลที่ว่า คุณเจริญศรี เข้าไปเกี่ยวข้องกับงานพัฒนาสตรี ซึ่งหลาย ๆ ครั้งก็เป็นงานการเมือง คุณเจริญศรีจะเข้าไปใกล้ชิดกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่มโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสตรี ทั้งในจังหวัดพะเยาและต่างจังหวัด เช่น เชียงใหม่ เชียงราย แม้กระทั่งกรุงเทพฯ เช่น บ้านเกร็ดตระการ กลุ่มเพื่อนหญิง เป็นต้น โดยที่สนใจในเรื่องสตรี เมื่อมีการประชุมสัมมนาที่ไหนก็แล้วแต่ที่ทางจังหวัด อำเภอเชิญมาเธอก็ไปร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่ว่าที่ไหน

กรุงเทพฯ เชียงใหม่ หรือภูเก็ต และบางครั้งเธอก็ทำหน้าที่เป็นวิทยากรทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด ในพะเยา เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน กรุงเทพฯ เธอจึงมีเครือข่ายสตรีทางสังคม ซึ่งเธอเรียกว่า “แนวร่วม” หรือ “เครือข่าย” ในภาษาของนักพัฒนาเอกชน

เธอเริ่มงานสตรี โดยการเป็นอาสาสมัครแรกเริ่มในระดับอำเภอ ต่อมาที่จังหวัด จนเมื่อเป็นที่รู้จักกันดี เธอก็ได้รับเลือกเป็นประธานกลุ่มพัฒนาสตรีจังหวัด โดยมีอาสาสมัครเข้าร่วมในกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการที่เป็นแกน 13 คน ทำหน้าที่ในการสร้างเครือข่ายผู้หญิง อาสาสมัครเหล่านี้ มีทั้งแม่บ้าน สมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน และแม่ฮ่องสอนอดีตผู้หญิงบริการจากอำเภอต่าง ๆ เมื่อมีการร้องเรียนเรื่องการละเมิดทางเพศ การทำทารุณกรรม ความรุนแรงทางเพศ เธอและอาสาสมัครจะประสานกับทางราชการ หรือแม่ฮ่องสอนองค์กรพัฒนาเอกชน หรือหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น เช่น เธอเป็นแนวร่วมกับกลุ่ม “แม่หญิงล้านนา” ที่เชียงใหม่ “บ้านพักพิง” ที่เชียงใหม่ที่เธอเคยเอาเด็กที่ประสบปัญหาไปฝากเลี้ยง เธอมีความคิดที่จะจัดตั้งบ้านพักพิงขึ้นที่พะเยาด้วย เธอได้สร้างแนวร่วมขึ้นอีกหลายกลุ่มเช่น “กลุ่มผู้หญิงเพื่อศักดิ์ศรีดอกคำใต้” หรือ “คณะกรรมการส่งเสริมบทบาทหญิงชายในการพัฒนา” แนวร่วมเหล่านี้จะทำงานเฉพาะกิจ แล้วแต่โอกาสและปัญหา ระยะเวลาของเธอเข้ามาเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้ติดเชื้อ HIV ด้วย เช่น “กลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่ติดเชื้อ” แม่ฮ่องสอนในหมู่บ้านเธอก็ได้ส่งเสริมสตรีที่ติดเชื้อเข้าร่วมกลุ่มหัตถกรรมฯ ด้วย

ในการทำงานเพื่อสตรีจังหวัด ทำให้เธอต้องสร้างเครือข่ายทางสังคม ซึ่งมีทั้งนักพัฒนาเอกชน นักหนังสือพิมพ์ นักจัดรายการวิทยุ ผู้ใหญ่ในวงราชการที่เธออาจต้องการความช่วยเหลือ เช่น ศึกษาพิเศษจังหวัด กกต. จังหวัด เป็นต้น

ประการสำคัญงานเหล่านี้้นำเธอเข้าไปสู่งานการเมือง การต่อสู้ปกป้องสิทธิของสตรี โดยที่เธอมีแนวร่วมและเครือข่ายอาสาสมัครทั่วไปในจังหวัดพะเยา หลายคนคาดหวังว่าเธอจะลงเล่นการเมือง มีคนมาทาบทามให้เธอลงสมัครแข่งขันสมาชิกสภาจังหวัด เธอปฏิเสธด้วยเหตุผลที่ว่าเธอไม่ชอบพฤติกรรมของนักการเมือง เธอชอบที่จะต่อสู้เพื่อสตรีโดยไม่ขอตำแหน่ง เธอกล่าวว่า นักการเมืองชายไม่มีความจริงใจ พวกเขาหวังผลตอบแทนไม่ว่าในรูปตำแหน่งหน้าที่ หรือเงินทอง เธอเชื่อว่า ผู้หญิงทำงานเพราะต้องการช่วยคนอื่นมากกว่า ในจังหวัดพะเยา นักการเมืองระดับชาติ หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีชื่อคือ คุณลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ และคุณอรุณี ชำนาญยา ซึ่งเธอให้การสนับสนุน การเมืองในอนาคตเป็นสิ่งที่เธอยังไม่อยากจะคิดในตอนี้ เธอและอาสาสมัครแนวร่วมตั้งความหวังเพียงแต่ อบต. หญิง 1 คน ในทุก ๆ อบต. ของจังหวัดก็พอ

ในหมู่บ้านโดยทั่วไป เธอต้องการเห็นเด็ก ๆ มีอนาคตที่ดี เธอเห็นว่าปัจจุบันความคิดที่พ่อแม่จะขายเด็กเพื่อค้าประเวณีมีน้อย เพราะปัจจุบันครอบครัวมีขนาดเล็กลง พ่อแม่มีลูกเพียง 1 หรือ 2 คน ไม่อยากให้ออกจากบ้านไปไหน การจักสานผักตบชวาเป็นการช่วยเหลือครอบครัวในเรื่องรายได้ ชาวบ้านพออยู่ได้ ไม่มีใครคิดขายลูกกิน และที่สำคัญเธอเชื่อว่า กิจกรรมจักสานผักตบชวาช่วยสร้างความแน่นแฟ้นในครอบครัว ผู้หญิงทำหน้าที่สานผลิตภัณฑ์ แต่ผู้ชายแม่พอบ้านที่มีงานทำพอลงกลับบ้านก็จะมาช่วยตัดก้านผักตบชวา และบางครั้งก็ช่วยเปียเส้นผักตบชวา การจักสานผักตบชวาเป็นกิจกรรม “ร่วม” ของคนในครอบครัว ไม่ว่าพ่อแม่ลูก หลังรับประทานอาหารเช้าทุกคนจะดูโทรทัศน์ในขณะที่เด็วก็จะทำการจักสานผักตบชวา พูดคุยสนทนากันในเรื่องต่าง ๆ เพราะฉะนั้น แม้จะสนใจเรื่องสตรี แต่ในเรื่องธุรกิจถึงเธอจะไม่ได้สนใจมาก แต่ก็ต้องทำเพราะเป็นประโยชน์ทั้งต่อชาวบ้านและต่อรัฐ (ราชการขอให้ช่วย)

ในเรื่องของผู้หญิง คุณเจริญศรีไม่มีความคิดต่อต้านผู้ชาย เธอบอกว่าที่เธอทำงานเกี่ยวกับสตรีได้ เพราะสามีสนับสนุน “เรามีพอแล้ว มีเวลาช่วยคนอื่นได้ก็ควรทำ” สามีเธอพูดให้กำลังใจ เธอ เธอคิดว่าเธอทำหน้าที่แม่และเมียได้สมบูรณ์ คนอื่นก็เห็น “เราไปสอนคนอื่นก็ต้องให้คนอื่นเห็นว่าเราดี”

เธอมีความคิดตรงกับคุณผ่องศรี คือ สนับสนุนการพัฒนาพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่เมื่อถามว่า ถ้าพะเยาเป็นเมืองท่องเที่ยว มีนักท่องเที่ยวเข้ามามากมาย ก็ต้องมีสถานเริงรมย์และบริการ เธอบอกว่า “ผู้หญิงพะเยาไม่หากินในพะเยา มีแต่คนข้างนอกมาหากินที่พะเยา” ดังกล่าวแต่ต้นไม่มีสถานเริงรมย์มากกว่าผับ และคาราโอเกะในพะเยา นักท่องเที่ยวจะเที่ยวราตรีในเชียงใหม่หรือเชียงรายมากกว่ามาพะเยา เพราะฉะนั้นแขกที่มาพักค้างคืนในพะเยามีจำนวนน้อย ความต้องการบริการในด้านนี้จึงมีน้อย และคนพะเยาเองไม่กล้าเที่ยว เพราะพะเยาเป็นเมืองเล็ก “ใคร ๆ ก็รู้จักกัน” เพราะฉะนั้น คุณเจริญศรีจึงบอกว่า “เราจะขายวัฒนธรรม ประเพณี และธรรมชาติ เพื่อการท่องเที่ยว” ประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องพิจารณาในบทต่อไป

ในที่นี้เราไม่มีเจตนาที่จะเปรียบเทียบการเป็นผู้นำของสตรี และผู้นำกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาทั้งสองท่าน แต่เป็นเรื่องที่น่าสนใจหากจะนำมาประกอบเป็นภาพให้เห็นบทบาทของสตรีต่อจากเรื่องราวที่ ชศ สันตสมบัติ เล่าไว้ในปี 2535 จุดสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลงจะเป็นเช่นไรเรายังไม่ทราบ แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่น่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาบทบาทของสตรีในพะเยา ภาพลบของผู้หญิงพะเยาในอดีตกำลังถูกแก้ไขใหม่โดยสตรีที่เป็นสตรี

ทั้งในยุคนั้น และในยุคปัจจุบัน และนี่เป็นสิ่งที่น่าติดตามยิ่งนัก คุณผ่องศรี และคุณเจริญศรี คือ ผู้ที่
ทำหน้าที่ในการเขียนประวัติศาสตร์หมู่บ้านหน้าใหม่ให้กับจังหวัดพะเยา

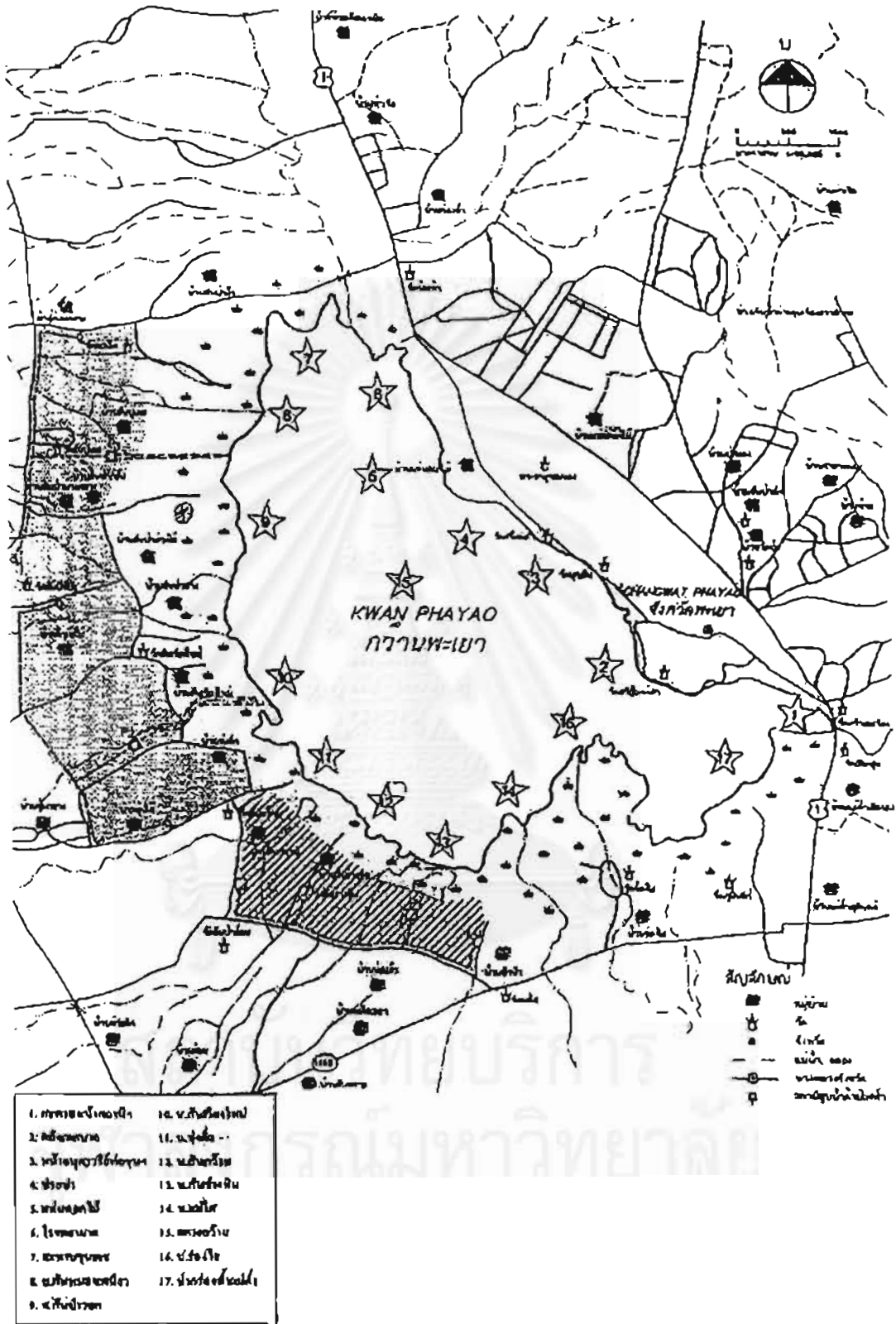
บทที่ 6

หมู่บ้าน ชุมชน และครอบครัว

ในบทนี้เราจะ ได้กล่าวถึงลักษณะของหมู่บ้านทั้งในด้านกายภาพและในด้านสังคม วัฒนธรรม คำถามสำคัญที่ต้องตอบคือ จากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น การพัฒนาของรัฐ อิทธิพลของตลาด ทุนนิยม บริโภคนิยม เหล่านี้ มีผลต่อหมู่บ้านอย่างไรบ้าง การล่มสลายของหมู่บ้านเป็นสิ่งที่จริงหรือไม่ และหมายถึงอะไรกันแน่ คำถามพื้นฐานเหล่านี้เกี่ยวโยงไปถึงความหมายของคำว่า ชุมชนและครอบครัว การโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่นมีผลกระทบต่อชุมชนและครอบครัวอย่างไร ครอบครัวในฐานะหน่วยพื้นฐานที่สำคัญของชุมชน และหมู่บ้านยังทำหน้าที่ สืบต่อสมาชิกและค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นหรือไม่ หมายความว่า ครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน ยังเป็นหน่วยสังคมที่สำคัญในการสร้างและกำหนดอัตลักษณ์ของสมาชิกหรือไม่อย่างไร คำว่า ครอบครัว สำหรับคนบ้านสันป่าม่วง คนพะเยาและอื่น ๆ มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ต่อบุคคลอย่างไร

บ้านสันป่าม่วงใต้

บ้านสันป่าม่วงใต้ หมู่ 4 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลสันป่าม่วง ตั้งอยู่ริมกว๊านพะเยาฝั่ง ตะวันตก ตำบลสันป่าม่วงเป็นตำบลเล็ก ๆ ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 8 หมู่บ้าน แยกออกจาก ตำบลบ้านด้อมเป็นตำบลล่าสุด และมีประชากรน้อยที่สุดในจำนวนตำบลทั้งหมดของอำเภอเมืองทั้ง 13 ตำบล (ดูแผนที่ 7-8 หน้า 117-118 และตารางที่ 2 หน้า 52)

แผนที่ 8 กวานพะเยา

ตารางที่ 8 จำนวนหมู่บ้าน ครัวเรือน และประชากรตำบลสันป่าม่วง

หมู่ที่	ชื่อ	ครัวเรือน	ประชากร
1	บ้านผาช้างมูบ	119	439
2	ทุ่งต้นศรี	87	297
3	บ้านสันปูเลย	147	509
4	บ้านสันป่าม่วงใต้	97	352 ¹
5	บ้านสันป่าม่วงเหนือ	82	297
6	บ้านสันป่าบง	78	303
7	บ้านแม่ด้อมโน	57	204
8	บ้านสันป่าม่วงกลาง	84	295
รวม		751	2,696

ที่มา : รายงานจังหวัดพะเยา : สภาพสังคมและเศรษฐกิจ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา 2543

ประวัติ

ตามประวัติการก่อตั้งหมู่บ้าน เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นในตำบล คือ เดิมทีคนในหมู่บ้าน นอกจากคนที่อยู่เดิมมาก่อนแล้ว มีชาวบ้านที่อพยพมาจากบ้านละเป่า และบ้านทุ่งบ่อเป้น จังหวัดลำปาง และจากบ้านสูงเม่น จังหวัดแพร่ รวมทั้งพวกเงี้ยว (ไทยใหญ่) ที่อพยพจากจังหวัดแพร่ เพื่อหาที่อุดมสมบูรณ์คือ ที่ราบรอบกว๊านพะเยาในการทำมาหากิน เข้ามารวมอยู่ด้วย กลุ่มคนเหล่านี้ ต่อมาก็ได้แต่งงานระหว่างกันและกัน จนกลายเป็นชุมชนที่รวมคนทั้งหมดเป็นชุมชนเดียวกัน แต่ชาวบ้านยังพอรู้ว่าตระกูลโคสับเชื้อสายมาจากสายใด คนนอกที่เข้ามาใหม่มีไม่มากนัก เพราะที่ดินเพื่อการเพาะปลูกมีจำกัด ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายที่แต่งงานเข้ามาอยู่บ้านผู้หญิง เช่น จากกรุงเทพฯ เชียงราย หรืออำเภออื่นของพะเยา

¹จากการสำรวจของผู้ใหญ่บ้าน ตัวเลขแตกต่างกันเล็กน้อยคือ การสำรวจของผู้ใหญ่บ้านมีจำนวนครัวเรือน 101 และจำนวนประชากร 379 คน แยกเป็น ชาย 177 คน หญิง 202 คน (สถิติปี 2543)

เศรษฐกิจ

อาชีพหลักของชาวบ้านสันป่าม่วงได้ คือ ทำนาเป็นหลัก มีจำนวน 46 ครัวเรือน การถือครองที่นา มีขนาดเล็ก โดยเฉลี่ยแต่ละครัวเรือนถือครองที่ดินไม่เกิน 5 ไร่ ที่ดินจำนวนหนึ่งของหมู่บ้านถูกขายให้กับคนนอกหมู่บ้าน ซึ่งการถือครองอาจมีขนาดรายละ 10-15 ไร่ เจ้าของที่ดินอาจเป็นคนในเมือง หรือนายทุนจากจังหวัดอื่นที่ซื้อเพื่อเก็งกำไร เนื่องจากเป็นที่ริมกว๊านที่รัฐมีโครงการที่จะพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ในปัจจุบันที่ดินในหมู่บ้านมีราคาสูงมาก อันเกิดจากการซื้อเพื่อเก็งกำไรดังกล่าว

สำหรับคนที่ไร้ที่ดินทำกินส่วนหนึ่งก็จะทำประมง คือ หาปลาในกว๊านพะเยา ที่ยึดเอาเป็นอาชีพมีจำนวน ไม่มากนัก จำนวนไม่เกิน 15 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ชาวบ้านทั่วไปไปทำการประมงกันอยู่แล้ว เป็นอาชีพเสริม เช่นเสริมจากหน้าบาก็ออกหาปลา เป็นต้น อีกอาชีพหนึ่งคือ รับจ้างทำงานในไร่นา และงานก่อสร้าง หรืองานอะไรก็ได้ ที่มีผู้ว่าจ้าง กลุ่มอาชีพนี้อาจต้องอพยพโยกย้ายไปรับจ้างภายนอกหมู่บ้าน อาชีพจักสานผักตบชวาไม่อาจถือเป็นอาชีพหลัก แม้ว่ารายได้ตอบแทนจะอยู่ในเกณฑ์ดีคือ เฉลี่ยวันละ 100 บาท ส่วนใหญ่จะเป็นอาชีพของแม่บ้าน แต่สมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวมักจะทำมาช่วยเช่น ผู้ชายหากันผักตบชวา ลูกหลานเปียกเส้นผักตบ หรือจักสานช่วยแม่หากเงินลูกผู้หญิง เป็นต้น

การทำงานในปัจจุบันใช้แรงงานจ้าง หรือจ้างรถไถในการไถดินเพื่อปลูกข้าว การเอาแรงกันเหลือน้อยมาก เพราะถือว่าเป็นภาระเพราะตามประเพณีจะต้องเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่ผู้ที่มาช่วยคานา เกี่ยวข้าวด้วย นอกจากนี้ การทำงานยังต้องการความรวดเร็ว คือ ต้องทำให้ทันคนอื่นเพื่อไม่ให้รายที่ทำเสร็จแล้วปิดทางเข้าออก ทำให้ต้องเสียค่าจ้างแรงงานและค่าจ้างรถไถเพิ่มเป็นค่าใช้จ่ายที่สูง ข้าวที่ปลูกส่วนมากจะเป็นข้าวเหนียวเพื่อการบริโภคมากกว่าเพื่อจำหน่าย

ยศ สันตสมบัติ ในการวิจัยในปี 2534 ได้พูดถึงการเข้ามาของรถไถ และวิทยาการใหม่ ๆ ว่าได้เปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านมาก ปัจจุบันการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นรถไถ ปูยเคมี และอื่น ๆ ถือเป็นเรื่องจำเป็น นอกจากนี้ ยศ ได้แบ่งชาวมาตามขนาดการถือครองที่ดิน เป็นชาวนารวย ปานกลาง และจน การแบ่งเช่นนี้คงทำไม่ได้ แม้ว่าคนที่ไม่มีที่ดินมักจะมีฐานะดีกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ แต่ขนาดการถือครองที่ดินของแต่ละครอบครัวที่มีที่ดิน มีอยู่ในระหว่าง 1-5 ไร่ การแบ่งชนชั้นชาวนาโดยถือที่ดินถือครอง จึงไม่ใช่เครื่องชี้วัดฐานะทางชนชั้นได้อย่างละเอียด ยกเว้นจะแยกระหว่างผู้ที่มีหรือไม่มีที่ดิน

เพราะฉะนั้นรายได้จากไร่นาจึงไม่ใช่รายได้ที่เป็นตัวเงิน รายได้ที่เป็นตัวเงินมาจากรายได้เสริม เช่น รับจ้าง หาปลา โดยเฉพาะการจักสานผักตบชวาที่ให้รายได้ที่แน่นอนและสม่ำเสมอโดยไม่ต้องอพยพโยกย้ายออกไปจากหมู่บ้าน รายได้โดยเฉลี่ยสำหรับครัวเรือนจักสานอยู่ที่ 3,000 บาทต่อเดือน ซึ่งนับว่าเพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเป็นค่าอาหาร น้ำ ไฟ เสื้อผ้า และจิปาถะ ค่าใช้จ่ายในหมู่บ้านอยู่ที่ประมาณ 50 บาทต่อวันต่อครัวเรือน ชาวบ้านสันป่าม่วงในปัจจุบันจึงพอมีอยู่มีกิน ไม่ขัดสนแต่ก็ไม่ร่ำรวย

เมื่อถามว่า ในหมู่บ้านมีคนที่ย่ำรวยมาก ๆ ไหม คำตอบส่วนใหญ่ที่ได้รับคือ “ไม่มี ก็เหมือน ๆ กัน” ความหมายคงไม่ใช่ว่าไม่มีความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจ แต่หมายถึงการกินอยู่ของแต่ละบ้านที่คงจะคล้ายคลึงกัน ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่สุรุ่ยสุร่าย มีการเก็บหอมรอมริบเพื่ออนาคตและการศึกษาของลูก ๆ

สาธารณูปโภค

ในด้านสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้านอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ทุกบ้านมีไฟฟ้า น้ำประปาใช้ บางบ้านมีโทรศัพท์ และโทรศัพท์มือถือ แต่ทุกคนในหมู่บ้านสามารถเข้าถึงโดยใช้บริการ โทรศัพท์สาธารณะของหมู่บ้าน ถนนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นถนนคอนกรีตตัดผ่านทุกกลุ่มบ้าน การเดินทางเข้าเมืองพะเยาก็สะดวกโดยรถประจำทางเมืองพะเยา-วัดคณาโลโย หรือส่วนใหญ่จะมีมอเตอร์ไซด์หรือรถปิ๊กอัพของตนเอง ชาวบ้านเข้าเมืองเป็นประจำเพื่อหาซื้อข้าวของเครื่องใช้ การเปลี่ยนแปลงในระบบสาธารณูปโภคเกิดขึ้นรวดเร็วมาก เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านที่ ยศ สันตสมบัติ ศึกษาในปี 2534

โทรศัพท์และวิทยุมีใช้กันแทบทุกบ้าน ชาวบ้านเรียนรู้ชีวิตโลกภายนอกจากโทรทัศน์ ทั้งในรูปข่าว และละครหรือภาพยนตร์ กรุงเทพฯ ไม่ใช่ดินแดนประหลาดมหัศจรรย์ต่อไป พวกเขาคุ้นเคยกับภาษาภาคกลาง ชีวิตและแสงสีของกรุงเทพฯ หลายคนเคยเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ และหลายคนเคยไปเที่ยวและเยี่ยมเยียนลูกหลานญาติพี่น้องที่อยู่ในกรุงเทพฯ พวกเขาคุ้นเคยกับชาวต่างชาติที่เป็นนักท่องเที่ยว ที่มาเที่ยวชมหัตถกรรมผักตบชวาในหมู่บ้าน ยิ่งกว่านั้นพวกเขายังคุ้นเคยกับชาวต่างชาติที่เข้ามาพักพิงในหมู่บ้าน เพื่อวิจัยหรือเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา พวกเขาไม่ใช่ “คนบ้านนอก” เหมือนกับคนในหมู่บ้านต่าง ๆ ในแทบทุกภาค ที่ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็น “คน

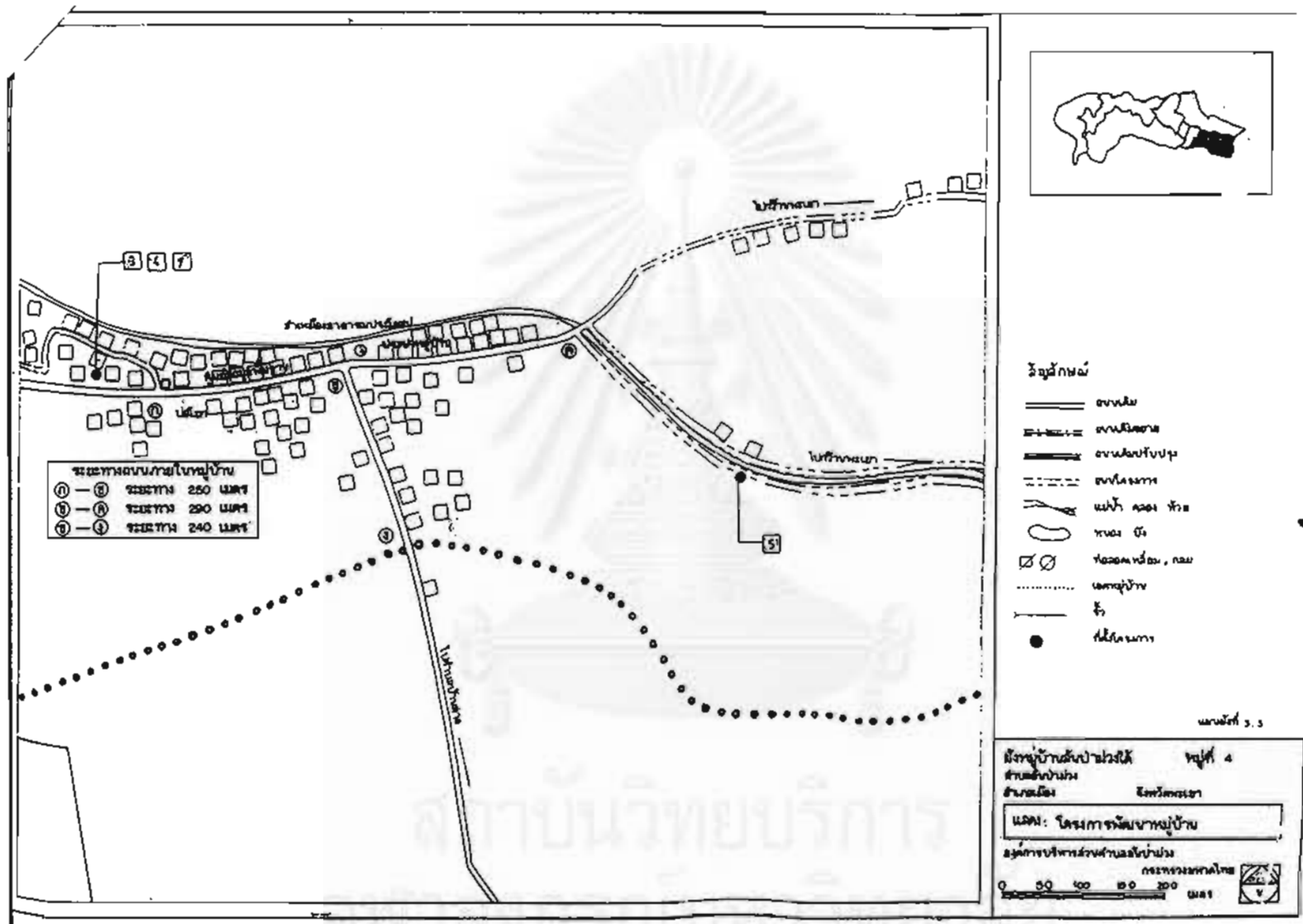
บ้านนอก” อีกต่อไป เขาเป็น “คนต่างจังหวัด” เมื่อเข้าไป ในกรุงเทพฯ เขาเป็น “คนพะเยา” “คนเมือง” แต่ไม่ใช่คนบ้านนอก

แม้แต่ความแตกต่างระหว่างชีวิตของคนในเมืองพะเยา และชีวิตชาวบ้านในสันป้าม่วง ก็มีช่องว่างที่ลดลงมาก คนในอำเภอเมืองพะเยาถูกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ระหว่าง “คนฝั่งเมือง” หรือคนในชุมชนเมืองทางทิศตะวันออกของกว๊าน กับ “คนหลายกว๊าน” หรือคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบทฝั่งกว๊านพะเยาค้นฝั่งตรงข้ามกับชุมชนเมือง คนทั้งสองกลุ่มสำนึกในอัตลักษณ์ที่แตกต่างกัน คนในเมืองไม่เป็นกันเอง มีชีวิตที่ฉาบฉวยไม่รู้จักกัน มีอาชีพที่หลากหลาย มีความเป็นอยู่สุขสบาย สำหรับชาวบ้านคน “หลายกว๊าน” อยู่กันเป็นชุมชน มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน รู้จักกันหมดมีชีวิตง่าย ๆ ในแต่ละตำบลจะมีตลาดเช้า และตลาดเย็น หรือ “ภาคมั่ว” จำหน่ายอาหารสด และอาหารสำเร็จรูป ในการดำรงชีวิตประจำวันถ้าไม่มีความจำเป็น ชาวบ้านก็จะไม่เข้า “เมือง” ชาวบ้านเล่าว่า แต่ก่อนคนในเมืองกับคนในชนบท รู้สึกเป็นคนแปลกหน้าและแตกต่างกัน แต่ปัจจุบันความแตกต่างภายนอกมีน้อย การติดต่อกันไม่มีปัญหา มีหลายสาเหตุสำหรับเรื่องนี้ ซึ่งเราจะกล่าวต่อไปในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท

การบริหาร

ในด้านการบริหารหมู่บ้านภายในการปกครองของผู้ใหญ่บ้านคือ นางผ่องศรี ปรีชาพงศ์มิตร หมู่บ้านจะถูกแบ่งออกเป็น “คุ้ม” ออกเป็น 6 คุ้ม (ดูแผนผังหมู่บ้านสันป้าม่วงได้หน้า 123)

1. คุ้มทเวาอาศัย
2. คุ้มร่วมใจพัฒนา
3. คุ้มประชาสุขสันต์
4. คุ้มน้อมนำคุณธรรม
5. คุ้มใฝ่ฝันพัฒนา
6. คุ้มประชาร่วมใจ

แผนผังหมู่บ้านสันป่าม่วงใต้

แต่ละคุ้มจะประกอบด้วยครัวเรือนประมาณ 10-15 หลังคาเรือน มีการตั้งประธานคุ้ม รองประธาน กรรมการ และสมาชิก การจัดแบ่งคุ้มเริ่มมาแต่ปี 2542 หลักในการแบ่งขึ้นอยู่กับอาณาเขตบ้านเรือนที่ใกล้เคียงกัน ไม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้ว ชาวบ้านสันปาม่วงก็ถือว่ามีความสัมพันธ์เป็นพี่น้องกัน การแบ่งเป็นไปเพื่อความคล่องตัวในการบริหาร และการป้องกันแก้ไขปัญหาในแต่ละเรื่อง เช่นแต่ละคุ้มต้องดูแลเรื่องยาเสพติด เรื่องความปลอดภัยและเรื่องความสะอาดและการพัฒนาในด้านอื่น ๆ เป็นต้น นอกจากนี้แต่ละคุ้มก็จะมีประธานแม่บ้านของแต่ละคุ้ม เพื่อช่วยเหลือผู้ใหญ่บ้านในงานพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการแจกจ่ายงานในการผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาให้กับสมาชิกในคุ้มของตน

นอกจากนี้ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการกระจายอำนาจในส่วนท้องถิ่นไปให้องค์การบริหารส่วนตำบล แต่ในการปกครองหมู่บ้านก็ยังมีผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของทางราชการขึ้นตรงต่อกำนันและนายอำเภอ โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ทำงานร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน คุณผ่องศรี ได้ทำหน้าที่ผู้ใหญ่บ้าน ได้อย่างดีจนได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่นของจังหวัดในปี 2544 โดยหน้าที่แล้ว คุณผ่องศรีนับเป็นผู้ที่สร้างความสามัคคี รักใคร่ ประองคองกัน ในหมู่บ้าน ที่สำคัญเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งกลุ่มอาชีพและการพัฒนาหมู่บ้าน ที่สร้างความรู้สึกร่วมกันของคนในหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ให้ความร่วมมือในโครงการต่าง ๆ ที่คุณผ่องศรี จัดทำขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดตั้งและดำเนินการ ในเรื่องกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาและกลุ่มอาชีพอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มออมทรัพย์ประจำหมู่บ้าน ที่ให้ชาวบ้านกู้สำหรับนำไปหมุนเวียนประกอบอาชีพ และกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้าที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมประชาสัมพันธ์ และทำหน้าที่สนับสนุนกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาในการบุผ้า และเย็บผ้าประกอบสำหรับผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบางอย่างเช่น กระเป๋า ตะกร้า เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยสร้างสำนึกของการเป็น “คนบ้านสันปาม่วง” ให้กับชาวบ้าน เป็น “อัตลักษณ์” ของชาวบ้านที่ผูกติดกับพื้นที่ และกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนความสำนึกของความเป็นพี่น้องเพื่อนบ้านกัน ความสัมพันธ์และสำนึกร่วมของการเป็นคนบ้านสันปาม่วงได้ปฏิเสธแนวคิด “โครงสร้างหลวม” ของ John F. Embree และสาธุศิษย์โดยสิ้นเชิง (Embree 1950)

ก่อนเข้ามาทำวิจัย สิ่งที่ผู้วิจัยคาดหวังไว้ในใจคือ อิทธิพลของตลาดและทุนนิยม บริโภคนิยม คงจะทำให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยมีผู้ศึกษาไว้แต่เดิม โดยสิ้นเชิง ผู้วิจัยตั้งใจที่จะมาศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการรับรู้ และความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับหมู่บ้าน ชุมชน และครอบครัว ซึ่งคงจะผิดแผกแปลกไปจากที่มีผู้ศึกษาไว้ เพราะความเจริญในด้านการคมนาคม สื่อสาร และการเชื่อมต่อกับโลกภายนอก สิ่งกับผู้วิจัยพบคือ มีการเปลี่ยนแปลงในความคิดและการ

รับรู้ของชาวบ้านในเรื่องหมู่บ้าน ชุมชน และครอบครัวจริง แต่ไม่ใช่ “การสูญสลาย” ของสถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ อย่างที่มักมีการกล่าวถึงโดยทั่ว ๆ ไป (Kitahara 1996) ตรงข้ามกลุ่มหรือสถาบันเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง แต่มีลักษณะเป็นกลุ่มแบบสมัยใหม่ ที่มีพื้นฐานจากการประสานกันระหว่างค่านิยมและแนวคิดเก่าและใหม่ เช่น แนวคิดในเรื่องอาวุโส ยังเป็นค่านิยมที่สำคัญ แต่ปัจจุบันชาวบ้านก็ยอมรับคนที่อายุน้อย แต่มีความคิดดีหรือมีการศึกษาสูง เช่น ประธาน อบต. เป็นคนหนุ่มมีอายุเพียง 41 ปี เป็นประธาน อบต. สมัยที่สอง หรือแม้กระทั่งฐานะความเป็นผู้นำของแม่หลวงผ่องศรี เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับค่านิยมเกี่ยวกับฐานะและบทบาทของผู้หญิงในอดีต ยิ่งไปกว่านั้นแม้หมู่บ้านยังเป็นหน่วยสังคมพื้นฐานที่คงความแน่นแฟ้นอยู่ แต่ปัจจุบันความสัมพันธ์ได้ขยายออกจากหมู่บ้านในรูปเครือข่ายของกลุ่มหรือความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ที่โดยแท้จริงแล้วเป็นรูปแบบที่มีมาแต่อดีต ของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะในรูปแบบของกิจกรรมเหมืองฝาย หรือการค้าขาย การแต่งงาน ในปัจจุบันรูปแบบของเครือข่ายมีลักษณะเป็นองค์กรที่เป็นทางการมากขึ้น มีคณะกรรมการหรือรูปแบบ โครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน ลักษณะการรวมกลุ่มแบบนี้ได้สร้างสำนึกของความเป็นกลุ่มเหนียวระดับหมู่บ้าน กลุ่มเครือข่ายฝักคอบชาวบ้านสันป่าม่วง เป็นตัวอย่างของสำนึกและการรวมกลุ่มในระดับนี้

หมู่บ้าน กับชุมชน

ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มผลิตภัณฑ์ฝักคอบชาวบ้านสันป่าม่วง ในการโต้เถียงแนวคิดเกี่ยวกับการซ้อนทับกันระหว่างแนวคิด ในเรื่องหมู่บ้านในแง่การบริหาร (administrative unit) กับหมู่บ้านในแง่ของการเป็นชุมชน (a community) และได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับ Social Network ในการจะเข้าใจหมู่บ้านในบทความเรื่อง *A Study on SMEs in Thailand : A General Overview* (Preecha 2002) จุดมุ่งหมายก็เพื่อเสนอว่า ในการศึกษาหมู่บ้านไทย นอกจากจะเข้าใจความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านแล้ว เราจะต้องเข้าใจหมู่บ้านในบริบทที่กว้างกว่านั้นก็คือ ศึกษาความสัมพันธ์ในเรื่อง เครือข่ายที่คนในหมู่บ้าน มีกับคนในหมู่บ้านหรือตำบลอื่น หรือแม้กระทั่งโลกภายนอก เป็นความสัมพันธ์กับข้าราชการ พ่อค้า เจ้าของที่ดิน นั่นคือ ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท ไม่ใช่ในลักษณะที่ชนบทต้องพึ่งเมืองอย่างเดียว แต่ในลักษณะตอบโต้กันระหว่างทั้งสองฝ่าย แม้ว่าเมืองจะยังคงเป็นศูนย์กลางของอำนาจและการเปลี่ยนแปลง

ความเป็น “คนบ้านสันป่าม่วง” นอกเหนือจากการเป็นเครือข่ายและการแต่งงานแล้ว ยังถูกตอกย้ำโดยกิจกรรมจักสานผักตบชวา ในชีวิตประจำวันเราจะเห็นชาวบ้านผู้หญิง (และผู้ชายด้วย) มานั่งรวมกลุ่มกันที่บ้านแม่หลวงผ่องศรี หรือรวมกันในบริเวณใต้ถุนบ้านที่ขกสูง ทำการจักสานผักตบชวา แม้จะเป็นการทำงาน แต่ชาวบ้านก็มีโอกาสพูดคุยหยอกล้อกันในเรื่องต่าง ๆ การปรึกษาหารือกันทั้งในเรื่องลูกหลาน ไปจนถึงเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ ที่เกิดขึ้นได้เสมอในกลุ่มเช่นนี้ ชาวบ้านจึงมีความสนิทสนมกันเป็นการส่วนตัว นอกจากนี้ในการผลิตและจำหน่ายสินค้าผลิตภัณฑ์ผักตบชวา มักจะมีการประชุมกันเสมอ ๆ เมื่อมีใบสั่งซื้อจากลูกค้า มีการสอนหรืออธิบายเกี่ยวกับวิธีการผลิตตามรูปแบบที่ลูกค้าสั่งซื้อ การแจกจ่ายงานสำหรับแต่ละคนและอื่นๆ กิจกรรมเช่นนี้ทำให้สมาชิกเข้าใจขั้นตอนของการทำงาน มีการปรึกษาหารือ ทำให้ไม่เกิดการขัดแย้ง แต่สร้างความรับผิดชอบแก่สมาชิก ที่จะต้องปฏิบัติตามมติของกลุ่ม และสามารถส่งงานได้ทันตามกำหนดเวลาที่ส่งให้แก่ลูกค้าตามใบสั่งซื้อ การตอบรับจากลูกค้าโดยการสั่งซื้อผลิตภัณฑ์อย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนการสนับสนุนจากทางราชการ ทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจในผลิตภัณฑ์ของตนเอง ชื่อเสียงของผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วงเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น การสั่งซื้อมีทั้งในและต่างประเทศ ตามความคิดของแม่หลวงผ่องศรี ในอนาคตผลิตภัณฑ์จะอยู่ในหีบห่อที่มีฉลากบอกถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านสันป่าม่วง ความเป็น “คนบ้านสันป่าม่วง” ในปัจจุบันจึงผูกติดกับผลิตภัณฑ์ผักตบชวาบ้านสันป่าม่วงด้วย ผลิตภัณฑ์ได้สร้างความสามัคคีและสำนึกร่วมให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ กิจกรรมอื่น ๆ ที่เสริมสำนึกร่วมคือ สมาชิกของกลุ่มหัตถกรรมสามารถกู้เงินดอกเบี้ยถูก จากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านได้ ปกติหากมีปัญหาเงินขาดมือ ชาวบ้านจะหยิบยืมจากที่้องหรือเพื่อนฝูงก่อน และถ้าจำเป็นขั้นต่อไปคือ กู้ยืมจากกลุ่มออมทรัพย์ การกู้ยืมจากนายทุนปัจจุบันมีน้อยมาก รายได้จากการจักสานเพียงพอต่อการใช้จ่ายประจำวัน ชาวบ้านไม่ขัดสนในเรื่องเงินทองเหมือนปี 2534 อันเป็นที่ ยศ สันตสมบัติเข้าไปศึกษาที่บ้านปง หมู่บ้านใกล้เคียง

การขยายตัวของการตลาดผลิตภัณฑ์ผักตบชวา ทำให้เกิดการขยายตัวของกลุ่มในรูปแบบเครือข่าย หมู่บ้านสันป่าม่วงที่มีความแข็งแกร่งของกลุ่มหัตถกรรม เป็นหมู่บ้านศูนย์กลางของเครือข่ายและเป็นชื่อของเครือข่ายด้วย ความสัมพันธ์กับหมู่บ้านอื่นได้ขยายตัวไปครอบคลุมหมู่บ้านที่ผลิตผลิตภัณฑ์ผักตบชวาริเวณรอบ ๆ กว๊านพะเยา กลายเป็นชุมชนในอีกลักษณะหนึ่ง ชุมชนหรือเครือข่ายนี้มีลักษณะเป็นการร่วมมือกันในเรื่องของอาชีพ แต่ก็มีผลทางจิตใจด้วย ภายใต้การนำของแม่หลวงผ่องศรี กิจกรรมของเครือข่ายดำเนินไปด้วยดี ที่สำคัญกิจกรรมนี้ (ผลิตภัณฑ์

ผักตบชวา) ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากทางราชการทั้งจังหวัด อำเภอบึงสามพัน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยถือเป็น “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” ของจังหวัดพะเยาที่สำคัญ และยังคงเกี่ยวเนื่องโยงใยกับโครงการพัฒนาพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะชุมชนรอบกว๊านพะเยาให้เป็นหมู่บ้านเพื่อการท่องเที่ยวโดยมีการจักสานผลิตภัณฑ์ผักตบชวาเป็นส่วนหนึ่งของจุดขายเพื่อการท่องเที่ยว

นโยบายดังกล่าวได้รับการขานรับจาก อบต. บ้านสันป่าม่วง โดยการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนเรือขายและกลุ่มผลิตภัณฑ์ผักตบชวาสันป่าม่วงหลายครั้ง เป็นจำนวนเงินไม่น้อย โดยที่นายก อบต. ได้ชี้แจงว่าเพื่อเป็นการส่งเสริม “หนึ่งตำบล หนึ่งการท่องเที่ยว” ต่อไป ความสำเร็จและสำนึกของความเป็นหมู่บ้านและชุมชนดังกล่าวเกิดขึ้นจากหลายฝ่าย เริ่มแต่การหารายได้เสริมของแต่ละครอบครัว ทำให้เกิดความเต็มใจร่วมมือกัน มีความภูมิใจในความสำเร็จของหมู่บ้านและผลิตภัณฑ์ ไปจนถึงความเป็นผู้นำและการเสียสละของแม่หลวงพ่องศรี และการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ และเอกชน ความสำเร็จนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับบ้านสันป่าม่วง ความสำเร็จเช่นเดียวกันนี้เกิดขึ้นกับกลุ่มเรือขายเก้าอี้หวายของคุณเจริญศรีที่บ้านทุ่งไผ่ เช่นเดียวกัน ในลักษณะของการจัดองค์กรในรูปแบบสมัยใหม่

วัด

ความสำเร็จของบุคคลจากการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือ การมีรายได้เสริมจากงานหัตถกรรม ได้ทำให้เกิดการร่วมมือกันในระดับหมู่บ้านและชุมชนเรือขาย แต่จุดศูนย์รวมทางจิตใจที่วัดยังมีความสำคัญ บ้านสันป่าม่วงดูเป็นหมู่บ้านที่สุขสงบ ปราศจากความขัดแย้ง แต่โดยแท้แล้ว การทะเลาะเบาะแว้ง การชิงดีชิงเด่นการแข่งขันกัน การดิ้นรนแสวงหา สักขโมยก็ไม่ได้เป็นข้อยกเว้น แต่อยู่ในระดับที่ไม่รุนแรงหรือเป็น “ปัญหา” สำหรับคนส่วนใหญ่ ดังที่เจ้าอาวาสวัดสันป่าม่วง ซึ่งเป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่ปี 2415 ได้กล่าวว่า “ทะเลาะวิวาทก็พอมิ แต่ถึงกับทำร้ายกันไม่มี” ความมีเมตตาต่อกันเป็นคำสอนที่หลวงพ่องศรีถือ

วัดสันป่าม่วงเป็นวัดเล็ก ๆ มีพระจำวัดอยู่ 2 รูป ปัจจุบันไม่มีเณร เพราะโรงเรียนใกล้เปิดเทอมแล้ว เด็กต้องกลับไปเรียนหนังสือ หรือช่วยพ่อแม่ทำมาหากิน โดยที่ตำบลสันป่าม่วงเป็นตำบลที่เพิ่งแยกออกมาจากตำบลบ้านด้อม วัดหลักของคนทั้งสองตำบลจึงอยู่ที่วัดบ้านด้อม เช่นในช่วงสงกรานต์นี้ พระสงฆ์จาก 11 วัดในตำบลบ้านด้อมและตำบลสันป่าม่วงก็จะรวมตัวจัดงานรด

น้ำคำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ทั้ง 2 ตำบล ที่วัดบ้านด้อม ถือเป็นงานใหญ่ประจำปี และเป็นงานที่สะท้อนให้เห็นถึงความเคารพเชื่อถือนับถือในผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีพระคุณ อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของคนในภาคเหนือ นอกจากนี้ในงานเทศกาลหรือวันสำคัญต่าง ๆ ทางศาสนาได้แก่ งานตานก๋วยสลากภัต งานปอย งานผ้าป่า วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา เป็นต้น ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านหรือชุมชนก็จะไปร่วมงานและช่วยเหลือกิจการของวัด ชาวบ้านที่ทำบุญวัดประจำที่วัดใดวัดหนึ่ง ทางเหนือเรียกกันว่า “ศรัทธาวัดเขา” หรือศรัทธาวัดเดียวกัน

ศรัทธาวัดเดียวกันของแต่ละชุมชน จะมีผู้อาวุโสที่ชำนาญการจัดการพิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนาพุทธคอยควบคุม ดูแล จัดการ รับผิดชอบ ซึ่งมักจะเรียกกันในตำแหน่งว่า “แก่วัด” แก่วัดจะเป็นผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว และสึกออกมา (ทางเหนือเรียกผู้ที่สึกจากพระว่า “หนาน”)

โดยที่เป็นวัดในชนบท และมีพระจำพรรษาน้อย เจ้าอาวาสจึงมักจะต้องทำกิจการต่าง ๆ ด้วยตนเองผ่าน “แก่วัด” ชาวบ้านก็จะมาช่วยเหลือกัน เจ้าอาวาสกล่าวว่า “วัดกับคนห่างกันไม่ได้ มันติดกันมาอย่างนี้ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย” เวลามีนงานบวชก็ไม่ได้มีพิธีใหญ่โตอะไรมาก ส่วนมากเป็นแบบ “ข้าวหม้อ แกงหม้อ” คือบ้านไหนมีกับข้าวกับปลาอาหารขนมอะไรก็เอามาช่วยกัน เงินที่จะให้วัดก็แค่ 400-500 บาท ศรัทธาวัดที่รวย ๆ ไม่มี ชาวบ้านพอมีพอกิน ไม่ได้ร่ำรวยอะไร ถ้าจำเป็นก็เรียกร้านอาหารข้างเพื่อซื้อของใช้ในวัด นอกจากนี้ พวกที่ไปทำงานนอกหมู่บ้าน เวลากลับมาเยี่ยมบ้านก็จะมาทำสังฆทานให้ญาติ บางคนก็เอาผ้าป่ามาก็มีอยู่ ช่วงเข้าพรรษาก็อาจมีคนแก่หนุ่มสาว ห่มขาว มานอนอยู่ที่วัด คนหนุ่มคนสาว “ฟังธรรมไม่ทน” ทำกันพอเป็นพิธี ทุกคนมีอาชีพมีกิจการงาน ต้องเฝ้าบ้าน ลูกหลานก็ไปเรียนหนังสือ เด็ก ๆ ก็ไม่สนใจมาวัด อยู่บ้านดูทีวีหรือทำการบ้าน

แต่หลวงพ่อกัณฑ์เทศน์เสมอไม่ให้เห็นแก่ตัว ให้ทำบุญ เสียสละ ชีวิตคนไม่แน่นอน ไม่มีใครรู้อนาคต ชาวบ้านจึงต้องทำบุญสร้างกุศล และไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่โลภไม่โกรธ การเทศน์สอนจะเป็นภาษาเหนือ การติดต่อกับชาวบ้านอีกทางหนึ่งคือ ทางวัดจะมีเครื่องประกาศเสียงตามสาย บอกกล่าวชาวบ้าน ในช่วงที่มีการทำบุญหรือต้องการความร่วมมือช่วยเหลือ

จากที่กล่าวจะเห็นความเป็น “ชุมชน” ของหมู่บ้านสันป่าม่วงได้อีกทางหนึ่ง “ศรัทธาวัดเดียวกัน” ได้สร้างอัตลักษณ์ให้กับคนบ้านสันป่าม่วงที่มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดและความเชื่อในศาสนาพุทธ โดยเฉพาะกับผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ใหญ่แล้ว การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของวัดจึงเป็นการถ่ายทอดอัตลักษณ์ของชาวบ้านจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งต่อ ๆ กันไป

โดยที่จังหวัดพะเยา มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ จึงมีวัดและโบราณสถานเก่าแก่กระจายอยู่ทั่วไปเป็นจำนวนมาก แม้กระทั่ง บริเวณกว๊านพะเยาก็มีการค้นพบซากเจดีย์ สันชาตุ และซากวัดมากมาย วัดและโบราณสถานต่าง ๆ ได้รับการเคารพศรัทธาจากคนพะเยา และปัจจุบันทางราชการก็เห็นว่า น่าจะเป็นจุดที่นักท่องเที่ยวจะได้เข้าชมและกราบไหว้ได้ จึงได้ถือเป็นจุดท่องเที่ยวในแผนการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดพะเยา รวมทั้งบริเวณรอบ ๆ กว๊านพะเยาที่มีวัด โบราณสำคัญ ๆ อยู่มาก ดังคำขวัญของจังหวัดพะเยาที่ว่า “กว๊านพะเยาแหล่งชีวิต ศักดิ์สิทธิ์พระเจ้าตนหลวง บวงสรวงพ่อขุนงำเมือง งามลือเลื่องดอยบุษราคัม” ดอยบุษราคัมเป็นที่ตั้งของวัดอนาลโยอยู่ที่ตำบลบ้านด้อม เป็นวัดที่สร้างถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ นับเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดพะเยา และสถานที่รอบกว๊านพะเยา

ครอบครัว และเครือญาติ

ลักษณะการสืบสานทางเครือญาติของบ้านสันป่าม่วงมีลักษณะเดียวกับที่พบในหมู่บ้านภาคเหนือโดยทั่วไป คือ เป็นแบบมาตุพงศ์ (ดู ยศ สันตสมวัตติ 2535 : 206-216) ซึ่งเป็นระบบที่ให้ผู้หญิงเป็นใหญ่ และมีการสืบสายการเป็นญาติตามสายผู้หญิงหรือแม่ ความเชื่อเช่นนี้แสดงออกชัดเจนในพิธีบูชา “ผีปู่ย่า” หรือ “ผีมดผีเหม็ง” พิธีกรรมนี้จะถือเป็นการรวมญาติของฝ่ายหญิง มีการเข้าทรง ร่างทรงจะเป็นผู้อวโสของกลุ่มเครือญาติฝ่ายหญิงที่จะทำนาย โชคชะตา โรคภัยไข้เจ็บ การทำมาหากิน ปัดเป่าทุกข์โศกโรคภัย เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการเตือนสมาชิกในกลุ่มเครือญาติให้มีพฤติกรรมอยู่ในกรอบศีลธรรมที่ดีงาม พิธีนี้จัดขึ้นทุกเดือนมีนาคมของแต่ละปี พิธีดังกล่าวยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ในหลายชุมชน และเป็นที่ยังคงเห็นว่า ในแต่ละชุมชนจะมีหอผีปู่ย่าอยู่ในชุมชนบริเวณ “บ้านเก่า” หรือบ้านแรกเริ่มของตระกูลฝ่ายหญิง

ปัจจุบันการสืบทอดความเป็นญาติสายมาตุพงศ์ดังกล่าวลดความเข้มงวดลง เพราะเศรษฐกิจไม่เอื้ออำนวย ที่ดินถูกแบ่งแยกหรือถูกขายทำให้อำนาจของผู้หญิงในสายตระกูลลดลง ผู้ชายมีอำนาจเพิ่มขึ้นโดยการกลายเป็น “ผู้ผลิต” (ยศ 2535) การนับญาติให้ความสำคัญระหว่างฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเท่า ๆ กัน รัฐเข้ามามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบและชีวิตของกลุ่มคนหรือสังคมมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องแบบลง ขึ้นอยู่กับความชอบพอกันเป็นการส่วนตัวมากกว่ากฎเกณฑ์ข้อบังคับระหว่างญาติ อย่างไรก็ตามเครือญาติยังมีความสำคัญในหมู่บ้าน เพราะมันเป็นเหมือน “ทุนทางสังคม” (social capital) ที่บุคคลพึงพิงได้ในยามจำเป็น ฉะนั้น กลุ่มญาติในหมู่บ้านจึงยังมีความหมายต่อการดำรงชีวิตในหมู่บ้านมากกว่าชีวิตสังคมของคนในเมือง

กลุ่มพื้นฐานทางสังคมในหมู่บ้านในปัจจุบันอยู่ที่ครอบครัว หมายถึงความสัมพันธ์ทางสายเลือดที่ใกล้ชิดระหว่างปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่น้อง และลูกหลาน นอกจากนี้แล้วความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นเป็นแบบมีเงื่อนไข แม้ว่าความเป็นญาติยังเป็นอุดมการณ์สำคัญของการติดต่อพึ่งพากัน

ครอบครัวในหมู่บ้านมักจะเป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วยพ่อแม่และลูก ลูกที่แต่งงานแล้ว มักจะแยกครอบครัวไปอยู่ในบ้านของตัวเอง ในรั้วเดียวกันกับพ่อแม่หรือเป็นของตนเอง การเยี่ยมเยียนดูแลกันเป็นสิ่งที่กระทำกันอย่างสม่ำเสมอ ปัจจุบันขนาดของครอบครัวมีขนาดเล็กลง พ่อแม่จะมีลูกโดยเฉลี่ย 2 คน โดยที่การทำงานในปัจจุบันสามารถจ้างแรงงานในหมู่บ้านได้ สำหรับครอบครัวที่มีที่นาจึงไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานในครอบครัว หรือแม้ครอบครัวที่ไร้ที่ทำกิน การมีลูกมากยิ่งขึ้นเป็นภาระหนัก ฉะนั้นส่วนมากนิยมที่จะควบคุมขนาดของครอบครัว

การมีลูกน้อยมีความหมายมาก ลูกสามารถได้รับการศึกษาที่ดีขึ้น และที่สำคัญความผูกพันในครอบครัวมีมากขึ้น คุณเจริญศรีที่ทำงานเกี่ยวกับสตรีให้ความเห็นว่า ความผูกพันระหว่างพ่อแม่ลูกในปัจจุบัน ทำให้พ่อแม่ไม่ยอมให้ลูกออกไปจากบ้าน งานวิจัยของ ชศ แสดงให้เห็นว่า กว่าร้อยละ 70 ของหญิงสาวในหมู่บ้านออกไปค้าประเวณีในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (ชศ 2535 : 204) ในทางตรงกันข้ามในปัจจุบันความผูกพันที่เพิ่มขึ้นช่วยปกป้องหญิงสาวจากการค้าประเวณี ขนาดครอบครัวที่เล็กลง และการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ โอกาสทางเลือกของหญิงสาวไม่ได้มี “ทางเลือกเดียว” คือค้าประเวณีเช่นในช่วงที่ ชศ ได้ทำการวิจัยอีกต่อไป พ่อแม่สนับสนุนให้ลูกทั้งหญิงและชายได้รับการศึกษาดีขึ้นและเป็นสิ่งที่ทำได้ สำหรับบางคนสามารถส่งลูกเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา แต่สำหรับคนที่มีการศึกษาต่ำกว่านั้น พวกเขามีทางเลือกที่จะทำงานอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นงานในโรงงาน ทั้งในจังหวัดพะเยา (ถึงแม้จะน้อย) และในจังหวัดใกล้เคียง หรือกรุงเทพฯ

การไปทำงาน “กรุงเทพฯ” ของลูกหลานที่คนในหมู่บ้านพูดถึง มีความหมายหลายอย่างที่ขากแก่การคาดเดา และขากแก่การสอบถาม แต่จากการพูดคุยกับคุณเจริญศรี ซึ่งทำงานในด้านสตรีที่มีปัญหาทางสังคม ได้รับการยืนยันว่า ส่วนใหญ่ไปทำงานในโรงงานหรืองานตามบ้าน ที่ไปกันเป็นครอบครัวหลาย ๆ ครอบครัวก็มี ไปทำการค้าเช่น ขายชาละเป่า ในลักษณะร่วมกันหลาย ๆ ครอบครัว หรือขายกล้วยเดี่ยว เป็นต้น ที่ไปค้าประเวณีปัจจุบันมีน้อย คุณเจริญศรีกล่าวถึงสาเหตุที่ว่าจำนวนเด็กสาวที่ค้าประเวณีน้อยลงก็เพราะ พ่อแม่ปัจจุบันสามารถเลี้ยงดูลูก ได้ดีขึ้น การจักสาน ผักตบชวาเป็นกิจกรรมที่ช่วยมาก เพราะพ่อแม่ลูกได้ทำงานร่วมกัน มีการพูดคุยกันมากขึ้น ทำให้

เกิดความผูกพัน นอกจากนี้ราย ได้ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พ่อแม่สามารถเลี้ยงดูลูกได้ดีขึ้น สมัยนี้คนมีลูกน้อยก็ไม่อยากให้ไปไหน ปัญหาโรคเอดส์ก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พ่อแม่และเด็กไม่ต้องการทำอาชีพนี้อีกต่อไป ในหมู่บ้านมีผู้ป่วยเป็นโรคเอดส์ และตายไปแล้วหลายราย จากสถิติที่สำรวจโดยมหาวิทยาลัยนเรศวรพบว่า ทุกตำบลในอำเภอเมืองพะเยามีผู้ป่วยด้วยโรคเอดส์จำนวนไม่น้อย เช่น ที่ตำบลสันป่าม่วงที่พบมี 35 คน และตำบลแม่ใสมี 28 คน (ม.นเรศวร 2000) พะเยามีผู้ป่วยและติดเชื้อ HIV สูงเป็นที่ 3 ในภาคเหนือตอนบน รองจากเชียงใหม่ และเชียงราย ในปัจจุบันความตื่นตัวในเรื่องการศึกษาและเรื่องโรคเอดส์เหล่านี้ รวมทั้งการรณรงค์ในเรื่องศักดิ์ศรีของสตรีของกลุ่มอาสาสมัครต่าง ๆ ในพะเยามีมากขึ้น ทำให้เด็กสาวและครอบครัวมีความเข้าใจเกี่ยวกับการไปค้าประเวณี ผลเสียและอันตรายจากการทำอาชีพนี้ เป็นการข่มขืนหญิงสาวให้ได้คิด ทำให้จำนวนผู้ที่ไปค้าประเวณีลดลง “ความไม่รู้” (ignorance) หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญของการไปค้าประเวณีครั้งใหญ่ของเด็กสาวในปี 2534 ที่ ยศ สันตสมบัติเข้าไปศึกษา พ่อแม่และเด็กสาวเองคงไม่ล่วงรู้ถึงความทุกข์ยากหรือปัญหาที่จะต้องไปเผชิญในการ “ล่องใต้” ปัจจุบัน “ความไม่รู้” ลดลงทำให้จำนวนคนค้าประเวณีลดลง หญิงสาวที่ค้าประเวณีคือ หญิงสาวใจแตก ต้องการสบายได้เงินมาจ่าย ๆ โดยไม่ต้องทำงานหนัก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับวัยรุ่น การคลังลัทธิบริโภคนิยมอยู่ในขั้นวิกฤติ ไม่เฉพาะเด็กสาวจากพะเยา แต่ในทุกจังหวัดในภาคเหนือเช่น เชียงใหม่ เชียงราย วัตตุนิยมและบริโภคนิยม ได้เข้ามาครอบงำความคิดของเด็กสาว ไม่เว้นนักเรียน นักศึกษาให้หันเข้าหาอาชีพค้าประเวณี โดยขาดความยั้งคิดและไตร่ตรอง ลักษณะเช่นนี้ยังไม่ปรากฏหรือมีน้อยมากในเมืองพะเยา

จำนวนเด็กหญิงที่เข้าสู่วงการค้าประเวณีทั่วประเทศสูงขึ้น โดยเฉพาะในเมืองท่องเที่ยวหลัก ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย ขอนแก่น หาดใหญ่ ภูเก็ต และอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานคร ที่มีชีวิตที่หรูหรา ฟุ่มเฟือย มีความสนุกสนาน ลัทธิบริโภคนิยม เฟื่องฟูเป็นสาเหตุที่ทำให้เด็กสาวหลายคนหลงผิด คิดหาเงินง่าย ๆ เพื่อนำมาใช้ในการแต่งตัว เชื้ออพาร์ตเมนต์หรู ๆ มีรถยนต์ขับ ฯลฯ โดยใช้ร่างกายเข้าแลก ยศได้ยกสมเหตุเรื่องการขยายตัวของทุนนิยม วัตตุนิยม และบริโภคนิยมที่ทำให้เด็กสาวขายตัวในช่วงปี 2534 ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า เหตุผลเหล่านี้น่าจะเหมาะสมและนำมาใช้อธิบายการค้าประเวณีในเมืองใหญ่ ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงรายในปัจจุบันมากกว่า ในพะเยา สมัยนั้น การค้าประเวณีน่าจะเกิดจากความไม่รู้ (ignorance) และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ทั้งของเด็กและผู้ใหญ่ ชาวพะเยาโดยปกติเป็นคนมัธยัสถ์ ไม่ใช่จ่ายสุรุ่ยสุร่าย ถึงแม้ทุกบ้านจะมีโทรทัศน์ ทางบ้านมีมอเตอร์ไซด์ หรือรถปิ๊กอัพเพื่อประกอบอาชีพ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของ “ฟุ่มเฟือย” อีกต่อไป แต่เป็นส่วนหนึ่งของ “การดำรงชีวิต” เมื่อดูตามชาวบ้านว่า ในหมู่บ้านนี้ หรือแถบนี้มีคนที่มีฐานะร่ำรวย

กว่าคนอื่นมาก ๆ โหม คำตอบคือ “ก็มีเท่า ๆ กัน ไม่มีใครรวย ใครจนว่าใคร” ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ในสังคมหมู่บ้านจะไม่มีการแข่งขันฐานะตำแหน่ง แต่ความแตกต่างเหล่านี้ถูกทำให้ลดลงโดย ความเป็นญาติ และเป็นคนบ้านเดียวกัน นอกจากการเป็นเจ้าของบ้าน ที่ดิน และวัตถุสิ่งของที่ แตกต่างกัน ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ไม่ต่างกันมากนัก แม้กระทั่งเจ้าอาวาสวัดสันป่าม่วง เมื่อถามว่ามี ศรัทธาวัดที่รวย ๆ โหม คำตอบคือ “แถวนี้ไม่มีคนรวยหรอก แต่ก็มีศรัทธาวัด บางคนก็คอย ช่วยเหลือวัดเมื่อขาดเหลือเป็นประจำ แต่ตอนนี้ก็ตายไปแล้ว”

จำนวนคนที่ไม่ไปทำงานนอกหมู่บ้านนั้น จากการถามนายก อบต. สันป่าม่วง ประมาณว่าไม่เกิน 10% ของจำนวนคนในหมู่บ้าน เป็นการไปชั่วคราว ส่วนใหญ่ชาวบ้านสามารถหาอาชีพ เสริมภายในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง เป็นงานรับจ้าง เช่น รับจ้างก่อสร้าง หรือหารายได้เสริม จากการจับปลาในกว๊าน ทำงานจักสานผักตบชวา เป็นต้น

ครอบครัวในบ้านสันป่าม่วง หรือในหมู่บ้านอื่น ตำบลอื่น รอบ ๆ กว๊านพะเยา จึงไม่ได้ “ล้ม สลาย” แต่ยังคงทำหน้าที่หลักคือ ผลิตและให้การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกใหม่เหมือนเดิม แต่ดังที่กล่าว แล้ว เด็กจำนวนหนึ่งจะเข้าเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา ซึ่งมักอยู่ในภาคเหนือเช่น มหาวิทยาลัยแม่ ฟ้าหลวงที่เชียงราย มหาวิทยาลัยนเรศวร วิชาเขตสารสนเทศพะเยา และที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ ไปเรียนที่กรุงเทพฯ ก็มีที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง เด็กจำนวนน้อยที่มีโอกาสเช่นนี้ ส่วนมากจบ ประถมหรือมัธยมศึกษา เด็กเหล่านี้จะไปทำงานในโรงงานต่าง ๆ ทั้งที่พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ส่วนน้อยในปัจจุบันที่จะเข้าสู่ตลาดการค้าประเวณี ทุกกลุ่มดังกล่าวนี้เมื่อถึงเทศกาล สำคัญก็จะกลับมาเยี่ยมบ้าน บางคนก็ได้แต่งงานกับคนในท้องถิ่นที่ตนไปทำงานอยู่ บางคนก็กลับมา บ้านเดิมของตนเอง พร้อมทั้งสามีหรือภรรยาและลูก ๆ

การแบ่งงานระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว สามียังถือว่าเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่ภาวะ เศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้ผู้หญิงต้องเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือในการหารายได้เสริม ทำให้ฐานะและ บทบาทของผู้หญิงในครอบครัวได้รับการยอมรับมากขึ้น หากเป็นเรื่องสำคัญ การปรึกษากันภายใน ครอบครัวเป็นสิ่งจำเป็น ในบางครอบครัวภรรยาที่มีบทบาทที่สำคัญเท่าผู้ชาย ในการหาเงินสำหรับ ครอบครัว แต่ภรยาก็ยังคงถือว่าตัวเองเป็นแม่บ้าน หน้าที่ดูแลบ้านก็ยังคงทำเป็นปกติ ไม่ได้ถือว่าตัว เหนือกว่าสามี เช่น ในกรณีของแม่หลวงผ่องศรี ยังคงทำหน้าที่แม่บ้านทั้งเป็นภรรยาและเป็นแม่ หรือคุณเจริญศรีที่ต่อสู้ในเรื่องสตรีถือว่า “เราต้องทำครอบครัวเราให้ดีกว่าคนอื่น จึงจะเป็นตัวอย่างให้ ครอบครัวอื่นได้” หมายความว่า หน้าที่ของภรรยาและแม่ตามบรรทัดฐานของคนในหมู่บ้านเป็นสิ่ง

ที่คุณเจริญศรีได้ทำอย่างสมบูรณ์เหนือหน้าที่อื่น “ไม่เคยคิดอยากจะเป็นใหญ่กว่าผู้ชาย แต่ผู้ชายกลัวกลัวว่าเราจะลงสมัครแข่งขันเลือกตั้ง สจ. (สมาชิกสภาจังหวัด)” งานวิจัยของ มัทนา พนานิรามย์ (2541) ชี้ชัดในเรื่องนี้ “ถ้าจะให้เลือกรับผิดชอบระหว่างภาระในครอบครัวและภาระหน้าที่อื่น ๆ แน่แน่นอนว่าผู้หญิงเกือบทั้งหมดจะเลือกภาระงานในครอบครัวก่อน และเข้าร่วมในการบริหารและการพัฒนาต่าง ๆ ให้น้อยลง ดังนั้นจึงไม่เป็นเรื่องแปลกที่ผู้นำส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย” ในกรณีของคุณเจริญศรี เธอได้รับการสนับสนุนจากสามีที่เป็นครูและมีความเข้าใจในงานเกี่ยวกับการพัฒนาสตรี เธอจึงได้รับการส่งเสริมและกำลังใจให้ต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีของสตรีจากสามี แม่หลวงผ่องศรีก็เช่นเดียวกัน สามีมีหน้าที่ในหน่วยงานราชการท้องถิ่น เข้าใจถึงความจำเป็นในเรื่องการพัฒนา จึงไม่เป็นปัญหาสำหรับแม่หลวง ที่จะเข้ามาเป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นผู้นำสตรี ในการผลิตผลิตภัณฑ์ ผักตบชวาของชาวบ้านหลายตำบล สตรีในหมู่บ้านโดยทั่ว ๆ ไปจึงมีฐานะที่ไม่ถูกเลือกปฏิบัติ (discrimination) จากผู้ชาย หรือในสังคมชาวบ้านให้ต่ำไปกว่าผู้ชาย ความเชื่อในเรื่องการสืบทอดฐานะตามสายมาตุพงศ์ แม้จะกลายเป็นประเพณีความเชื่อที่ลางเลือน แต่สังคมหมู่บ้านก็ยังคงให้เกียรติและไม่กีดกันผู้หญิงในกิจการหน้าที่ต่าง ๆ หากผู้หญิงมีความสามารถในกิจการนั้น ๆ (เปรียบเทียบกับยศ 2535)

เมือง กับชนบท

บทบาทที่เมืองมีต่อชนบทอาจเป็นไปได้ทั้งในแง่บวกและในแง่ลบ เมืองอาจจะช่วยสร้างความเจริญให้กับชนบทโดยการกระจายนวัตกรรมใหม่ ๆ ไปสู่ชนบท ตลอดจนเป็นตลาดสำหรับการบริโภคและการจำหน่ายผลิตผลของชนบท ขณะเดียวกันเมืองมีโอกาสดที่จะดูดทรัพยากรจากชนบท ไม่ว่าจะในรูปของการกดราคารับซื้อผลิตผลทางการเกษตร หรือการเข้าไปเอาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชนบท เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ เป็นต้น บทบาทของเมืองทั้ง 2 แง่มุมเกิดขึ้นได้พร้อม ๆ กัน เราจึงต้องสร้างสมดุลหรือหาแนวทางที่จะก่อเกิดประโยชน์ต่อทั้งชนบทและเมือง เพราะในที่สุดแล้วทั้งเมืองและชนบทต้องอยู่ร่วมพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะในสังคมเกษตรกรรม เช่น สังคมไทย ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทจะต้องไม่ห่างกันจนเกินไป (ปรีชา ภูวินทร์พันธุ์ 2545)

เมื่อเปรียบเทียบระดับของการพัฒนาระหว่างเมืองพะเยา กับเมืองเชียงราย และเมืองเชียงใหม่แล้ว เราจะเห็นว่า 2 เมืองหลังเป็นเมืองท่องเที่ยว เป็นเมืองขนาดใหญ่ ส่วนเมืองพะเยาเป็นเมืองของคนในท้องถิ่น เป็นเมืองขนาดเล็ก อัตรารองจำนวนประชากรต่อพื้นที่ยังไม่สูงมาก เมื่อ

เปรียบเทียบชุมชนสองฝั่งของกว๊านพะเยา คือ ชุมชนเมืองฝั่งตะวันออก และชุมชนชนบทฝั่งตะวันตก เราจะเห็นความแตกต่างทางกายภาพเช่น ตึกกรมบ้านช่อง สถานที่ราชการ และอื่น ๆ แต่ในความเป็นอยู่แล้วมองเห็นไม่ชัดเจน คนในชนบทฝั่งตะวันตกเข้าเมือง ก็ไม่มีใครรู้ว่าเป็นคน “บ้านนอก” การแต่งกายของคนทั้งสองกลุ่มใกล้เคียงกัน

โดยที่จริงแล้ว ชีวิตของคนเมืองพะเยาเป็นชีวิตที่สมถะ ค่าครองชีพไม่สูงนัก ไม่มีสถานเริงรมย์ที่หรูหราฟู่ฟ่าราคาแพงเหมือนในเมืองเชียงใหม่ หรือเชียงราย ที่พะเยา ไม่มีสถานอาบอบนวดเหมือนเมืองใหญ่โดยทั่วไป โรงแรมระดับดีในพะเยาราคาที่พักราคาเพียง 400 บาท พร้อมเครื่องปรับอากาศและโทรทัศน์ ร้านอาหารแถบรอบกว๊าน ซึ่งเป็นร้านที่ถือว่าเป็นร้านสำหรับนักท่องเที่ยว ไม่ได้จำหน่ายอาหารราคาแพงเกินกว่าที่คนในพะเยาเองจะเข้ามาบริโภคได้ โดยปกติธรรมดาร้านค้าต่าง ๆ ก็เป็นร้านค้าขนาดกลาง จำหน่ายสินค้าที่จำเป็นเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีห้างสรรพสินค้าใหญ่ ๆ ที่เป็นของบริษัทข้ามชาติ มีแต่ศูนย์การค้าเจริญภัณฑ์ที่จำหน่ายสินค้าที่คนทั่วไปหาซื้อบริโภคได้ กล่าวโดยสรุป ชีวิตในเมืองพะเยาสงบ ค่าครองชีพถูก ผู้คนเป็นกันเอง ทุกคนแทบจะรู้จักกับทุกคน ที่พะเยาไม่มีโสเภณี “ถ้ามีก็เป็นคนมาจากที่อื่น” ชาวพะเยาไม่กล้าที่จะหากินแบบนี้ เพราะกลัวคนรู้จัก คนพะเยาธรรมดาโดยทั่วไปไม่กล้าทำประเจิดประเจ้อ เพราะกลัวคนรู้จัก ชีวิตเมืองพะเยาเป็นชีวิตแคบ ๆ ไม่มีแสงสี ความหรูหรา หรืออึกทึกครึกโครม ลักษณะของเมืองเช่นนี้ เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวบางกลุ่มต้องการสัมผัสและชื่นชม ธรรมชาติแบบชนบทของกว๊านพะเยาเป็นสิ่งที่หาได้ยากในเมืองต่าง ๆ ในปัจจุบัน

ชาวชนบท หรือคน “หล้ายกว๊าน” จะเข้าเมืองก็เฉพาะเมื่อจำเป็น การเดินทางเข้าเมืองสะดวกมีคนเชื่อมต่อดตลอด แม้กระทั่งในหมู่บ้านมีถนนลาดยางหรือคอนกรีตเข้าถึงทุกกลุ่มบ้าน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า หมู่บ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้ทำเทียมกับเมือง เพียงแต่ว่าช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทไม่ได้ถูกทำให้กว้างขึ้น โดยการพัฒนาเมืองถึงระดับที่กลายเป็นเมืองใหญ่ที่หรูหรา ฟู่ฟ่าเหมือนเชียงใหม่ หรือเชียงราย ชาวบ้านอยู่กันอย่างสมถะ พอกินพอใช้ ค่าใช้จ่ายในหมู่บ้าน “ไม่มีอะไรมาก” ผักปลาก็พอหาได้จากในหมู่บ้านหรือจากกว๊านแม้จะไม่สบายเท่ากับคนในเมือง วัดถุนิยมหรือบริโถคนิยมสำหรับคนพะเยาคูจะเป็นเรื่องห่างไกล ผู้คนทั้งในเมือง และชนบทไม่ได้ต้องการหรูหรา แฟชั่นสำหรับวัยรุ่นก็ไม่ได้หิว هواเหมือนเมืองอื่น พะเยามีมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารภีประเทศพะเยา มีนักศึกษาส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่จากอำเภอต่าง ๆ เป็นคนชนบท นอกจากนี้ก็มีมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งนักศึกษาส่วนใหญ่ก็เป็นคนในพื้นที่

เมืองพะเยาไม่มีสถานเจริญรมย์ หรือสถานบันเทิงที่เป็นที่ชุมนุมของวัยรุ่น ชีวิตจึงดูเรียบง่าย ขนาดสิ่งชั่วร้ายให้เด็กหลงไปในทางที่ผิด

ทั้งหมดไม่ได้หมายความว่า คนพะเยาจะขาดการรับรู้เรื่องราวจากภายนอก ทุกบ้านในชนบทมีโทรทัศน์ พวกเขาทราบเรื่องที่เกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของโลก เรื่องชีวิตในกรุงเทพฯ การเดินทางไปต่างถิ่นเป็นเรื่องไม่แปลกหรือน่าตื่นเต้น คนพะเยาเคยไปทำงานที่เมืองใหญ่เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น บางคนก็ไปเรียนหนังสือ พ่อแม่ผู้ปกครองจะถือโอกาสไปเยี่ยมเยือนลูกหลานหรือญาติพี่น้องที่ไปทำงาน หรือตั้งรกรากในต่างจังหวัดหรือในกรุงเทพฯ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โลกของการรับรู้ของชาวบ้านกว้างขึ้น ชาวบ้านไม่กลัวราชการเหมือนเมื่อก่อน “หากราชการจะทำอะไรก็ต้องปรึกษาชาวบ้านก่อน” เป็นความคิดเห็นของนายก อบต. สันป่าม่วง ชาวบ้านทราบเกี่ยวกับข้อโต้แย้งเกี่ยวกับทิศทางของการพัฒนาพะเยาเป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องของการเมือง การต่อสู้ระหว่างกลุ่มอาชีพ คนในเมือง คนในชนบท รัฐบาลกับชาวบ้านที่ปรากฏเป็นข่าวอยู่ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นหลายฉบับเป็นประจำ

โดยสรุป พะเยาเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่สงบ ที่ดูเหมือนจะไม่พัฒนาหากดูในเรื่องของวัตถุสิ่งก่อสร้าง และความหรูหรา ฟุ่มเฟือย แต่ถ้าดูในเรื่องของจิตใจ และสำนึกของการเป็นคนพะเยา ตลอดจนการรับรู้เกี่ยวกับโลกภายนอก พะเยาไม่ได้ล้าหลังหรือไม่พัฒนา คนพะเยาได้เห็นความเจริญของกรุงเทพฯ เชียงใหม่ และเชียงราย คนพะเยาอยากให้เห็นพะเยา “พัฒนา” แบบเชียงใหม่หรือเชียงราย หรือไม่ เป็นเรื่องที่คนพะเยากำลังโต้เถียงกันอยู่ การพัฒนาจะทำให้ค่าครองชีพสำหรับคนท้องถิ่นสูงขึ้น ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทจะกว้างขึ้น ความแตกต่างจะมากขึ้น พวกเขากำลังหาทางเลือกให้กับพวกเขาเองว่า จะอยู่กันอย่างไร และจะพัฒนาพะเยาไปในทิศทางใดที่ไม่ก่อปัญหาเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นแล้วกับเมืองใหญ่ในภาคเหนือ

พะเยาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์กับความเป็นท้องถิ่น

กระแสโลกาภิวัตน์ได้เข้าครอบงำชีวิตความเป็นอยู่ของคนในทุกสังคมไม่ว่าเมืองและชนบท ประเด็นนี้ได้เป็นที่ถกเถียงกันมากในหมู่นักวิชาการ โดยเฉพาะท่าทีการตอบรับ (response) ที่เราควรเตรียมตัวต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่มักมาในรูปแบบนิยม บริโภคนิยม อิทธิพลและการครอบงำของบรรษัทนานาชาติ แม้กระทั่งอุดมการณ์ประชาธิปไตย¹ กระแสการต่อต้านดูจะไม่สามารถหยุดการบุกรุกเข้ามาของวัฒนธรรมสมัยนิยม (popular culture) ที่ออกมาในรูปแบบบริโภคนิยม และการเข้าสู่โลกอินเทอร์เน็ต ที่ความชั่วร้ายสามารถแฝงเข้าไปทำลายความคิดจิตใจของผู้คน โดยเฉพาะวัยรุ่น และอื่น ๆ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การพินิจพิเคราะห์อย่างระมัดระวัง การตามกระแสโลกาภิวัตน์บางเรื่องเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นประโยชน์ เช่น การติดต่อข่าวสารโดยสื่อต่าง ๆ ที่รวดเร็วและกว้างไกล เป็นประโยชน์ต่อชุมชน การเมือง และการดำรงชีวิตประจำวันและความเป็นสากลในเรื่องของสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ เด็กและครอบครัว เป็นต้น เช่นเดียวกับการเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนในระดับนานาชาติ น่าจะเป็นเรื่องที่ดีในการป้องกันสิทธิของประชาชน ไม่ว่าจะอยู่ส่วนไหนของโลก เราจึงจำเป็นต้องเลือกพินิจพิเคราะห์ส่วนดีส่วนเสียของโลกาภิวัตน์ บางครั้งความคับแคบและการหวังประโยชน์ส่วนตนอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง ทำให้การเลือกรับส่งเสริม หรือปฏิเสธ โลกาภิวัตน์เป็นไปตามผลประโยชน์ส่วนตน และความคับแคบทางจิตใจ โดยเฉพาะปัญหาอันเกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรี สิทธิ และความเป็นคน ตัวอย่างของโครงการพัฒนาของรัฐหรือแม้กระทั่งการแก้ปัญหาความยากจน ก็คิดกันไปตามกลไกตื้น ๆ หรือคำนึงถึงผลทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน กลุ่มคนยากกับกลุ่มผู้ด้อยโอกาส การขาดความยับยั้งชั่งใจของเจ้าหน้าที่รัฐ แม้กระทั่งบุคคลากรในสถาบันสงฆ์ มิพักจะต้องกล่าวถึงวัยรุ่นใน การทำตามกระแสของวัฒนธรรมสมัยนิยม วัตถุนิยม บริโภคนิยม จนเกิดการมั่วสุมเสพกามและยาเสพติด

¹ ประเด็นการโต้แย้งเรื่อง โลกาภิวัตน์ มีอยู่มากมาย ล่าสุดดู สุริชัย หวันแก้ว มีนาคม 2547. สำหรับแนวคิดพื้นฐานดู Anthony Giddens, *Sociology*, 4th edition. Polity 2001 : 48-76. ดู เอก ตังทรัพย์วัฒนา "Globalization" ใน คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย, สิริพรรณ นกสวน เอก ตังทรัพย์วัฒนา บรรณาธิการ สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2546 : 117-129.

การศึกษากระแสโลกาภิวัตน์โดยคนบางกลุ่มบางอาชีพกับความเป็นท้องถิ่น (localization)¹ เช่น วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาถือเป็นภูมิปัญญาที่จะต้องรักษาไว้ได้รับการส่งเสริมมากขึ้น การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการรณรงค์ในเรื่องสันติธรรม (peace) ทั้งในเรื่องของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนใน โลก และการแสวงหาสันติสุขในส่วนลึกของจิตใจ ความสมถะ และความสันโดษ เป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็น แม้ว่าจะอยู่ในวงจำกัด แต่มีผลกระทบต่อคนในสังคมโดยทั่วไป ที่กำลังสับสนและเวียนว่ายอยู่ใน โลกที่ดูจะเต็มไปด้วย “ปัญหา” ทั้งของส่วนตัว ของสังคม และของโลกทั้งใบ การขาดความเข้าใจทิศทาง เป้าหมายในชีวิตทั้งของบุคคล สังคม และโลกที่ชัดเจน ก่อให้เกิด “ปัญหา” ที่รุนแรงและขยายวงกว้างยิ่งขึ้น นำไปสู่การหาทางออก หรือการแก้ “ปัญหา” ที่รุนแรงยิ่งขึ้น เช่น ปัญหาเด็ก สตรี มนุษยธรรม กับความชั่วร้าย ความรุนแรง สงคราม และการก่อการร้าย เป็นต้น

งานวิจัยนี้เป็นเพียงการศึกษาจุดเล็ก ๆ ของอิทธิพลของ โลกาภิวัตน์ที่มีต่อชีวิตความเป็นอยู่ ของคนพะเยา และความรักในความเป็นท้องถิ่นที่ทำให้พะเยายังคงงดงามและสงบสุข พะเยาจะเปลี่ยนแปลง หรือใช้ประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์โดยไม่เสียอัตลักษณ์ (identity) ของตนเอง เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง บทนี้จะเป็นบทวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย โดยจะพิจารณาตั้งแต่กรอบแนวคิด หรือประเด็นปัญหาทางทฤษฎี ไปจนถึงโลกาภิวัตน์กับการพัฒนาของจังหวัดพะเยา ซึ่งจะรวมเอางานของโครงการพัฒนาขององค์กรเอกชนไว้ด้วย สุดท้ายจะเป็นสรุปรวมการพัฒนาการท่องเที่ยว หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และบทบาทของสตรีที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมเหล่านี้

ธรรมชาติของมนุษย์กับหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ : มุมมองทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ

Wilk (1996) ได้นำเสนอธรรมชาติมนุษย์ใน 3 มิติจากแง่มุมของมนุษยวิทยาเศรษฐกิจคือ 1) มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์เศรษฐกิจ (economic man) เป็นแง่มุมของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่แสวงหาผลกำไรหรือประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่อตนเอง (self-interested man) ความคิดนี้เป็นพื้นฐานของสมมติฐานในทางเศรษฐศาสตร์ มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล (rational man) การกระทำของมนุษย์เป็นไปเพื่อผลประโยชน์สูงสุดที่พึงได้ของตน เช่น ในวิชาเศรษฐศาสตร์จุลภาค (micro-economics) ที่มองพื้นฐานการกระทำทางเศรษฐกิจของมนุษย์อยู่ที่กำไร (หรืออรรถประโยชน์)

¹คู่มือคิดเบื้องต้นใน พัฒนา กิตติอาษา ท้องถิ่นนิยม : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2546.

โดยเฉพาะในทางวัตถุและความเป็นอยู่ในสังคมที่มีการคิดหาต้นทุนกำไร เช่น สังคมสมัยใหม่ในปัจจุบันได้มีการขยายพื้นฐานความคิดนี้ (หลักเศรษฐศาสตร์) ไปใช้กับสังคมประเพณีดั้งเดิมที่เศรษฐกิจยังไม่อยู่ในรูปของการซื้อขาย หรือแสวงหากำไรทางวัตถุเช่นเดียวกับสังคมตะวันตกที่เป็นต้นกำเนิด ของความคิดทางเศรษฐศาสตร์ กำไรหรือประโยชน์ส่วนบุคคลจึงหมายรวมอรรถประโยชน์ทางด้านจิตใจด้วยเช่น ความรัก ความสุข ความพอใจ ที่เกิดขึ้นกับตนเองในการกระทำทาง “เศรษฐกิจ” ความคิดที่เชื่อว่ามนุษย์โดยธรรมชาติเห็นแก่ประโยชน์ส่วนบุคคลทางเศรษฐกิจ นำไปสู่การโต้แย้งทั้งตอบรับและปฏิเสธธรรมชาติพื้นฐานข้อนี้ของมนุษย์ เช่นในเรื่องการพัฒนา นักพัฒนา (รวมทั้งนักมานุษยวิทยา) ในช่วง 1950-60 มักจะคิดว่ามนุษย์ในสังคมด้อยพัฒนาขาดความมีเหตุผลทางเศรษฐกิจ ทำให้เฉื่อยชาไม่พัฒนา ทำงานเพียงครึ่งวันอีกครั้งวันอยู่เฉย ๆ และอื่น ๆ การที่จะให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจต้องเร่งสร้างแรงจูงใจให้เห็นประโยชน์ตอบแทนทางวัตถุที่จะเกิดขึ้นแก่บุคคล นั่นคือ สร้างมนุษย์ในรูปแบบคนตะวันตก สำหรับ Wilek พื้นฐานมนุษย์ในแง่ของการเห็นประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ต่างกันระหว่างคนในสังคมต่าง ๆ แต่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และนี่คือพื้นฐานธรรมชาติของมนุษย์ข้อที่ 2 ที่มนุษย์แต่ละคนต้องคำนึงถึง

2) มนุษย์ในฐานะเป็นบุคคลทางสังคม (social person) มนุษย์เห็นว่าการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม มีประโยชน์ที่ช่วยให้ผลประโยชน์ส่วนบุคคลเพิ่มมากขึ้นกว่าการทำคนเดียว มีการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจอย่างง่าย ๆ เช่นแบ่งงานระหว่างเพศ ฐานะตำแหน่ง ความสามารถ เครือญาติและอื่น ๆ มีการอบรมสั่งสอนไปจนถึงการบังคับควบคุมทางร่างกาย เพื่อให้ได้มาซึ่งผลผลิตที่มากขึ้น มีการร่วมมือแข่งขันกันจนในที่สุด บุคคลโดยการอบรมสั่งสอนถูกผูกมัดเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน Durkheim ได้พูดถึงการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจแบบ mechanical solidarity ที่บุคคลต้องพึ่งพิงกัน ไปจนถึง organic solidarity ที่เป็นการพึ่งพิงเชิงหน้าที่ (functional interdependence) ที่ซับซ้อนเช่นสังคมสมัยใหม่ การร่วมมือทางเศรษฐกิจทำให้ผลประโยชน์ต่อสังคมและบุคคลเพิ่มขึ้น ในยุคโลกาภิวัตน์เราพูดถึงระบบเศรษฐกิจโลก ที่เชื่อมโยงโดยไร้ขอบเขตและข้ามพรมแดนที่มีระบบการจัดการที่ซับซ้อนที่คนธรรมดาไม่สามารถเข้าใจ

3) มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์ทางศีลธรรม (moral man) มนุษย์มีความสนใจในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นรอบตัว ทำให้เกิดการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อมนุษย์ สิ่งเหล่านี้คือ วัฒนธรรมการศึกษาทางมานุษยวิทยาแสดงให้เห็นว่ามนุษย์พยายามจัดระเบียบโลกตามการจัดระเบียบของจักรวาล เช่น ความมืด-ความสว่าง ความดี-ความเลว ผู้หญิง-ผู้ชาย ความอ่อนแอ-ความแข็งแรง พฤติกรรมของมนุษย์ถูกกำหนดโดยมาตรฐานหรือระเบียบทางศีลธรรมของโลกหรือสังคมดังกล่าว เป็นไปไม่ได้ที่จะเกิดระเบียบในสังคมมนุษย์หากไม่มีวัฒนธรรม มนุษย์มีสำนึกร่วม (collective consciousness) ของการอยู่ร่วมกัน

ที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ ค่านิยมและศาสนา พื้นฐานความคิดนี้ยากที่จะทำให้มนุษย์กระทำการตามที่ตนต้องการได้อย่างเสรี โดยเฉพาะในสังคมประเพณีดั้งเดิม ที่การกระทำทุกอย่างอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ถูกผิดของข้อกำหนดทางความเชื่อและศาสนาของสังคม ในสังคมสมัยใหม่มนุษย์หลุดพ้นจากการครอบงำของข้อความเชื่อที่เขาคิดว่า “ไร้เหตุผล” (irrational) ความต้องการประโยชน์ส่วนตนหรืออรรถประโยชน์ของคนในสังคมประเพณีดั้งเดิม ที่ถูกควบคุมโดยสังคมวัฒนธรรมและความเชื่อเปิดกว้างขึ้นในสังคมสมัยใหม่ ค่านิยมเดิมถูกยกเลิก ศาสนามีอิทธิพลน้อยลง บุคคลมีอิสระมากขึ้น จากข้อผูกพันทางศีลธรรมทั้งหลาย ความเป็น “moral man” ของมนุษย์มีลักษณะเป็นสากลมากขึ้น ไม่จำกัดอยู่ในขอบเขตของประเทศหรือชาติพันธุ์ ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ในขณะที่ความไม่เท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ กลับมีมากขึ้น วัฒนธรรมบริโภคนิยม วัตถุนิยม และอื่น ๆ ส่งเสริมบุคคลให้สนองความต้องการทางด้านวัตถุและการใช้ชีวิตที่อิสระเสรี กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมได้เปลี่ยนรูปโฉมจนน่าตกใจ วัฒนธรรมสมัยนิยม (popular culture) คือมาตรฐานใหม่ทางศีลธรรมของมนุษย์และสังคมในปัจจุบัน เราพูดถึงการจัดระเบียบโลก ซึ่งไม่ได้หมายถึงการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอีกต่อไป แต่เป็นการจัดระเบียบสำหรับสังคมโลก เช่นในเรื่องสิทธิส่วนบุคคล ประชาธิปไตย ประชาสังคม การจัดระเบียบทางการค้าโลก การพัฒนาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน สันติภาพโลกและอื่น ๆ ประเด็นเหล่านี้จะถูกกว้างไกลและใหญ่โตเกินกว่าที่จะพูดถึงในที่นี้ แต่ก็เป็นที่แน่นอนว่าเรื่องเหล่านี้มีผลกระทบต่อชีวิตของคนในทุกแห่งหนในโลก แม้กระทั่งคนพะเยาที่ได้รับผลกระทบโดยไม่รู้ตัว ในเบื้องต้นเราจะดูความสัมพันธ์ระหว่างชนชาตินิยมทั้ง 3 มิติกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในที่นี้คือ ผลิตภัณฑ์ผักตบชวาหรือหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของคนรอบฝั่งกว๊านพะเยา

1. ในแง่ของการเป็นมนุษย์เศรษฐกิจ (economic man) กิจกรรมผลิตภัณฑ์ผักตบชวาเป็นกิจกรรมเศรษฐกิจที่ช่วยเสริมรายได้ให้แก่ครอบครัว แม่บ้านแต่ละคนกระตือรือร้นในการจักสาน เพราะให้รายได้ที่แน่นอน และมากพอที่จะเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ ในช่วงที่ ยศ สันตสมบัติ ทำวิจัยในพะเยาในปี 2534 การค้าประเวณีเป็นเพียง “ทางเลือกเดียว” ที่จะช่วยให้ทุกคนในครอบครัวมีกินมีใช้ ปัจจุบันอาชีพดังกล่าวได้ลดน้อยลงมาก ทางเลือกใหม่ที่เกิดจากภูมิปัญญา ซึ่งแม้จะให้รายได้หรือผลตอบแทนในรูปของเงินตราน้อยกว่าการค้าประเวณี แต่ก็เป็อาชีพอิสระไม่ต้องจากบ้านไปไกล ที่สำคัญคือ ค่าครองชีพในหมู่บ้านยังอยู่ในระดับต่ำ ชาวบ้านสามารถจำกัดความต้องการของตนเองได้ ทำให้ชีวิตไม่เดือดร้อน แต่ชาวบ้านก็ยังมีหวังที่จะเพิ่มรายได้จากการจักสานได้มากขึ้น หากมีการขยายตัวของตลาด หรือสินค้าที่จะทำงานอื่น ถ้าโอกาสอำนวยเช่น การเข้ามาของการท่องเที่ยว เป็นต้น

ผู้นำของกลุ่มหัตถกรรมฯ ทั้งบ้านสันป่าม่วง และกลุ่มบัวลอยแก้วเกลียวเป็นคนที่มีความ “หัวทางการค้า” (entrepreneurship) ทั้งสองนำอาชีพใหม่มาให้ชาวบ้านบริหารขายการผลิต และการตลาด การดำเนินขั้นตอนของกิจกรรมเหล่านี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และได้ขยายเครือข่ายครอบคลุมหมู่บ้าน ชุมชนต่าง ๆ รอบกว๊านพะเยา ความสำเร็จนี้ส่วนหนึ่งเป็นแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ อีกส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม

2. ในแง่ของการเป็นสมาชิกสังคม (social person) ชาวบ้านในบ้านสันป่าม่วง และบ้านแม่โสภา มีพื้นฐานของความผูกพันกันทางเครือญาติและการแต่งงานอยู่แล้ว การร่วมมือในการรวมกลุ่มจักสานผักตบชวาให้ผลประโยชน์ตอบแทนแก่บุคคลเป็นเบื้องต้น และขยายจำนวนและปริมาณมากขึ้นตามการขยายตัวของกลุ่มงานจักสานผักตบชวา ทำให้คนในครอบครัวและระหว่างครอบครัวเพื่อนบ้าน มีความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น รวมทั้งเป็นผลให้คนในครอบครัวและในหมู่บ้านอยู่ได้ทางเศรษฐกิจอย่างเพียงพอ ไม่เดือดร้อนในเรื่องความเป็นอยู่นอกจากนี้กลุ่มหัตถกรรมฯ ยังทำให้เกิดกลุ่มอื่น ๆ ตามมาด้วยเช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น การมีผลประโยชน์ร่วมกันในทางเศรษฐกิจและมีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่ทำให้เกิดการร่วมมือของชาวบ้าน ทำให้กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวาประสบความสำเร็จ การร่วมมือของชาวบ้าน แม้จะยังยึดถือความผูกพันตามประเพณี แต่การจัดการและรูปแบบการรวมกลุ่มการจัดองค์กรเป็นแบบสมัยใหม่ มีการวางระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่ชัด มีการแสดงหลักฐานการบัญชี การใช้คอมพิวเตอร์ในการประชาสัมพันธ์และการตลาด แม้ว่า รายได้รวมของการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ผักตบชวาของชาวบ้านทั้งหมดรอบกว๊านพะเยาจะสูงไม่เกิน 10 ล้านบาทต่อปี ซึ่งยังนับว่าต่ำมากเมื่อเทียบกับรายได้ส่วนอื่น ๆ ของจังหวัด แต่เหตุและผลของการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าวมีมากกว่าที่จะคิดคำนวณเป็นตัวเลขแต่เพียงอย่างเดียว ความเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ชุมชนเดียวกันเกิดขึ้น

3. ในแง่การเป็นมนุษย์ทางวัฒนธรรม (moral man) ถึงแม้ ยศ สันตสมบัติ ได้ยืนยันว่า เด็กสาวในจังหวัดพะเยาไปค้าประเวณีโดยความสมัครใจ และชาวบ้านเริ่มเห็นว่า การค้าประเวณีเป็นเพียงอาชีพหนึ่งที่ทำให้ผลตอบแทนในรูปเงินตราสูง และได้มาอย่างง่าย ๆ ในช่วงปี 2534 ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ ยศ ว่า “ความยากจนมิได้เป็น “สาเหตุ” ของปัญหาการค้าประเวณี หากแต่ความยากจนเป็น “ผล” ของการพัฒนา และเป็นเพียงปัญหาหนึ่งท่ามกลางปัญหาต่าง ๆ มากมายของชุมชนชนบทไทย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผลิตผลของการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำและไม่สมดุล และการครอบงำชนบทจากศูนย์กลาง” (ยศ 2535 : 162) ตรงกันข้าม ยศ ได้กล่าวถึง “บ้านน้ำบิณ ตำบลแม่ลาว อำเภอเชียงคำ (พะเยา) ...ชาวบ้านมีงานทำตลอดทั้งปี และมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง การเดินทางล่องใต้เพื่อค้าประเวณีของเด็กสาวในหมู่บ้านแทบไม่มีปรากฏให้เห็นเลย การที่ชุมชนสามารถรักษา

และพัฒนาระดับของการพึ่งตนเองไว้ได้ ทำให้ชาวบ้านปฏิเสธการค้าประเวณี และไม่ยอมรับการเดินทางล่องใต้ไปค้าประเวณีของสมาชิกในหมู่บ้าน” (ยศ 2535 : 272) การจักสานเป็นอาชีพเสริมที่ถือเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในการใช้วัสดุที่หาได้ตามธรรมชาติมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ทำรายได้ให้ชาวบ้านได้อย่างพอเพียงในระดับหนึ่ง ชาวบ้านมีความภูมิใจในผลงานของตนเอง โดยเฉพาะชื่อเสียงของหมู่บ้านและของจังหวัดพะเยาอันเกิดจากแพร่ขยายการจำหน่ายของผลิตภัณฑ์ในตลาดทั้งในและต่างประเทศ ชาวบ้านมีความรักท้องถิ่นมากขึ้น เห็นได้จากการร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นและไม่ต้องการที่จะไปทำงานนอกหมู่บ้าน ยกเว้นหนุ่มสาวที่ต้องการเรียนต่อหรือทำงานในโรงงานในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด การสนับสนุนโดยหน่วยงานของรัฐและเอกชน โดยเน้นภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้การจักสานเป็นกิจกรรมที่สร้างสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่น ความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ที่เป็นผลมาจากการทำกิจกรรมจักสานร่วมกันทำให้การล่องใต้ไปค้าประเวณีของหญิงสาวลดลง พ่อแม่ผูกพันกับลูกมากขึ้น และสามารถส่งเสริมลูกในการศึกษาให้สูงขึ้น แม้จะไม่ถึงระดับอุดมศึกษาก็ตาม การเข้าร่วมกิจกรรมของวัดมีอยู่เป็นประจำในวันสำคัญทางศาสนาและประเพณี ดังที่เจ้าอาวาสวัดสันป่าม่วงได้กล่าว “ชาวบ้านเดี๋ยวนี้มีเวลาน้อย ต้องทำงานบ้าน ลูกหลานก็ไปเรียนหนังสือต้องเฝ้าบ้านเอง..แต่วัดกับชาวบ้านนี่กัน ไม่พันอยู่กันมาตั้งแต่ปู่ย่าตายาย” ในช่วงที่ ยศ ทำการวิจัย หมู่บ้านมีการแตกแยกขัดแย้งกันในเรื่องผลประโยชน์ และการกระทำผิดศีลธรรมอื่น ๆ อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันหมู่บ้านในพะเยาแถบริมกว๊านมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ชีวิตชุมชนทางสังคม ประเพณีได้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ และความขัดแย้งทางความคิดในครอบครัวเกี่ยวกับการค้าประเวณีของสมาชิกในครอบครัว เครื่องอุปโภคบริโภค ทัศนคติทางศีลธรรมเดิมยังเป็นหลักในการปฏิบัติในชุมชน

การพิจารณาธรรมชาติมนุษย์จำเป็นต้องพิจารณาาร่วมกันไปทั้ง 3 มิติ ทั้งในเวลาและสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์หนึ่ง ๆ โดยที่ทั้ง 3 มิติไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกันดังเช่นในกรณีของหมู่บ้านที่ศึกษา บางกรณีการเห็นประโยชน์ส่วนตนของบุคคลอาจมีเหนือกลุ่มหรือชุมชน หรือมีการละเมิดหลักศีลธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนตน ในกรณีหมู่บ้านของ ยศ ในปี 2534 แรงกระแทกจากภายนอกเช่นระบบตลาด ทุนนิยม และบริโภคนิยม ตลอดจนความยากจนในหมู่บ้าน ทำให้บุคคลหรือแต่ละครอบครัว “คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนและการเก็งกำไรเริ่มมีความสำคัญเหนือผลประโยชน์ของชุมชน” (ยศ 2535 : 234) ขณะเดียวกันความขัดแย้งทางค่านิยมและทัศนคติทางศีลธรรมทำให้ศีลธรรมของชุมชนอ่อนกำลัง บุคคลถูกครอบงำด้วยผลประโยชน์ส่วนตนจากภายนอกมากกว่าผลประโยชน์ในส่วนลึกของจิตใจ “สำนึกของชุมชนและความรับผิดชอบต่อสังคมถูกแทนที่ด้วยการมุ่งเอาตัวรอดและการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ระบบคุณค่าและความดีงามถูกจัดด้วยมาตรฐาน

ของกำลังซื้อและการบริโภค” (ยศ 2535 : 278) สำนักของบุคคลและชุมชนได้ถูกปรับเปลี่ยนทั้งจากภายนอกและภายในตัวบุคคลและสังคม ดังที่ศึกษาไว้

โดยทั่วไป ระบบบริโภคนิยมใน “นคร” ได้ดึงดูดหญิงสาวทั้งในนครและชนบทภูมิภาคให้เข้าสู่การค้าประเวณี (ในปัจจุบันยังมี “ชนชั้น” หรือ “ระดับ”) เฉพาะคนที่สวยหรือมีฐานะทางสังคมเช่นพนักงานบริษัท หรือนักศึกษาจึงจะเป็นที่นิยม ผู้หญิงชนบทที่ไม่ได้รับการ “ชุบตัว” มีโอกาสน้อยในตลาดการค้าประเวณี พวกเขาในปัจจุบันยังสงบจากเหตุการณ์จากภายนอก การรณรงค์เรียกร้องบทบาทและสิทธิสตรีโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ฐานะและบทบาทของสตรีในพะเยาเริ่มมีคุณค่า อย่างน้อยก็มากกว่าในช่วงปี 2534 ที่การค้าประเวณีถือเป็นเรื่องถูกต้องและถือเป็นสิ่งดีงามในการทำหน้าที่ของลูกที่ดี และการหลีกเลี่ยงจากชีวิตยากจนที่จำเอนาเบื้อหน้าในชุมชนชนบท

กระแสโลกาภิวัตน์กับการพัฒนา

Anthony Giddens (1979, 1984) ได้ฟื้นฟูบทบาทของ “ผู้กระทำตัวแทน” (agency) ในการเปลี่ยนแปลงและสร้างเสริม โครงสร้างใหม่ ในยุคโลกาภิวัตน์บุคคลมีโอกาเลือกและกระทำการในสิ่งที่เขาเห็นสมควรภายใต้กฎเกณฑ์ และทรัพยากรที่มีอยู่ เขาอาจดื้อหรือเปลี่ยนแปลง โครงสร้างเดิมที่เป็นอยู่ โดยโอกาสทางเลือกที่เปิดกว้าง บุคคลสามารถกระทำ (active) ตามทางเลือกที่มีอยู่ พวกเขาไม่ได้ถูกครอบงำโดยกฎระเบียบหรือโครงสร้างโดยสิ้นเชิง พวกเขาสร้างปรับเปลี่ยนโครงสร้างอยู่ตลอดเวลา Giddens ได้ปฏิเสธข้อกำหนดทางโครงสร้าง (structural determinism) โดยสิ้นเชิง ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏชัดเจน Giddens ยอมรับตัวแทนของการเปลี่ยนแปลง (agency) ทั้งในระดับผู้นำปัญญาชน ที่เขาเรียกว่า “เครื่องจักรแห่งการเจริญเติบโต” (the growth machine) แต่ขณะเดียวกันก็ยอมรับพลังของมวลชน (popular movements) ที่เป็นผู้นำของการกำหนดชะตาและทางเลือกของสังคมด้วยเช่นเดียวกัน

อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังแทรกซึมเข้ามาอย่างช้า ๆ ในชีวิตของคนพะเยา เป็นสิ่งที่น่ากลัว และเหนือความนึกคิด ความพยายามของรัฐ ผ่านหน่วยงานราชการ และหน่วยงานเอกชนเช่น หอการค้าจังหวัด และนักธุรกิจชั้นนำของจังหวัดในอันที่จะให้พะเยาเป็นจังหวัดแห่งการท่องเที่ยว ความเจริญและการอยู่ดีกินดีของคนพะเยา ขึ้นอยู่กับการท่องเที่ยว การสร้างความทันสมัย การยอมรับการแทรกซึมจากนายทุนภายนอก และการริเริ่มวางแผนโครงสร้างการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ เท่ากับเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานของสังคมพะเยาที่เป็นแบบประเพณี ให้กลายเป็นสังคมสมัยใหม่ที่อีกทีก็ครึกโครมและเต็มไปด้วยแสงสีเหมือนเชียงใหม่

และเชิงราย ชื่อสัญญาคือ ชาวบ้านจะมีรายได้ดีขึ้น มีงานทำมากขึ้น เศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดจะดีขึ้น และที่ไม่เปิดเผยคือ คนรวยก็จะรวยขึ้น นายทุนจากภายนอกจะเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น หนุ่มสาวจะมีชีวิตเสรีเมากขึ้น โสเภณีเพื่อการท่องเที่ยวจะมีมากขึ้น ลัทธิการบริโภคนิยมจะครอบคลุมชีวิตสมณะ และสงบเงียบของคนพะเยามากขึ้น

แนวทางการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของกลุ่มบุคคลดังกล่าว (ผู้นำ) จะไม่ราบเรียบและง่ายคายนัก คนพะเยาส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นชาวไร่ นา พวกเขาเพาะปลูกเพื่อยังชีพและเพื่อขาย ความต้องการของพวกเขาจึงจำกัดตามประเพณี แม้จะไม่เหมือนสังคมประเพณีดั้งเดิม พวกเขายังไม่ได้เป็นเกษตรกรที่ทำนาผืนใหญ่ (farmer) ใช้เครื่องจักรกลและเทคนิคที่ทันสมัย พวกเขาอาจเป็นชาวนาที่ทันสมัย แต่ไม่ใช่เกษตรกรที่ร่ำรวยเช่น ในสังคมตะวันตก หรือสังคมอุตสาหกรรม โดยเหตุนี้ ชาวนาส่วนใหญ่ ซึ่งมีเนื้อ ที่ถือครองทางการเกษตรไม่เกิน 5 ไร่ ยังคงใช้ชีวิตแบบประเพณี

ชาวบ้านในฐานะปัจเจกบุคคลไม่ได้ขาดแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ พวกเขาพร้อมจะทำงานหนักและเสี่ยงโชคกับอาชีพใหม่ ๆ หากมีโอกาส ไม่เป็นที่น่าสงสัยว่า โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐที่เป็นนโยบายสำคัญของจังหวัดที่เป็นผู้นำในการพัฒนา จะได้รับการเห็นดีเห็นงามจากชาวบ้านไปด้วย ธรรมชาติของมนุษย์ทำให้เขาอยากมีชีวิตที่ดีขึ้นในทางเศรษฐกิจ มีงานทำ มีรายได้ มีความสะดวกสบาย พวกเขาไม่ได้ถูกปกปิดจากความไม่รู้ (ignorance) อีกต่อไป การคมนาคมที่สะดวกทำให้หลายคนได้สัมผัสสีสันของชีวิตในกรุงและเมืองใหญ่ โทรทัศน์และสื่อมวลชนอื่นได้เปิดโลกของเขาให้กว้างขึ้น แม้กระทั่งชาวต่างประเทศหลาย ๆ คน ทั้งจากญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกาที่เข้าไปพำนักเพื่อศึกษา ชีวิตและวัฒนธรรมของคนพะเยา ทั้งที่เป็นไปโดยชั่วคราวและที่พำนักอยู่อย่างถาวร พวกเขาไม่รู้สึกถึง “ระยะห่าง” จากโลก แต่ทราบข่าวคราวต่าง ๆ จากโทรทัศน์และสื่ออื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา บางคนเคยไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรืออย่างน้อยไปเยี่ยมเยือนลูกหลาน หรือพี่น้องที่ทำงานในเมืองใหญ่ทั่วประเทศ พวกเขาพอใจกับชีวิตที่ได้พบเห็นเหล่านี้ไหม บางคนอาจอยากไปเที่ยว แต่ส่วนใหญ่เป็นเช่นที่นายก อบต. สันป่าม่วงกล่าว “ชีวิตในเมืองหลวงหรือ ผมไม่ชอบ ไม่มีใครสนใจใคร เขามองเราเหมือนขี้ข้า ไม่เหมือนบ้านเรา... ลูกจะไม่ให้ไปเรียนกรุงเทพฯ แต่ถ้าจะเรียนมหาวิทยาลัยที่เชียงราย เชียงใหม่ ก็พอได้”

ขบวนการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์เริ่มเกิดขึ้นในหมู่คนทั่วไป โดยเฉพาะนำโดยองค์กรพัฒนาเอกชน และหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นและเครือข่ายของอาสาสมัคร รมณรงค์เพื่อสิทธิของเด็กและสตรี การอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น กระแสต่อต้านทุนนิยมจากภายนอก วัตถุนิยมและบริโภคนิยมอยู่ที่การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมแทนการ

ส่งเสริมโครงการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ ในอีกด้านหนึ่งโครงการฟื้นฟูบทบาทและสิทธิสตรีได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง สตรีมีบทบาทอย่างสำคัญในเรื่องนี้ อาสาสมัครกลุ่มพัฒนาสตรีภายใต้เครือข่ายของคุณเจริญศรี ได้ขยายตัวครอบคลุมในวงกว้างขึ้น ผู้หญิงและเด็กได้รับการปกป้องจากการกดขี่และทารุณกรรม

อิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ต่อชีวิตของคนพะเยายังมีไม่มากนัก พวกเขาทราบดีถึงกระแสบริโภคนิยมที่ระบาดในเมืองใหญ่เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ เชียงราย แต่ในพะเยาการตอบรับในเรื่องนี้มีน้อย แหล่งมั่วสุมของวัยรุ่นยังไม่เกิดขึ้น สถานบันเทิงริมน้ำไม่เป็นที่นิยมสำหรับคนในท้องถิ่นที่ต้องการมีชีวิตที่สงบและรู้จักกันคุ้นกัน เมืองพะเยายังไม่เป็นเมืองท่องเที่ยวที่เต็มไปด้วยผู้คนที่ไม่รู้จักกัน เมืองพะเยาเป็นเมืองของคนในท้องถิ่น ใครทำอะไรก็รู้เห็นกันหมด

องค์กรพัฒนาเอกชนนับเป็นหัวหอกในการต่อต้านการพัฒนา ที่เน้นเศรษฐกิจเป็นหลักโดยไม่คำนึงถึงระบบนิเวศวิทยา ปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่จะตามมาเช่น ลัทธินิยมบริโภคนิยม ความฟุ้งเฟ้อ และการมั่วสุมของวัยรุ่นดังที่เห็นเป็นตัวอย่าง ได้จากการพัฒนาการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ของจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงราย กิจกรรมการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้นในปี 2530 เมื่อมีการจัดตั้ง “โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา” ภารกิจสำคัญคือ การทำงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำกว๊านพะเยา ซึ่งต่อมาได้ขยายงานออกเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดพะเยา โดยยึดแนวคิดพื้นฐานด้านวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการร่วมมือกันของ “คนกินน้ำแม่เดียวกัน” การรณรงค์มีทั้งการส่งเสริมความรู้ทั้งในรูปแบบการประชุม สัมมนา เผยแพร่งานวิจัย และจัดทำหนังสือ ไปจนถึงการคัดค้าน ตั้งข้อสังเกต วิเคราะห์ปัญหา และเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหาที่เห็นว่าเป็นอันตรายต่อระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของคนกลุ่มน้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะของชุมชนรอบ ๆ กว๊านพะเยา (มนตรี 2547)

หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น เช่น “พะเยารัฐ” “เมืองพะเยา” เป็นแหล่งเผยแพร่ข่าวสารให้ความรู้ประชาชนในเรื่องโลกาภิวัตน์และผลกระทบที่จะมีต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนพะเยา บทความสำคัญ ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงชีวิตและชนกลุ่มน้อยเช่น ชาวประมงรอบกว๊านพะเยา “คนหากินกับกว๊าน” (พะเยารัฐ 10-25 เมษายน 2546 : 5) “ดอกคำใต้งาม” บทความเกี่ยวกับสตรีในพะเยารัฐ (20 กุมภาพันธ์ - 5 มีนาคม 2546 : 8) “ผู้หญิงเพื่อชุมชน” บทความสัมภาษณ์คุณเจริญศรี ไชยชาติ ประธานกลุ่มเครือข่ายหัตถกรรมฝักตบชวาบัวลอยแก้วเกลือ (พะเยารัฐ 5-21 กุมภาพันธ์ : 8) “จากวัชพืช

กวีานพะเยาสู่ตลาดโลก” บทบาทเกี่ยวกับการจกสานฝักตบชวาในกวีานพะเยา (พะเยารัฐ 20
กุมภาพันธ์ - 5 มีนาคม 2546 : 4) เป็นต้น

ข้อหน้าสังเกต 2 ประการเกี่ยวกับปฏิกริยาของประชาชนต่อการพัฒนา นอกเหนือจากเรื่อง
เศรษฐกิจแล้ว คือกระแสต่อต้านการพัฒนา โครงการท่องเที่ยวกวีานพะเยาขนาดใหญ่ขององค์กร
พัฒนาเอกชน และการเคลื่อนไหวของสตรีในพะเยาเกี่ยวกับสิทธิและบทบาทของสตรีในพะเยา ซึ่ง
แต่เดิมมักจะเป็นไปในแง่ลบ ให้เป็นที่เข้าใจใหม่ว่าปัจจุบันสตรีพะเยามีบทบาทสำคัญในการพัฒนา
มากขึ้น พะเยาไม่ใช่เมืองค้าประเวณี

ประเด็นแรก เราได้กล่าวถึงแล้วในบทต้น ๆ สรุปได้ว่า กลุ่มพัฒนาเอกชนร่วมกับองค์กร
เอกชนบางกลุ่ม คัดค้าน โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ เช่นการสร้างพนังกั้นน้ำรอบกวีานพะเยา
ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างถนนรอบกวีานพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่เชื่อมโยงกับโครงการหนึ่ง
ตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ของชุมชนต่าง ๆ รอบกวีานพะเยา ปัญหาจากโครงการขนาดใหญ่ดังกล่าวคือ
การทำให้ระบบนิเวศของกวีานเสียไปเช่น การเกิดน้ำท่วมในพื้นที่นอกเขื่อน ปริมาณและชนิดของ
พันธุ์ปลาถูกรบกวนและบางประเภทสูญพันธุ์ ซึ่งประเด็นนี้เชื่อมโยงกับการเรียกร้องของชาว
ประมงรอบกวีานที่มีปัญหาจากการลดลงของปริมาณและพันธุ์ปลา ตลอดจนกฎเกณฑ์ข้อห้ามของ
ทางราชการในการจับปลาในกวีานพะเยา จนนำไปสู่การรวมกลุ่มเป็น “ชมรมประมงพื้นบ้าน 4
ชุมชน” อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วนใหญ่รอบเขื่อนเห็นคล้อยตามประ โยชน์ที่จะได้จากการพัฒนา
กวีานพะเยาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวขนาดใหญ่ โดยเฉพาะการเพิ่มรายได้จากการผลิตผลิตภัณฑ์หนึ่ง
ตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งก็เป็น โครงการที่ราชการสนับสนุนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ โครงการ
ท่องเที่ยวของจังหวัดพะเยา

ความขัดแย้งระหว่างราชการและผู้นำทางหอการค้าจังหวัดกับกลุ่มอนุรักษ์ยังอยู่ที่
ผลประโยชน์อันเกี่ยวข้องกับสิ่งสร้างทางสภาพแวดล้อม (built environment) อีกด้วย เช่นที่ดิน
ถนน พนังกั้นน้ำ สวนสาธารณะ อาคารร้านค้า โรงแรม ฯลฯ “ใครได้ประโยชน์ ใครเสียประโยชน์”
เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ของจังหวัด
พะเยา ปรากฏว่าที่ดินบริเวณฝั่งตะวันตกของกวีานพะเยาถูกนายทุนจากต่างถิ่นเข้ามากว้านซื้อไว้
เป็นจำนวนมาก (มนตรี 2547) ชาวบ้านจะได้ประโยชน์เล็กน้อยดังที่สะท้อนจากชาวบ้านบางคน
และจากหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น คือ รายได้จากอาชีพบริการ หัตถกรรมและรับจ้างทั่วไป นายทุน
ต่างถิ่นจะเข้ามามีผลประโยชน์มากขึ้น อาชีพดั้งเดิมบางอย่างจะสูญหายไป และถูกแทนที่โดย

ห้างสรรพสินค้าของต่างชาติ หรือนายทุนนอกท้องถิ่น พระเขาจะเจริญขึ้น “การส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวและการสร้างความทันสมัย โดยมีได้คำนึงถึงปัญหาด้านคุณภาพชีวิต ปัญหาสภาพ
แวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ..การพัฒนาในลักษณะเช่นนี้ ภาพลักษณ์ของความ
ทันสมัยที่ “ชาวพะเยา (บางกลุ่มบางคน) ตะเกียกตะกายมุ่งหมายจะบริโภค กำลังย้อนกลับมา
บริโภคตัวเอง บริโภคสภาพแวดล้อม คุณภาพชีวิต และความเป็นมนุษย์ของคนในสังคมให้เสื่อม
ทรามลงทุกวัน สำนึกของชุมชนและความรับผิดชอบต่อสังคมจะถูกแทนที่ด้วยการมุ่งเอาตัวรอด
และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ระบบคุณค่าและความดีงามจะถูกวัดด้วยมาตรฐานของกำลังซื้อ
และการบริโภคอย่างตะกละตะกลาม เราขายที่ดิน ขายชาติบ้านเมือง และร่างกายของลูกหลานเพื่อ
แลกเปลี่ยนกับภาพลักษณ์แห่งความเจริญตาม (เมืองใหญ่ที่เน้นการท่องเที่ยวขนาดใหญ่)” (ยศ
2535 : 278) และที่สำคัญการกลับคืนมาของวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายคือ “การขยายตัวอย่างรวดเร็ว
ของธุรกิจการท่องเที่ยว และอุตสาหกรรมเริงรมย์ (จะทำให้) การค้าประเวณีเป็นตัวจักรสำคัญที่อยู่
เบื้องหลังความสำเร็จ” (ยศ 2535 : 205)

นักอนุรักษ์เห็นอันตรายดังกล่าวโดยเปรียบเทียบกับเมืองท่องเที่ยวเช่น เชียงใหม่ และ
เชียงราย ที่เร่งการพัฒนาการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ ทำให้เกิดปัญหา “เมือง” ตามมาอย่างมากมาย ที่
สะท้อนให้เห็นจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในเรื่องเมืองเชียงใหม่ (ดวงจันทร์ เจริญเมือง และคน
อื่น 2545) ได้มีการเสนอการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิง
วัฒนธรรมเป็นทางเลือก พระเขามีมหาวิทยาลัย เพราะฉะนั้นก็ควรมีเมืองมหาวิทยาลัยที่เป็น
แบบอย่างของพะเยา ไม่จำเป็นต้องเป็นเหมือนหรือเลียนแบบมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ หรือจังหวัด
อื่น นักศึกษาส่วนใหญ่เป็นคนในอำเภอต่าง ๆ ในพะเยา เป้าหมายของการศึกษาจึงควรเป็นไปเพื่อ
คนพะเยาและจังหวัดพะเยา การท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการพึ่งพิง บริโภคนิยม เป็นอันตรายอย่างยิ่ง
พะเยามีวัฒนธรรมเก่าแก่ มีโบราณสถานวัดวาอารามที่สำคัญ มีแหล่งธรรมชาติที่อนุรักษ์ให้เป็น
แหล่งท่องเที่ยวได้ มีผลิตภัณฑ์ที่เป็นภูมิปัญญาเก่าแก่เช่น สล้า หรือช่างแกะสลักพระพุทธรูป ช่าง
จักสาน รวมทั้งผักตบชวา การผลิตผ้าฝ้าย การทำครกหินเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอุตสาหกรรมพื้นบ้านที่
มีค่าควรแก่การอนุรักษ์สำหรับการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวไม่จำเป็นต้องเป็น โครงการขนาดใหญ่และไม่จำเป็นต้องแข่งขัน หรือ
เจริญเติบโตเหมือนเชียงใหม่ หรือเชียงราย ความสำคัญอยู่ที่กลุ่มเป้าหมาย ที่เป็นกลุ่มที่ต้องการ
ศึกษาวิถีชีวิตของคนพะเยา ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ และโบราณสถานที่สำคัญและเก่าแก่ อย่างที่
คุณเจริญศรี ไชยชาติดี กล่าว “เราขายธรรมชาติ ขายวัฒนธรรมประเพณี” คำว่าขายในที่นี้ คุณเจริญ

ศรีหมายถึงการเสนอให้ชม เป็นของดีของเมืองพะเยา มากกว่า “การขายวัฒนธรรมประเพณี” เพื่อ
 นักท่องเที่ยวในความหมายของการขายชีวิต และหลอกลวงนักท่องเที่ยวดังปรากฏให้เห็นในการ
 ส่งเสริมการท่องเที่ยวหลาย ๆ อย่างในปัจจุบัน ดร.มิชาบุโร ทานิกุจิ ชาวญี่ปุ่นผู้เลือกชีวิตการเป็น
 เกษตรกรในอำเภอจุน จังหวัดพะเยา มากกว่า 12 ปี ในวัยกว่า 80 ปี เขากล่าวว่า “คนพะเยามีความ
 สวยงามในจิตใจ จงรักษาไว้ให้ดี ที่ญี่ปุ่นไม่มีแล้ว” (พะเยารัฐ 10-25 เมษายน 2546 : 1) และอย่างที
 คนพะเยาอีกคนหนึ่งได้กล่าวว่า “พะเยาไม่ได้สวยเฉพาะที่กว๊านพะเยา ทว่าคอยหลวงและป่าต้นน้ำ
 ทำให้พะเยาสวยงามยิ่งขึ้น” (พะเยารัฐ 5-20 กุมภาพันธ์ 2546 : 12)

สรุปท้ายเรื่อง

พะเยาจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ของพะเยา ผู้นำและ
 ขบวนการทางสังคม การประนีประนอมและการเข้าใจร่วมกัน มนุษย์กำหนดสังคมพอ ๆ กับที่
 สังคมกำหนดความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ มนุษย์ในยุคโลกาภิวัตน์มีทางเลือกทั้งในด้าน
 ความคิดและการกระทำมากกว่ามนุษย์ในสมัยใด ๆ มนุษย์พิจารณาได้จาก 3 มิติ การเห็นประโยชน์
 ส่วนตน การเห็นแก่สังคม และการยึดหลักศีลธรรมที่ถือเป็นความดีงาม การพัฒนาใด ๆ ต้อง
 คำนึงถึงสมดุลของทั้ง 3 ส่วนนี้ การเน้นบุคคล (ในที่นี้ไม่ได้หมายถึง agency) ทำให้มนุษย์เห็นแก่
 ตัวมองไม่เห็นคนอื่น และไม่รู้แม้กระทั่งจิตวิญญาณภายในของตนเองนี้เรียกว่า เป็นความหลง หลง
 ในวัตถุ บริโภคนิยม ถึงขนาดยอมเสียศักดิ์ศรีของความเป็นคน และการนับถือตนเองและผู้อื่น ดังที่
 นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงสาเหตุของความไม่สงบในภาคใต้ ข้อหนึ่งว่าเป็น “ผลของการ
 ศึกษาที่ไม่เข้าใจความเป็นมนุษย์ (การศึกษาที่ผ่านมา) ศึกษาโดยเอาวิชาเป็นตัวตั้ง หรือศึกษาทาง
 เทคนิค ไม่มีเลยที่จะศึกษาให้เข้าใจตัวเองและเข้าใจเพื่อนมนุษย์ เช่น แพทย์เมื่อเห็นคน ไข้ก็เห็นแต่
 ไข้โดยไม่เห็นคน วิศวกรก็เข้าใจแต่เครื่องยนต์กลไกหรือเชื่อน โดยไม่เข้าใจคนและสังคม นักพัฒนา
 (ทางเศรษฐกิจ) ก็เห็นแต่ “เงิน” โดยไม่เห็นความไม่ยุติธรรม การเอาใจเอาเปรียบกัน ฯลฯ การเรียน
 โดยเอาวิชาหรือ “ศาสตร์” เป็นตัวตั้งโดยไม่เข้าใจความเป็นมนุษย์ ศาสตร์ก็จะกลายเป็นศาสตราไว้
 ทิ่มแทงกัน...คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจแผ่นดินไทย ไม่เข้าใจประวัติศาสตร์ ไม่เข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น
 (ความเชื่อ และศาสนา) ความไม่เข้าใจตนเอง ไม่เข้าใจเพื่อนมนุษย์ จะทำให้ไม่เข้าใจปัญหาที่
 ซับซ้อน จะแก้ปัญหาไม่ได้ และเข้าไปสู่การทำลายตนเอง” (มติชน 6 ม.ค. 47) คนพะเยาต้องการ
 อย่างนี้หรือไม่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้นำ ปัญญาชนและคนพะเยาเอง ชาวพะเยาคงไม่อาจ
 หลีกเลี่ยงกระแสโลกาภิวัตน์ การพัฒนาการท่องเที่ยวขนาดใหญ่ และการพัฒนาเมืองคงไม่เสร็จใน
 วันนี้พรุ่งนี้ แต่การรู้ทันกับการเปลี่ยนแปลงจะทำให้เราเตรียมรับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม
 และถูกต้องยิ่งขึ้น

หมายเหตุจำเป็นท้ายบท

หลังจากส่งต้นฉบับให้เจ้าหน้าที่ภาควิชาฯ ได้พิมพ์แล้ว เช้าวันจันทร์ที่ 8 มิถุนายน เวลาประมาณ 10.30 น. ผู้เขียนบังเอิญได้พบกับอาจารย์ ดร. จีส์ อัม โยต์ ที่ลานจอดรถ คณะรัฐศาสตร์ ท่านเป็นอาจารย์ของผู้วิจัย (และโดยแท้เป็นผู้สอนการวิจัยทางมานุษยวิทยาให้กับผู้เขียนเป็นท่านแรก) ตั้งแต่สมัยยังเรียนหนังสืออยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ การสนทนาเริ่มขึ้นด้วยเรื่องที่ว่า ถ้าจะเขียนหนังสือเกี่ยวกับสังคมไทยต้องเขียนอะไรบ้าง ช่วงนี้ อ.ดร. จีส์ อัม โยต์ ก็บอกว่า กำลังสนใจและอ่านงานเกี่ยวกับประชาสังคม (civil society)

ผู้เขียนไม่ได้คิดใจอะไรนักเกี่ยวกับเรื่องนี้ เพราะรู้ว่าตัวเองไม่มีความรู้ในหัวข้อนี้เท่าไร แต่เมื่อกลับมาที่ห้องก็คิดถึงคำพูดของอาจารย์ ดร. จีส์ อัม โยต์ที่ว่า ความหมายของคำว่า civil society แตกต่างกันไประหว่างนักคิด นักเขียนแต่ละคน ก็เลยอยากรู้อย่างไรบ้าง ค้นดูหนังสือที่พอมิในห้องทำงาน เผื่อจะพบอะไรบ้างเกี่ยวกับประชาสังคม ผู้เขียนพบหนังสือ ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน สันติสุข โสภณศิริ เป็นบรรณาธิการ¹ รวมบทความ 3 บทความเข้าใจด้วยกันคือ

1. พระไพศาล วิสาโล “พุทธศาสนากับประชาสังคม”
2. ผาสุก พงษ์ไพจิตร “บ้านล้อมรัฐ”
3. อานันท์ กาญจนพันธุ์ “หมู่บ้านในสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด” เมื่อได้อ่านบทความทั้ง 3 อย่างคร่าว ๆ แล้ว ผู้เขียนรู้สึกดีใจเป็นอย่างมาก เกิดความรู้สึกว่าน่าจะเปลี่ยนชื่อเรื่องบทความสุดท้ายเป็น “พะเยากับประชาสังคม” ข้อมูลที่ผู้เขียนมีอยู่ในงานวิจัยจะสะท้อนทั้งส่วนที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับแนวคิดบางส่วนของนักเขียนทั้ง 3 ท่าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลักธรรมกับธรรมชาติของมนุษย์ หรือทางเลือกในการพัฒนาระหว่างความทันสมัยกับความเป็นท้องถิ่น และการเกิดขึ้นขององค์กรชุมชนที่เชื่อมโยงหมู่บ้านเข้ากับอำเภอ จังหวัด และประเทศ เป็นประชาสังคมที่การพิจารณาถึง “หมู่บ้าน” แบบเป็นเอกเทศเป็นไปไม่ได้อีกแล้ว

¹ สันติสุข โสภณศิริ (บรรณาธิการ) ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน. วิถีสังคมไทย สารนิพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 สถาบันปรีดี พนมยงค์ พฤษภาคม 2544

เวลาที่จำกัดและเงื่อนงำที่มีกับทุนการวิจัย รวมทั้งความต้องการที่จะคงความคิดและงานเขียนตามแบบเดิม ทำให้ผู้เขียนไม่ต้องการที่จะเพิ่มเติมหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงงานที่เขียนเสร็จไปแล้ว แต่เชื่อว่าผู้อ่านที่ได้อ่านงานวิจัยฉบับนี้ และได้อ่านงาน 3 ชิ้นที่กล่าวถึงข้างต้นก็คงจะเข้าใจการพัฒนา และจัดวางพะเยาไว้ในแนวทางที่แต่ละท่านคิดว่าควรจะเป็น ผู้เขียนขอขอบคุณผู้เขียนบทความทั้ง 3 ท่าน ที่ช่วยชี้นำความคิดและเปิดแนวทางให้ได้คิดต่อไปได้

ภาพที่ 1-2 ตลาดสด "กาดเจ้า" ของเมืองพะเยา

ภาพที่ 3-4 "กาดเจ้า" เมืองพะเยา และ ร้านค้าโดยรอบ

ภาพที่ 5 ผู้วิจัย กับ เจ้าอาวาส วัดบ้านสันป่าม่วง

ภาพที่ 6 การดำเนินงานในทุ่งนารอบหมู่บ้าน

ภาพที่ 7-8 ก้านผักตบชวาสด

ภาพที่ 9 - 10 การเปียและสานผักตบชวา

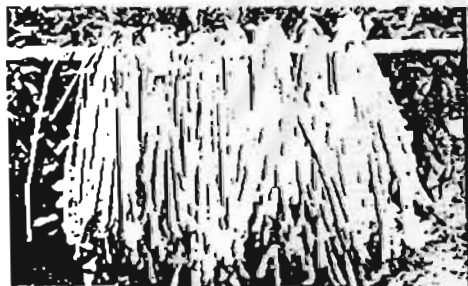
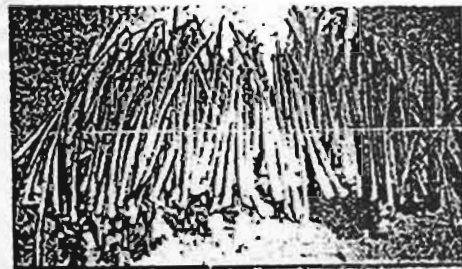
ภาพที่ 11 - 12 การทำ "วงกระเป่า" โดยสานผักตบชวา รอบเส้นสายไฟฟ้า

ภาพผักตบชวาเส้นป๋าม่วงในวันนี้

1.
วิชมันจากธรรมชาติ

2.
กระบวนการผลิตสาร

3.
การตากแห้ง

4.
อบกัมมะถัน

5.
ผลิตภัณท์
คุณภาพ

ภาพกลุ่มสินค้าผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาว ของหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์
จังหวัดพะเยา ปี พ.ศ. 2546

ชื่อสินค้า | กระเป๋าผ้าถักตบหนา
ประเภทผลิตภัณฑ์ | เครื่องใช้และเครื่องประดับ
ตกแต่ง

ชื่อประธาน/ผู้แทนผู้ประกอบการ |
นางเจริญศรี ไชยขันธ์
63 หมู่ 3 ต.แม่ใส อ.เมือง จ.พะเยา
โทร. 0-1961-9112
โทรสาร: 0-5442-7874

ประเภทของกลุ่ม | กลุ่มชุมชน

ชื่อสินค้า | กระเป๋าผ้าถักตบหนา
ประเภทผลิตภัณฑ์ | เครื่องใช้และเครื่องประดับ
ตกแต่ง

ชื่อประธาน/ผู้แทนผู้ประกอบการ |
นางผ่องศรี วิริชาพงษ์มิตร
30 หมู่ 4 ต.สันป่าม่วง อ.เมือง จ.พะเยา
โทร. 0 5445-8633, 0-1602-7771
E-mail: Pongsri1@hotmail.com

ประเภทของกลุ่ม | กลุ่มชุมชน

ชื่อสินค้า | กว๊านเป่าดำคนชวา

ประเภทผลิตภัณฑ์ | เครื่องใช้และเครื่องประดับ
ต่าง

ชื่อประธาน/ผู้แทนผู้ประกอบการ |

นางวาท ยาเย็น

13 หมู่ 8 ต.สันป่าม่วง อ.เมือง จ.พะเยา

โทร. 0 5445-8582

โทรสาร: 0 5445 8582

ประเภทของกลุ่ม | กลุ่มชุมชน

ชื่อสินค้า | ไม้ตงกว้าดำคนชวา

ประเภทผลิตภัณฑ์ | เครื่องใช้และเครื่องประดับ
ต่าง

ชื่อประธาน/ผู้แทนผู้ประกอบการ |

นางศรีห่ม ไทญวงค์

88 หมู่ 1 ต.บ้านด้า อ.เมือง จ.พะเยา

โทร. 0-9992-8664

ประเภทของกลุ่ม | กลุ่มชุมชน

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ กิตติวิวัฒน์. การจัดการทุนทางสังคมในชุมชนเมือง: ศึกษากรณีเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์บางซื่อพัฒนา. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาสำรวจ ออกแบบรายละเอียดโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาอาชีพและกระจายรายได้สู่หมู่บ้านอุตสาหกรรมในชนบท 20 หมู่บ้าน 19 จังหวัด. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, มปป.
- คนหาปลาบ้านพะเยา. คนหาปลา: ชีวิตบนผืนน้ำกว๊านพะเยา. พะเยา: อุตสาหกรรมพิมพ์, 2546.
- ชนากานต์ วงศ์วารินทร์ และคณะ. คนน้ำป่า ผจญพายุ: บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอิงโดยองค์กรชุมชน. พะเยา: เจริญอักษร, 2546.
- ชัยวัฒน์ จันทิมา. กว๊านพะเยา: บทเรียนและความทรงจำ. พะเยา: โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา, 2545.
- ชิดพงษ์ กาญจนกิจ. ความไว้วางใจทางการเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองในการเมืองท้องถิ่นไทย: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบล. วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ. วาทกรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2542.
- ดวงจันทร์ อาภาวัชรุดม์ เจริญเมือง และ นงลักษณ์ ดิษฐวงษ์. สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวคิดเมืองยั่งยืน กับอนาคตของเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่, 2545.
- บริษัท คอนซัลแตนท์ จำกัด. แผนลงทุนจังหวัดพะเยาตามนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค (รายงานฉบับสมบูรณ์). พะเยา: บริษัท คอนซัลแตนท์ จำกัด, 2537.
- ปรีชา ภูรินทร์พันธ์. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา นคร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ปารีชาติ วลัยเสถียร. “ผู้หญิงกับขบวนการองค์กรชุมชนเมือง”. สตรีศึกษา. กรุงเทพฯ: โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- พงษ์ศักดิ์ จำเพชร. เครือข่ายระบบอุปถัมภ์: ศึกษาเฉพาะกรณีมือปืนรับจ้าง. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- พัฒนา กิติอาษา. ท้องถิ่นนิยม: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546.

- มนตรา พงษ์นิล. “ภูมิปัญญาหาถ้ำวันพะเยา: บนเส้นทาง ‘ผลิตภัณฑ์ชุมชน’ กับ ‘คนกินน้ำแม่เดียวกัน’”. บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 3 เรื่อง ทบทวนภูมิปัญญาท้าทายความรู้. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547.
- มนัส สุวรรณ และคนอื่น ๆ. ถ้ำวันพะเยา นิเวศวิทยาและศักยภาพในการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว. 2534.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. รายงานการวิจัยกลุ่มหัตถกรรมบ้านสันป่าม่วง. เชียงใหม่: คณะธุรกิจการเกษตร, 2540.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. รายงานฉบับสมบูรณ์ แผนอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถ้ำวันพะเยา. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.
- มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา. ข้อมูลพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจจังหวัดพะเยา. พะเยา: มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2545.
- มัทนา พนานิรามัย. “สถานภาพของสตรีกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและเศรษฐกิจ”. ใน สตรีศึกษา. กรุงเทพฯ: โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.
- แมเบอร์, เอเดรียน ซี. “ความสำคัญของ “กลุ่มชั่วคราว” ในการศึกษาสังคมที่ซับซ้อน”. ใน ระบบอุปถัมภ์. อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา ภูรินทร์พันธ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ยศ สันตสมบัติ. แม่หญิงธิดายัตว: ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.
- ยศ สันตสมบัติ. “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”. ใน ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- สวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544.
- สุริชัย หวันแก้ว (บรรณาธิการ). เผชิญหน้าโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม นโยบายวัฒนธรรมในบริบทใหม่. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- เสรี พงศ์พิศ. “วิสาหกิจชุมชน”. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2545 เรื่อง เผชิญความท้าทายจากกระแสโลกาภิวัตน์. มูลนิธิชัยพัฒนาและอื่น ๆ ชลบุรี, ธันวาคม 2545.

- อภินันท์ รพีพัฒน์. “ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. ใน ระบบอุปถัมภ์. อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุ้มินทร์พันธ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- อภิชาติ พันธเสน และคณะ. การประยุกต์พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.
- อภิเชก ปิ่นสุวรรณ. “อุตสาหกรรมชนบท”. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 24, 1 (มิถุนายน 2544-พฤษภาคม 2545).
- อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุ้มินทร์พันธ์ (บรรณาธิการ). ระบบอุปถัมภ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- อริยา เสวดามร์. “นักพัฒนากับบทบาทในการสร้างความหมายใหม่ของ (ชุมชน)”. ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับที่ 11 กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. วัฒนธรรมกับการพัฒนา: มิตินของพลังที่สร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.
- อำเภอเมืองพะเยา. บรรยายสรุป. อำเภอเมือง พะเยา, 2546.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้าน 4 ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ, 2540.
- แสงส์, ลูเซียน เอ็ม. “การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปปริวารและแควดง”. ใน ระบบอุปถัมภ์. อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุ้มินทร์พันธ์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539.

หนังสือพิมพ์

_____ ประชาชาติธุรกิจ (5-7 ธันวาคม 2533): 2.

_____ ประชาชาติธุรกิจ (17-19 มกราคม 2534): 2.

_____ มติชนรายวัน (26 กรกฎาคม 2543).

กนพะเขาสือขึ้นกรามด้านเทศบาลอมกวัน. ผู้จัดการรายวัน (19 สิงหาคม 2536): 2.

ความรุนแรงภาคใต้ : สาเหตุและวิธีแก้ไข. มติชนรายวัน (6 พฤษภาคม 2547).

จากวัชพืชกว้านพะเขาสู่ตลาดโลก (ตอนจบ). พะเยารัฐ ฉบับที่ 2 ปีที่ 1 (5-20 มีนาคม 2546): 4.

จากวัชพืชกว้านพะเขาสู่ตลาดโลก. พะเยารัฐ ฉบับที่ 2 ปีที่ 1 (20 กุมภาพันธ์- 5 มีนาคม 2546): 4.

ประท้วงเอ็นจีโอขวางขุดลอกกว้าน. ไทยนิวส์ (10 กุมภาพันธ์ 2545): 15.

ประเวศ วะสี. ความรุนแรงที่ภาคใต้ : สาเหตุและวิธีแก้ไข. มติชน (6 พฤษภาคม 2547).

ผู้ว่าฯ พะเขาส่งไม่สนพลังด้านพลังกว้าน. มติชนรายวัน (14 กุมภาพันธ์ 2545): 12.

หอฯ อนุประมงขวาง ทัมขุดคอนโดกว้านพะเขาส่ง. ผู้จัดการรายวัน (10 มีนาคม 2537): 37.

เอกชนขอที่ดินริมกว้านพะเขาส่งศูนย์หัตถฯ. กรุงเทพธุรกิจ (4 กันยายน 2539): 12.

ภาษาอังกฤษ

8 Institutes, Newsletter, 1,3 (August - October 2000).

Akin Rabibhadana. The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873. Ithaca: Cornell Southeast Asia Program Data Paper 74, 1969.

Boissevain, Jeremy. Friends of Friends : Networks, Manipulators and Coalitions. Basil: Blackwell, 1974.

Chayan Vaddhanaphuti. "Tradition of Village Study in Thailand" in The Village in Perspective : Community and Locality in Rural Thailand. Philip Hirsh (ed). Chiang Mai: Chiang Mai Social Research Institute, 1993.

Douglas, Mary. Purity and Danger. London: Routledge and Kegan Paul, 1966.

Embree, J.F. "Thailand-A Loosely Structured Social System" American Anthropologist 52, 2 (April-June 1950): 181-193.

Evers, Hans-Dieter (ed.). Loosely-Structured Social Systems: Thailand in Comparative Perspective. New Haven: Yale. S.E. Asia Studies Cultural Report 17, 1969.

Giddens, Anthony. Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. Berkeley: University of California Press, 1979.

- Giddens, Anthony. **Sociology**, 4th edition Polity, 2001.
- Giddens, Anthony. **The Constitution of Society**. Cambridge: Polity Press, 1984.
- Gottdiener, Mark, and Joe R. Feagin. "The Paradigm Shift in Urban Sociology" **Urban Affair Quarterly** 24 : 163-187. 1988.
- Hanks, Lucien M. "Merit and Power in the Thai Social Order" **American Anthropologist** 64, 6 : 1247-1261.
- Hirsch, Philip. (ed). **The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Thailand**. Chiang Mai: Chiang Mai University Social Science Research Institute, 1993.
- Kemp, Jeremy. "Seductive Mirage: The Search for the Village Community in Southeast Asia", **Comparative Asian Studies**. 3 Foris Publications, Dordrecht-Holland/Providence RI-USA, 1988.
- Kemp, Jeremy. "On the Interpretation of Thai Villages" in **The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Thailand**. Philip Hirsch (ed.). Chiang Mai: Chiang Mai University Social Research Centre, 1993.
- Kemp, Jeremy. **Hua Kok: Social Organization in North-Central Thailand**. Canterbury: Centre for Social Anthropology and Computing and the Centre of South-East Asian Studies, University of Kent at Canterbury, 1992.
- Keyes, Charles. "Development in North-eastern Thailand" in **Migrants and Protesters**, The 8th International Conference on Thai Studies, Bangkok, 9-12 January 2002.
- Kingshill, Konrad. **Ku Daeng-The Red Tomb**. Chiang Mai: The Prince Royal's College, 1960.
- Kitahara, Atsushi. **The Thai Rural Community Reconsidered: Historical Community Formation and Contemporary Development Movements**. Bangkok: The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University, 1996.
- Kitahara, Atsushi. "Development Prospects of Small Industry in Thailand" in **SMEs in Asian Pacific Countries**. Moha Asri Abdullah and Mohd. Isa Bin Baker (eds.). New York: Nova Science Publishers, Inc., 2000.
- Kittiphun Khongsawatkiat. "Isan Studies: One Tambon, One Product: A Government Policy Recovers Farmers' Debts and Fragile Rural Sector in Northeastern Thailand." In **Migrants and Protesters**, The 8th International Conference on Thai Studies, Bangkok, January 2002.

- Paitoon Wiboonchutikula. **Small and Medium-Sized Industrial Enterprises in Thailand.**
Bangkok: Faculty of Economics, Chulalongkorn University. 2002.
- Phillips, Herbert. **Thai Peasant Personality.** Berkeley: University of California Press, 1965.
- Popkin, Samuel. **The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam.**
Berkeley : University of California Press, 1979.
- Potter, Jack M. **Thai Peasant Social Structure.** Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- Preecha Kuwinpant **A Study on SMEs in Thailand: A General Overview.** Economic
Research Centre Discussion Paper No.137. Nagoya: Economic Research Counter,
School of Economics, Nagoya University, 2002.
- Scott, James C. **The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast
Asia.** New Haven: Yale University Press, 1976.
- Sharp, Lauriston (et al.). **Siamese Rice Village: A Preliminary Study of Bang Chan, 1948-
1949.** Ithaca: Cornell Research Center, University of Cornell, 1952.
- Strathern, Marilyn. **The Gender of the Gift.** Berkeley: University of California Press, 1988.
- Turton, Andrew. **Thailand : Roots of Conflict.** Nottingham: Spokesman. 1978.
- Wilk, Richard, R. **Economics and Cultures: Foundation of Economic Anthropology.**
Boulder, Colorado: Westview Press, 1996.

สถาบันวิทย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย